

Kıbrıs Bizans Dönemi Yapıları Mimari Ve Malzeme Özellikleri Ve Koruma Yöntemleri Üzerine Metodoloji Çalışması: Kıbrıs'tan Bir Yapı Örneği

Arif Soykök

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsüne Koruma ve
Restorasyon Yüksek Lisans Tezi olarak sunulmuştur.

Doğu Akdeniz Üniversitesi
Ocak 2024
Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü onayı

Prof. Dr. Ali Hakan
Ulusoy L.E.Ö.A.
Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarım.

Prof. Dr. Rafooneh Mokhtar
Shahi Sani
Mimarlık Bölüm Başkanı

Bu tezi okuyup değerlendirdiğimizi, tezin nitelik bakımından Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans derecesinin gerekleri doğrultusunda hazırlandığını onaylarız.

Doç. Dr. Ege Uluca Tümer
Tez Danışmanı

Değerlendirme Komitesi

1. Prof. Dr. Beser Oktay Vehbi

2. Doç. Dr. Ayşe Duman

3. Doç. Dr. Ege Uluca Tümer

ÖZ

Bizans İmparatorluğu, Kıbrıs adasına iz bırakan en önemli medeniyetlerden biridir. Hristiyanlık dinini daha hızlı ve kalıcı bir şekilde yaymak için ada içerisindeki birçok bölgeye dinsel anıtlar ve kiliseler yaptıran Bizans İmparatorluğu, ihtişamlı mimari özellikleri ile tüm dünyaya rehber olurken bu eserlerin bazı örneklerini de Kıbrıs adasında yaptırmıştır. Osmanlı imparatorluğu Müslüman nüfusun artması ile çok kültürlü / dinli bir ada haline gelen Kıbrıs uzun yıllar Hristiyanlar ve Müslümanların ortak yaşam alanı olmuştur. 1960 yılında başlayan iç savaş ile adaya düzenlenen 1974 yılı barış hareketinden sonra ise, ada ikiye bölünmüş ve Müslüman Kıbrıslılar Kuzey bölgesine yerleşmiştir. 1974 sonrasında adanın Kuzey’inde kalan, tarihsel açıdan önemli olan yöresel kiliseler, kullanıcılarının yokluğunda, bakım ve onarım göremez hale gelmiş ve yıpranmıştır. Dinsel yapıların farklı dini toplumların himayesinde bulunması, anıtlara verilen değerlere de yansımış ve özellikle kırsal alanlardaki kiliselerde bakımsızlık çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Söz konusu sorunu irdelemek ve çözüm önerileri geliştirmek amacıyla, uzun yıllardır kullanım dışı olan ve bakımsızlık dolayısıyla önemli bozulma sorunlarının görüldüğü örnek bir Bizans yapısı olarak Panagia Katharon Manastırı seçilmiştir. Yapı yıllar boyunca bakımsızlığa maruz kalmış ve yıkılmaya yüz tutmuş olan manastır belgelenmiş, yapının strüktür ve malzeme analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu verilere destek amaçlı yapıdan numune alınarak laboratuvarında incelemeler yapılarak malzemeler hakkın da bilgi sahibi olmak hedeflenmiştir. Yapı ile ilgili olarak toplanan veriler ışığında en doğru kararı vererek koruma ve restorasyon ile yeniden işlevlendirme projeleri geliştirilmiştir. Bu araştırma ile, Panagia Katharon Manastırı için bir proje

geliştirmenin yanı sıra, kırsal alanlarda bulunan farklı dinsel yapıların yapısal durumlarına dikkat çekmek ve öncü bir çalışma ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manastır, Bizans, Koruma, Restorasyon, Yeniden İşlevlendirme

ABSTRACT

The Byzantine Empire is one of the most significant civilizations that left its mark on the island of Cyprus. In order to spread Christianity more rapidly and permanently, the Byzantine Empire constructed religious monuments and churches in many regions of the island. With its magnificent architectural features, the Byzantine Empire served as a guide to the whole world, commissioning some of these works on the island of Cyprus. As the Ottoman Empire saw an increase in the Muslim population, Cyprus, which had become a multicultural/religious island, was a common living space for Christians and Muslims for many years. However, following the internal conflict that began in 1960 and the peace operation carried out in 1974, the island was divided, and Muslim Cypriots settled in the Northern region. Following the peace operation of 1974, the historical regional churches remaining in the North of the island fell into disrepair due to the absence of their users and lack of maintenance. The fact that religious structures are under the auspices of different religious communities has also reflected on the values attributed to the monuments, and neglect, especially in rural areas, has reached very high levels in churches. In order to examine this problem and develop solutions, Panagia Katharon Monastery, an example of a Byzantine structure that has been unused for many years and has significant deterioration problems due to neglect, has been selected. The monastery, which has been exposed to neglect for years and is on the verge of collapse, has been documented, and structural and material analyses of the building have been carried out. In order to support these data, samples were taken from the structure and laboratory examinations were conducted to acquire information about the materials. Based on the data collected regarding the structure, projects for conservation, restoration, and reuse have been developed to make the most

accurate decision. This research aims not only to develop a project for Panagia Katharon Monastery but also to draw attention to the structural conditions of different religious structures in rural areas and to present a pioneering study.

Keywords: Monastery, Byzantium, Conservation, Restoration, Refunction

TEŞEKKÜR

Bu çalışmamda yardımlarını esirgemeyen, bana yol gösteren değerli danışman hocam,
Doç. Dr. Ege Uluca Tümer'e, arkadaşlarıma ve anneme, teşekkürü bir borç bilir

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vii
ŞEKİL LİSTESİ	xi
1 GİRİŞ	1
2 BİZANS DÖNEMİ MİMARİSİ	3
2.1 Erken Bizans Dönemi	3
2.1.1 Bazilika Mimarisi	4
2.1.2 Bazilika Örnekleri	5
2.1.2.1 Helenistik Bazilikalar	5
2.1.2.2 Yerel Bazilikalar	9
2.1.2.3 Constantinus Kiliseleri	14
2.2 Orta Bizans Dönem Mimarisi	17
2.2.1 Kapalı Haç Mimarisi Örnekleri	18
2.2.2 Sekiz Destekli Kiliseler	24
2.3 Son Dönem Bizans Mimarisi	25
2.3.1 Dehlizli Plan Yapıları Örnekleri	26
2.3.2 Kiborion Mimari Yapıları	27
3 BİZANS MİMARİSİNDE KULLANILAN MALZEMELER VE YAPIM TEKNİKLERİ	30
3.1 Taş	30
3.2 Tuğla	31
3.3 Kiremit	31

3.4 Harç.....	32
3.5 Bizans Mimarisi Yapım Teknikleri	33
3.5.1 Yığma Taş Duvar.....	33
3.5.2 Kemer	39
3.5.3 Tonoz.....	40
4 KIBRIS'TA HRİSTİYANLIĞIN TARİHÇESİ VE BİZANS DÖNEMİ.....	41
4.1 Kıbrıs'ta Bizans Tarzı Mimari ve Bizans Kiliseleri.....	45
4.2 Kıbrıs'ta Bizans Dönemi Kiliseleri	50
4.2.1 Aziz Lazarus Kilisesi, Larnaca	50
4.2.2 Çatılı Aziz Nikolas Kilisesi	51
4.2.3 St. Barnabas Kilisesi	52
5 KIBRIS'TA HRİSTİYANLIĞIN TARİHÇESİ VE BİZANS DÖNEMİ.....	54
5.1 Tarih	54
5.2 Konum.....	56
5.3 Mimari Özellikleri	57
5.3.1 Plan Özellikleri	57
5.3.2 Cephe Özellikleri	66
5.3.2.1 Kuzey Cephesi	66
5.3.2.2 Doğu Cephesi	66
5.3.2.3 Güney Cephesi	67
5.3.2.4 Batı Cephesi	68
5.4 Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri	69
5.4.1 Yapıdaki Bozulmalar ve Sebepleri	81
5.4.2 Strüktürel Bozulmalar ve Sebepleri	81

5.4.3 Malzeme Bozulmaları ve Sebepleri	82
5.4.4 Değişmişler ve Müdahaleler	84
5.4.5 Plan ve Cephe Restitüsyonları	96
6 PANAGİA KATHARON MANASTIRI İÇİN KORUMA ÖNERİSİ	102
6.1 Tarihi Taşların ve Harçların Analizi	102
6.1.1 Deney Süreci.....	103
6.1.2 Nokta Yük Deneyi	103
6.1.3 Gözeneklilik Testi.....	103
6.1.4 XRD	104
6.1.5 Suda Çözünen Tuzların Analizi.....	106
6.1.6 Fiziksel Özellikler.....	106
6.2 Test Sonuçlarının Tartışılması	107
6.3 Sonuçların Değerlendirilmesi	109
7 RESTORASYON	111
7.1 Temizleme.....	111
7.2 Sağlamlaştırma	112
7.3 Bütünleme(Reintegrasyon).....	113
7.4 Yenileme(Renovasyon-Rehabilitasyon)	113
7.5 Yeniden Yapma(Rekonstrüksiyon).....	114
8 YENİDEN İŞLEVLENDİRME KRİTERLERİ	118
9 DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	120
KAYNAKLAR.....	123

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Bazilika Mimarisi Örnek Planı (Dehio 1889-1901).....	4
Şekil 2: Sant’ Apollinare Nuovo Kilisesi (Dürüşken 2015).....	5
Şekil 3: Sant’ Apollinare Nuovo Kilisesi (Dürüşken 2015).....	6
Şekil 4: Sant’ Apollinare Nuovo Kilisesi (TEXIER 1864).....	7
Şekil 5: Sant’ Apollinare Nuovo Kilisesi (TEXIER 1864).....	9
Şekil 6: Kanlıdivan 4 No.lu Kilise Mimarisi (Bell, 1905)	10
Şekil 7: Cambazlı Bazilikası (Cangül, 2022)	11
Şekil 8: Cambazlı Bazilikası (Berta, 2009).....	13
Şekil 9: Cambazlı Bazilikası (Brittanica Company).....	13
Şekil 10: Timgad Forum Planı (Özer, 2020).....	15
Şekil 11: St. Peter's Basilica, (MICHELANGELO, 1546)	15
Şekil 12: Bazilika Mimari Planları , (Ngai, 2001).....	16
Şekil 13: San Marco Bazilikası, (Kılıç, 2019).....	17
Şekil 14: Konstantin Lips Kilisesi (Feneri İsa Camii), (Kılıç, 2019)	19
Şekil 15: Gül Cami Mimari Kesit.....	20
Şekil 16: Gül Cami- Minare külâhı (Millingen,1912)	21
Şekil 17: Molla Zeyrek Cami (Cangül, 2023).....	22
Şekil 18: Molla Zeyrek Cami (Yılmaz, 2022).....	23
Şekil 19: Molla Zeyrek Cami Görünüş Çizim (Yılmaz, 2022)	24
Şekil 20: Sekiz Destekli Kilise Planı (Gazioğlu 2004).....	24
Şekil 21: Dehlizli Yapı Planı (Erçoşkun 2017)	27
Şekil 22: Kiborion Yapı Planı (Özcan 2004)	28
Şekil 23: Kharo Manastırı (Şaşmaz 2019)	29

Şekil 24: Düzgün Kesme Taş Kabayonu taş örme sistemi(İnşaat Mühendisleri bilgi kütüphanesi 2024).....	36
Şekil 25: Moloz Taş taş örme sistemi (İnşaat Mühendisleri bilgi kütüphanesi 2024)	36
Şekil 26: Yatay ve Dikey almalı örgü sistemi (Kutlu, 2017).....	37
Şekil 27: Hagia Sophia Kilisesi (Zucker, 2007)	46
Şekil 28: Ayios Philon Kilisesi (Hellier, 2016).....	48
Şekil 29: Ayias Trias Kilisesi (Bovet, 2012).....	48
Şekil 30: Aziz Lazarus Kilisesi (Rough Guide 2002).....	51
Şekil 31: Çatılı Aziz Nikola Kilisesi (Coranton 2012)	52
Şekil 32: St. Barnabas Manastır (Ionnia 2019)	53
Şekil 33: Panagia Katharon Manastırı Mimari Planı.....	55
Şekil 34: Panagia Katharon Manastırı konumu (Google 2023)	56
Şekil 35: Panagia Katharon Manastırı konumu (Google 2023)	56
Şekil 36: Panagia Katharon Manastırı Vaziyet (Google 2023).....	57
Şekil 37 :Panagia Katharon Manastırı Manastırı Giriş (Soykök, 2023)	58
Şekil 38: Panagia Katharon Manastırı Mahsen Kot farkı (Soykök, 2023)	58
Şekil 39: Panagia Katharon Manastırı Mahsen (Soykök, 2023)	59
Şekil 40:Panagia Katharon Manastırı Mahsen arka oda (Soykök, 2023)	59
Şekil 41: Panagia Katharon Manastırı Z01A-B ayıran duvar (Soykök, 2023)	60
Şekil 42: Panagia Katharon Z1-A (Soykök, 2023).....	60
Şekil 43: Panagia Katharon Z1-A (Soykök, 2023).....	61
Şekil 44: Panagia Katharon Manastırı Z1-A Pencere (Soykök, 2023)	62
Şekil 45: Panagia Katharon Manastırı Z1-B Niş (Soykök, 2023)	62
Şekil 46: Panagia Katharon Manastırı Z2 Niş (Soykök, 2023).....	63

Şekil 47 Panagia Katharon Manastırı Kapı ve Pencereleler (Soykök, 2023)	63
Şekil 48: Panagia Katharon Manastırı Pencereleler (Soykök, 2023)	64
Şekil 49:Panagia Katharon Manastırı Z4 yıkılan alan (Soykök, 2023)	64
Şekil 50: Panagia Katharon Manastırı Z7 ölçü alınamayan oda (Soykök, 2023)	65
Şekil 51: Panagia Katharon Kuzey (Soykök, 2023)	66
Şekil 52: Panagia Katharon Manastırı Doğu Cephesi (Soykök, 2023).....	66
Şekil 53: Panagia Katharon Manastırı Güney Cephesi (Soykök, 2023).....	67
Şekil 54: Panagia Katharon Manastırı Doğu Cephesi (Soykök, 2023).....	68
Şekil 55: Panagia Katharon Manastırı Batı Cephesi (Soykök, 2023).....	68
Şekil 56: Yığma Taş Malzemesi (Soykök, 2023)	69
Şekil 57: Yığma Taş ve Kerpiç duvar (Soykök, 2023)	70
Şekil 58: Yığma Taş Kemerler (Soykök, 2023)	70
Şekil 59: Niteliksiz ek Betonarme Çatı (Soykök, 2023).....	71
Şekil 60: Yapı Çatı Malzemesi Kiremit (Soykök, 2023)	71
Şekil 61: Z8-9 Betonarme Çatı (Soykök, 2023).....	72
Şekil 62: Mahsen Betonarme Plaka (Soykök, 2023)	72
Şekil 63: Yapı Zemin Tespiti (Soykök, 2023).....	73
Şekil 64: Yapı Zemin Tespiti (Soykök, 2023).....	73
Şekil 65: Çimento içerikli sıva (Soykök, 2023)	74
Şekil 66: Zemin kat Malzeme Analizi	75
Şekil 67: Bodrum Kat Malzeme Analizi.....	76
Şekil 68: Kesitler Malzeme Analizi.....	77
Şekil 69: Cepheler Malzeme Analizi	78
Şekil 70: Cepheler Malzeme Analizi	79
Şekil 71: Çatı Malzeme Analizi.....	80

Şekil 72: Z8 Duvarı üzerindeki çatlak (Soykök, 2023)	82
Şekil 73: Z7 Duvarı Yüzeyindeki Kararmalar (Soykök, 2023).....	83
Şekil 74: Duvarı Yüzeyindeki Kerpiç'in deforme oluşu (Soykök, 2023).....	84
Şekil 75: Değiştirilen Pencereler (Soykök, 2023)	85
Şekil 76: Derz Boşalması (Soykök, 2023)	86
Şekil 77: Hasırda Oluşan Boşluklar (Soykök, 2023).....	86
Şekil 78: Duvar üzerinde Küflenme (Soykök, 2023).....	87
Şekil 79: Duvar üzerinde Grafiti (Soykök, 2023).....	88
Şekil 80: Zemin Kat Malzeme Bozulmaları.....	89
Şekil 81: Bodrum Kat Malzeme Bozulmaları	90
Şekil 82 Kesitler Malzeme Bozulmaları	91
Şekil 83: Cepheler Malzeme Bozulmaları	92
Şekil 84: Cepheler Malzeme Bozulmaları	93
Şekil 85: Cepheler Malzeme Bozulmaları	94
Şekil 86: Çatı Malzeme Bozulmalar	95
Şekil 87: Zemin kat Restitüsyon.....	97
Şekil 88: Bodrum Kat Restitüsyon	98
Şekil 89: Kesitler Restitüsyon	99
Şekil 90: Cepheler Restitüsyon	100
Şekil 91: Cepheler Restitüsyon	101
Şekil 92: Çatı Restitüsyon	102
Şekil 93: Gözeneklilik testi deney süresi (Soykök 2023)	105
Şekil 94: XRD Deney öncesi (Soykök 2023).....	106
Şekil 95: XRD deney süreci (Soykök 2023)	106
Şekil 96: Suda çözünen tuz testi (Soykök 2023)	107

Şekil 97: XRD deney Sonuçları (Soykök 2023).....	108
Şekil 98: XRD deney Sonuçları (Soykök 2023).....	109
Şekil 99: Gözeneklilik testi deney sonuçları (Soykök 2023)	109
Şekil 100: Gözeneklilik testi deney sonuçları (Soykök 2023)	110
Şekil 101: Galvaniz tijle dikiş sistemi (Yılmaz,Yavuz,Yaldız 2011).....	114
Şekil 102: Zemin Kat Restorasyon	116
Şekil 103: Bodrum Kat Restorasyon.....	117
Şekil 104: Kesitler Restorasyon	118
Şekil 105: Çatı Rölöve	119

Bölüm 1

GİRİŞ

Dünya üzerinde teknolojinin her geçen gün daha ileriye gitmesiyle birlikte insanlığın bakış açısı ve vizyonu da gelişmektedir. Bununla birlikte geçmişten günümüze ulaşan geleneksel ve tarihsel geçmişe bağlı değerlerinde korunması her geçen gün daha çok önem kazanmaktadır. Bununla birlikte geleneksel yapıların günümüze gelen en önemli örnekleri dinsel yapılardır. Din, bütün toplumlar için en önemli olup en az değişim gösteren kavramalardan biridir. Bu yüzden dinsel yapılar da yıllar boyunca en çok korunan ve en az şekilde hasar gören yapılar olmuştur. Fakat tarihe bakıldığında zaman birçok uygarlık yıkılmış yer değiştirmiş ve yerine başka medeniyetler oluşturulmuştur. Bu medeniyetlerdeki dinsel yapıları kullanıcı gruplar yer değiştirdiği zaman yapının kullanımı azalmaktadır ve işlevsiz kaldığı sürece bozulmaya yüz tutmaktadır. Kıbrıs adası da bulunduğu jeopolitik konumu gerekçesi ile birçok farklı uygarlık tarafında fethedilmiş ve her gelen imparatorluk ise kendi etnik ve dinsel kökenini adaya içerisine yerleştirmeye çalışmıştır. Şuan ki durumunda ise adanın kuzeyi ile güneyi birbirinden bağımsız olarak farklı iki etnik ve dinsel kimliğe sahip toplumlar olarak yaşamaktadır. Güneyde Ortodoks Hristiyanlar yaşarken, Müslümanlar ise adanın kuzeyine göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum yüzyıllardır adanın içerisine inşa edilen dinsel yapıların işlevsiz kalmasına sebep olmuştur. İlerleyen yıllarda ise anıt yapılara gereken iyileştirme uygulanmadığı takdirde anıtlar yıpranıp eskiyerek yok olmaya doğru gitmektedir. Söz edilen sorunların doğrultusunda Kozanköy de bulunan Panagia Katharon manastırı, ada da bir zamanlar hakimiyeti olan Bizans

İmparatorluğu Dönemi'nin önemli yapılarından biri olarak kabul görmektedir. Manastır'ın içinde bulunduğu köy de eski yerleşik Hristiyanlar için de ayrıca bir öneme sahiptir. Yapılacak olan araştırma kapsamında yıllarca bakımsız, yanlış müdahaleler ve eskimeye bırakılan bu yapının geçmişinin araştırılması ve buna istinaden yapı üzerindeki mevcut taş ve bağlayıcı harçlardan alınacak örnekler ile laboratuvar testleri ve de yerinde yapılacak olan incelemeler sonucunda uluslararası tüzüklere uygun şekilde bir malzeme ve strüktürel yönelik veriler oluşturulacaktır. Bu strüktür ve laboratuvar araştırmalarında yapıya ait olan bütün sorunları tespit edilmesi planlanmaktadır. Bir sonraki aşamada alınan bilgiler sonucunda ise yapı için bir müdahale planı gerçekleştirilecektir, tekrardan uluslar arası tüzükler dikkate alınarak koruma, restorasyon ve yeniden kullanımına yönelik bir plan önerisi geliştirilecektir. Sonuç olarak tarihsel açıdan önemli olan bir yapının tekrardan halkın kullanımına açmak ve bununla birlikte adanın kuzeyinde bulunan diğer bakımsız, güçlendirme gerektiren ve unutulmaya yüz tutmuş olan diğer dinlere ait olan tarihi yapıları için bir örnek ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bölüm 2

BİZANS DÖNEMİ MİMARİSİ

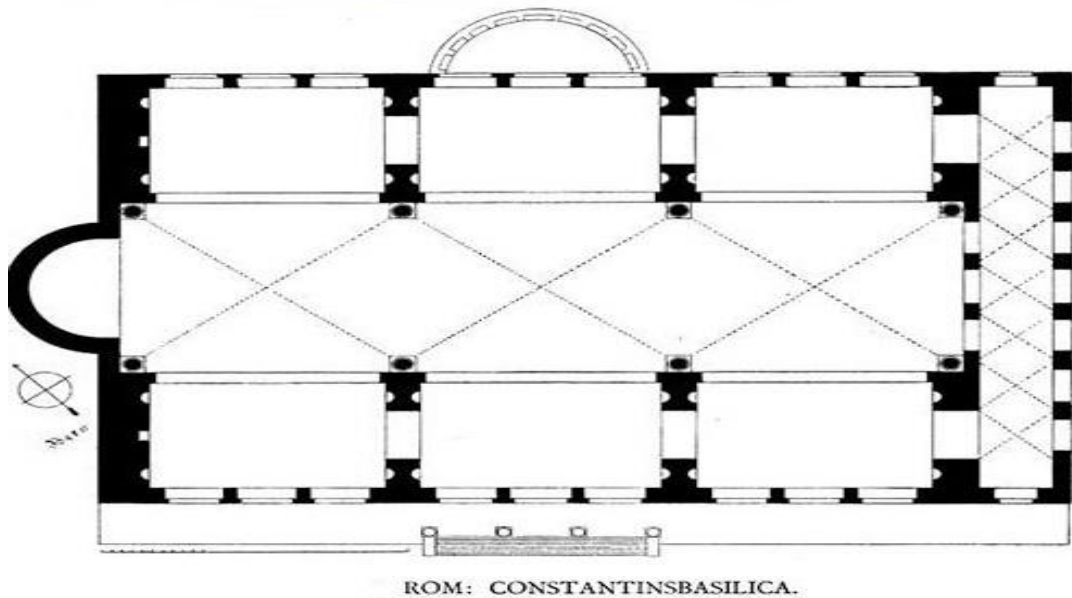
Mimari açıdan tarihte iz bırakan en önemli imparatorluklardan biri olan Bizans İmparatorluğu, M.S.330 dan 1453 yılına kadar hüküm sürmüş ve Hristiyan mimarisi için rehber olmuş birçok farklı modeli ve eseri içerisinde barındırması ile günümüze kadar uzanan çok büyük eserler bırakmıştır. Bu ihtişamlı imparatorluğun mimari evrimi ise kendi içerisinde 3 e ayrılmıştır.

2.1 Erken Bizans Dönemi

Erken dönem Bizans mimarisi, M.S. 330 – M.S. 726 yılları arasında süren Roma imparatorluğu mimarisinin bir uzantısı olarak devam etmektedir. Daha sonrasında ise Hristiyan dininin yayılması ile birlikte Roma İmparatorluğunun etkileri her konuda olduğu gibi mimari açıdan da çok önemli değişimlere uğramıştır. Erken Bizans Dönemi mimarisinin, Roma-Helenistik mimarisine benzeyen bir yapısı bulunmaktadır (Mango, 2006). İlk dönemlerinde ibadethaneleri dıştan kiliseyi andırmayan sadece içleri tasarlanan yapılarıdır. I. Constatinus 313 yılında Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ettikten sonra Bizans mimarisinin esas yapılarındaki değişim başlamıştır. Eski pagan tapınaklarının mimarisi hem yeteri kadar insanın ibadet edebilmesi için büyük değildi hem de eski yapısal Roma ve pagan figürleri ile doluydu. Bunlarından dolayı kilise içerikli yapıların öncüsü olan Bazilika yapıları mimari alanındaki yerlerini aldı. Bu yapılar genel olarak kalabalıkların toplanması için oluşturulan dikdörtgen plana ve ahşap çatılara sahip yapılarıdır (Öztaşkın 2020).

2.1.1 Bazilika Mimarisi

Klasik bazilika yapı doğu-batı doğrultusunda tasarlanan, dikdörtgen şeklinde uzunlamasına gelişen bir yapı şeklindedir. Mevcut ana girişi her zaman batıdandır. Yapı'nın bir diğer ucunda ise 'Apsis' adı verilen yarım daire şeklinde dışarı çıkıntılı bir bölmesi bulunmaktadır. İçerisinde ise uzunlamasına ayrılan nefler vardır. Bazilika'nın büyüklüğüne göre 3 ile 5 nefli modelleri bulunmaktadır. Orta kısım her zaman yan kısımlara göre daha büyüktür. Apsis kısmının hemen önünde ise kutsal alan olan 'Bema' bulunmaktadır. Kiliselerin hemen girişi kısmında bulunan büyük bir avlu vardır (Mango 2006). Bu avlunun adı 'Atrium' dur. Bu atriumlar cemaatlerin kiliselere girmeden önce toplandıkları yer olarak anlaşılmaktadır. Naos kısmına geçiş yapılmadan önce 'narteks' adında kapalı bir kısım bulunmaktadır. İç ve dış narteks olarak ikiye ayrılan bölümleri bulunmaktadır.



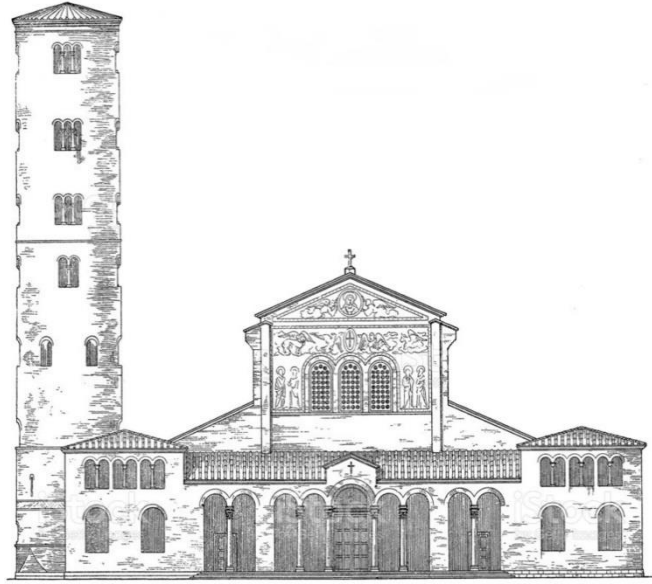
Şekil 1: Bazilika Mimarisi Örnek Planı (Dehio 1889-1901)

2.1.2Bazilika Örnekleri

Bazilika sistemi 4. Yüzyılın en yaygın kilise mimarisi olarak erken Bizans döneminin başlıca öne çıkan yapılarından biri olmuştur. Bazilika Yapıları Ana olarak iki gruba ayrılmaktadır.

2.1.2.1 Helenistik Bazilikalar

Bu tarz bazilikalar Roma imparatorluğu dönemi mimarisi ve geleneğinin devamı olan bazilikalardır. 5. ve 6. yüzyıllarda mimarisine çok da rastlanmaktadır. Başlıca örnekleri İstanbul, Yunanistan, İtalya ve çok fazla olmasa da Anadolu da bulunmaktadır. Bu sistemdeki bazilikalarda üç adet nef bulunmaktadır, nadir olarak da 5 nefli olanları da gözlemlenmiştir. Bu bazilika sisteminin en önemli örneklerinden bir tanesi Ravenna da bulunan Sant' Apollinare Nuovo Kilisesidir (Tekeli 2001).



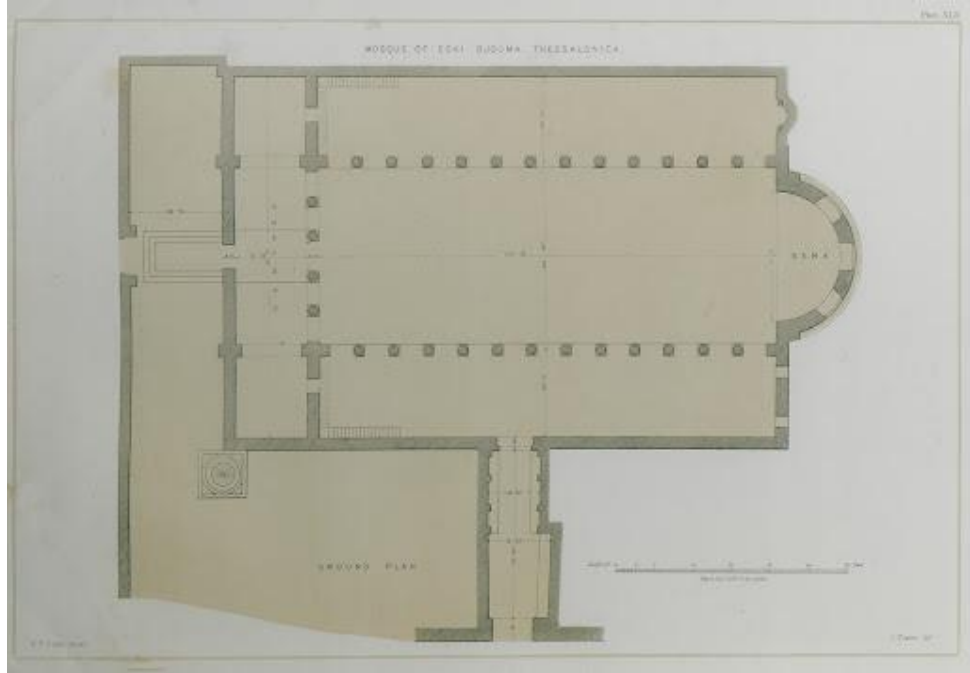
Şekil 2: Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi (Dürüşken 2015)

Bazilika'nın mimarisi sade bir görünüşe sahiptir. Ana cephesi orijinal görünümde değildir. Kilise'nin sahip olduğu tek kulesi ise sonradan eklenmiştir. Mimarisinde bulunan Natreks ise sonraki Bizans dönemine ait değildir. 3 nefli sistemde oluşan bazilikanın sütunları kemerler ile birbirine bağlanmıştır. Sütunların başlıklarında Korint tipindedir ayrıca üstünde ikinci bir başlık (impost) eklenmiştir. Sütunların tasarımları birbirinden farklı şekildedir (Tekeli 2001). Bunu sebebi malzemelerinin farklı bölgelerden gelmesinden kaynaklanmaktadır. İmpost başlıkları uzunluğu farklı olan sütunları dengelemek amacı ile statik açıdan zayıf olan işlemeli sütunların üzerinde bir koruma görevi görerek kemerlerdeki ağırlığı orta noktada toplayarak taşıyıcı sisteme eşit şekilde yayılmasına yardımcı olmaktadır.



Şekil 3: Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi (Dürüşken 2015)

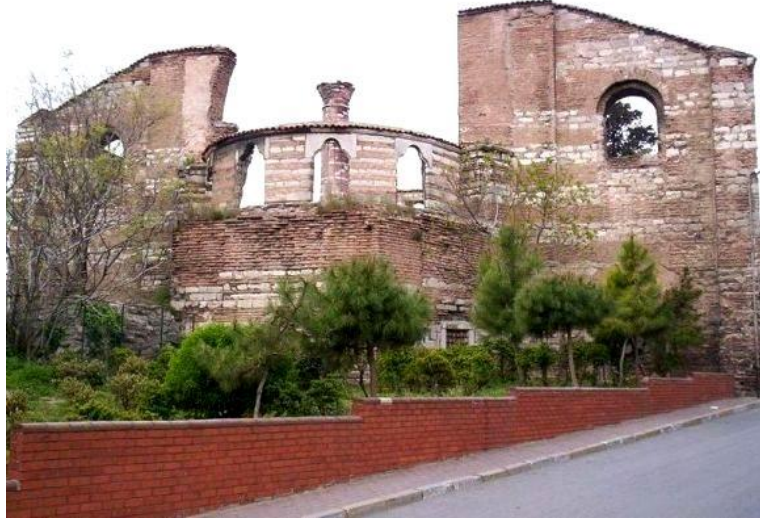
Helenistik yapıların İtalya dışında, Yunanistan ve İstanbul'da da önemli örnekleri bulunmaktadır. Bunların bir tanesi Selanik kentinde bulunan Akheropoitos Kilisesidir. Kilise diğer erken dönem Bizans mimarisinin en iyi örneklerinden biridir. Üç adet nefi bulunmaktadır. Bu kilise İtalya da bulunan örneklerinden farklı olarak içerisinde galeri olarak adlandırılan bir bölümü bulunmaktadır. Bu galeri katı sadece kadınların içerisinde oturabilmesi için yapıldığı düşünülmektedir. Klasik ahşap kirişli çatı örneği bu kilisede de gözlemlenmektedir. Ortada bulunan nef yüksek çift eğimi olan kırma bir çatıya sahipken yan nefler tek yöne meyilli çatıları vardır. Yapılan araştırmalarda batı bölümünde ikinci bir nef olduğu gözlemlenmiştir. Doğu noktasında ise içten dışa dairesel şekilde apsislerin taşınmış olduğu saptanmıştır. Bazilikadan geriye yalnızca natreks kısmı ayakta kalmıştır. Duvarlarında fresko duvar resimleri, sütunların ve kemerlerin üzerinde 5. yüzyıla ait mozaikleri korunarak günümüze kadar gelmiştir (Tekeli 2001).



Şekil 4: Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi (TEXIER 1864)

Bizans denildiği zaman İstanbul şehrinin örneklerinden de bahsedilmesi gerektirir. Bilinen erken dönem Bizans mimarisini örneklerinden birkaçı da İstanbul Şehrinde bulunmaktadır. Bu eserlerden bir tanesi Yedi kulede bölgesinde yer alan Studios Manastır Kilisesidir. Bazilika günümüze kadar iyi bir şekilde korunarak Erken Dönemi Bizans mimarisi hakkında bilgi toplanmasına ışık tutmaktadır. Manastır Kilisesi Konstantinopolis döneminin bazilika tipinin de en önemli örneğidir.

Ayrıca Bizans manastırlarının tarihi geçmişine önemli bir yeri vardır. Kilise diğer mimari yapılar gibi iç neften oluşmaktadır. Birbiri ile karşı karşıya sıralanan yedi adet ile ayrılmıştır (Prodromos 2000). Yapının batı bölümünde natreksi doğu bölümünün içinde de yarım daireye sahip, dıştan bakıldığı zaman üç kenarı olan apsis kısmı bulunmaktadır. Bu apsis sistemi yalnızca İstanbul da bulunan Bizans Kiliselerinin bir özelliğidir. Yan nefleri tek meyilli şekilde tasarlanmış, orta nef ise çift eğime sahiptir. Ortada bulunan nefin girişi için üç adet kapı bulunmaktadır. Yan nefler için giriş sadece birer kapı ile sağlanmaktadır. Orta nefte bulunan üç adet kapının ortadakinin adına ‘İmparator Kapısı’ denilmektedir. Bizans dönemi liderleri kente girdikleri zaman bu kapıdan geçerek dua etmeye geçiyorlardı bu 9. Yüzyıldan itibaren imparatorların bir geleneği olarak yerleşmiş durumdaydı. Yapılan araştırmalarda orta nefte bulunan diğer iki kapının boyutları küçültülerek kapıdan pencereye dönüştürülmüştür. Bizans İstanbul’unda ki bazilika örneklerinin bir farkı da sütunlar kemerleri değil, arşitvan sistemini taşımaktadır. Günümüz kadar uzanan bu dönemde kuzey bölümündeki sütunlar ve arşitvan ayakta durabilmiştir. Güney bölgesindekiler ise artık yoktur (Prodromos 2000).



Şekil 5: Sant' Apollinare Nuovo Kilisesi (TEXIER 1864)

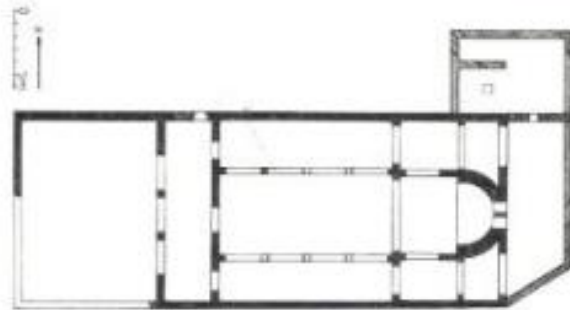
2.1.2.2 Yerel Bazilikalar

Bu sistemdeki bazilikalar ise daha çok Suriye ve Orta Anadolu'da bulunan bazilika türleridir. Bazilika mimarisi genel bir şekilde tonozlu bazilikalar olarak adlandırılmaktadır. Ahşap malzemeli Helenistik bazilikalarından en göze çarpan farkı ise yapımında taş malzemesinin ön planda olmasıdır. Yerel bazilikalar Bizans imparatorluğu döneminde diğer ufak yerleşim yerlerinde inşa edilen bazilikalardır. Genel olarak bulundukları bölgenin mimari yapısını ve özelliklerini taşımaktadır. Bu tür bazilikalar başlıca iç farklı çeşitde görülmektedir.

Bunlardan biri Silifke Bazilikasıdır. Eski zamanlarda Kilikia bölgesi olarak adlandırılan günümüzde ise Mersin bölgesinde ve çevresinde bulunan bazilikalardır. Geçmiş dönemlerde Toros dağlarında meydana gelen bazı sismik olayların sonrasında oluşan obruklar bölgede yaşam sürdüren yerliler açısından çok önemli şekilde kabul görmüş ve kutsal sayılmıştır. Bu obrukların çevresine yerleşik düzene geçilmiş ve yapılar yapmaya başlamışlardır. Kırsal olarak gördükleri bu obruklarda çok sayıda dinsel yapı bulunmaktadır. Kanlıdivan obruğu bu oluşumun en önemli örneğidir. Bu

obruğun etrafında II. Teodosius döneminde bir şehir kurulmuş ve birçok bazilika, lahit, sarnıç ve anıtsal mezarlar yapılmıştır. Arkeolojik araştırmalar sonucunda kalıntıları günümüze kadar uzanan dört adet bazilikanın olduğu bilinmektedir. Bunlardan en iyi durumda olanı Kanlıdivan 4 No.lu Kilisedir. Bu kilise obruğun kuzeydoğu noktasında çukurun kenarına inşa edilmiştir. Geçen yıllarda yaşanan toprak kaymaları nedeni ile anıtın güney kısmı tamamen ortadan kaybolmuştur. Fakat diğer tarafı ise kayalık zemine oturduğu için Doğu ve Kuzey noktalarındaki duvarlar sağlam bir şekilde iyi durumdadır (Eyice 2010). 4 No lu bazilikanın batısında taş duvarla çevrili atriumu vardır. Bu atriumun doğu noktasında ise natreks kısmı mevcuttur. Kilisenin naos kısmı ise üç nefe ayrılmış bir şekildedir. Fakat nefleri sütunları ile ilgili bir bulguya rastlanmamıştır. Geniş bir mekana sahip olabilmek için nefler haç biçiminde payeler ile sınırlanmıştır. Kilisenin apsisinde daha çok fazla örneği görülen at nalı şeklinde pencereler bulunmaktadır (Aydın 2019). Ayrıca apsis dıştan düz bir formda görünse de içten yarım daire şeklindedir.

Bir diğer yerel bazilika örneklerinden biride Kilikia Bölgesinin en iyi şekilde korunan bazilikalarından biri olan Camabazlı Bazilikasıdır.



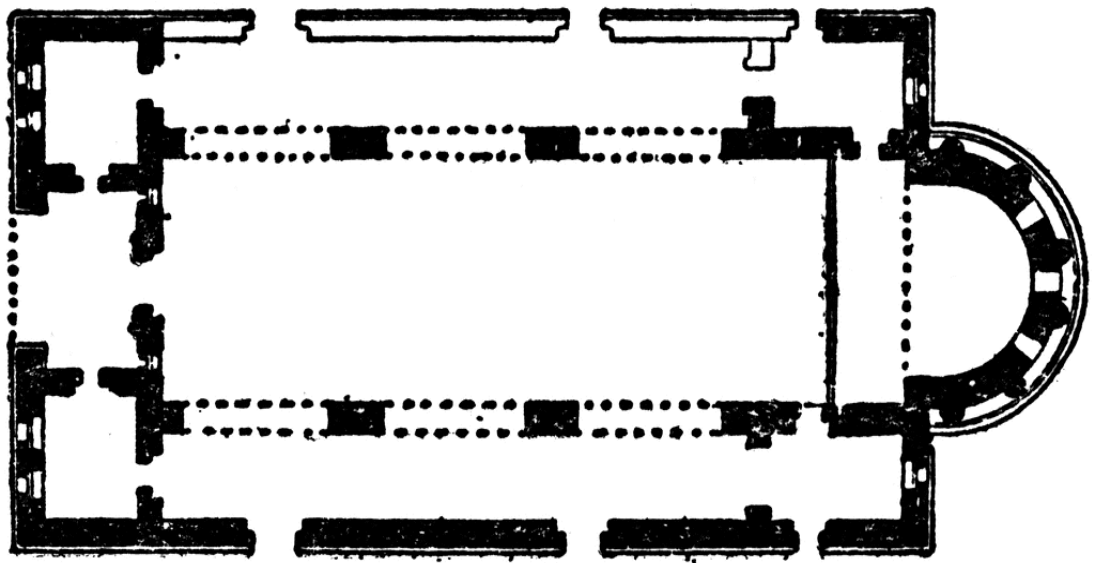
Şekil 6: Kanlıdivan 4 No.lu Kilise Mimarisi (Bell, 1905)



Şekil 7: Cambazlı Bazilikası (Cangül, 2022)

Bu kilise erken Bizans dönemi mimarisinin çatı sisteminin en iyi şekilde görüldüğü kilisedir. Yapının batı noktasında bulunan natreksi kiliseden daha geniş tasarlanmıştır. Batı noktasında isde arazinin yapısına uygun olabilmesi için duvarlar düz değil yamuk şekilde yapılmıştır. Kuzey noktasında ise yağın yağmurlardan korunabilmek için herhangi bir açıklık bırakılmamıştır. Bazilikanın iç tasarımı ise 3 nefren oluşmaktadır her bir nefi taşıyabilmesi için altışar adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar bu bazilikada kemer sistemi ile birbirine mesnetlenmiştir. Bu bazilika mimarisinde de galeri katı olduğu gözlemlenmiştir. Güney kısmındaki galeri katı günümüze kadar ulaşmışken kuzey kısmı ise yok olmuştur. Yapının apsisi yarım daire olarak tasarlanmış ve dışı görünüşü ise pastophorionlar ile düz duvar şeklinde görülmektedir. Silifre yerel bazilikalarını en önemli özellikler hepsinde mimari olarak sade bir dış görünümünün olmasıdır. Olumsuz hava koşullarından dolayı Cambazlı kilisesindeki gibi kuzey duvarlarında genel olarak açıklık bulunmaktadır (Akar,Yılmaz,Yıldız 2010).

Erken Bizans dönemi mimarisinin en fazla yaygın olduğu bir bölgede Suriye’dir. Bunun sebebi Bizans imparatorluğu için Suriye’nin yerini önemli olmasıydı. Hristiyanlığın serbestliğinde sonra dinsel yapılar olarak gelişen bir bölge olarak görülmektedir. Fakat bu gelişim müslümanlığın yayılması ile 7. yy da tamamen durmuştur. Yerel Suriye bazilikaları, Helenistik bazilikalardan çok farklı bir yapıya sahiptir. Bunun sebebi ise yapımında taş malzemesi kullanımıdır. Bölgenin yerel zenginliklerinden olan kireç taşı yatakları, işlenebilirliğinden dolayı bazilikaların ana malzemesi haline gelmiştir ve de dış görünüş olarak sade bir görünüme sahip olan Helenistik bazilikalarından farklı olarak çok ihtişamlı ve görkemli bir görünüme sahiptirler. Bu durum bölgelerdeki jeopolitik farklılıkların mimariye yansımalarının bir örneğidir. Suriye bazilikalarında da diğer yerel bazilika örneklerinde görülen pastophorion bölümlerinin içerisinde barındırmasıdır (Durugönül 2001). Sadece farklı mimari tasarım şekillerinde görülmektedir. Fakat bu bazilikalarda galeri alanı bulunmamaktadır. Suriye bazilikalarındaki en belirgin örneklerden biri 480 yılında inşa edilen Kalb Luzeh bazilikasıdır.



Şekil 8: Cambazlı Bazilikası (Berta, 2009)



Şekil 9: Cambazlı Bazilikası (Brittanica Company)

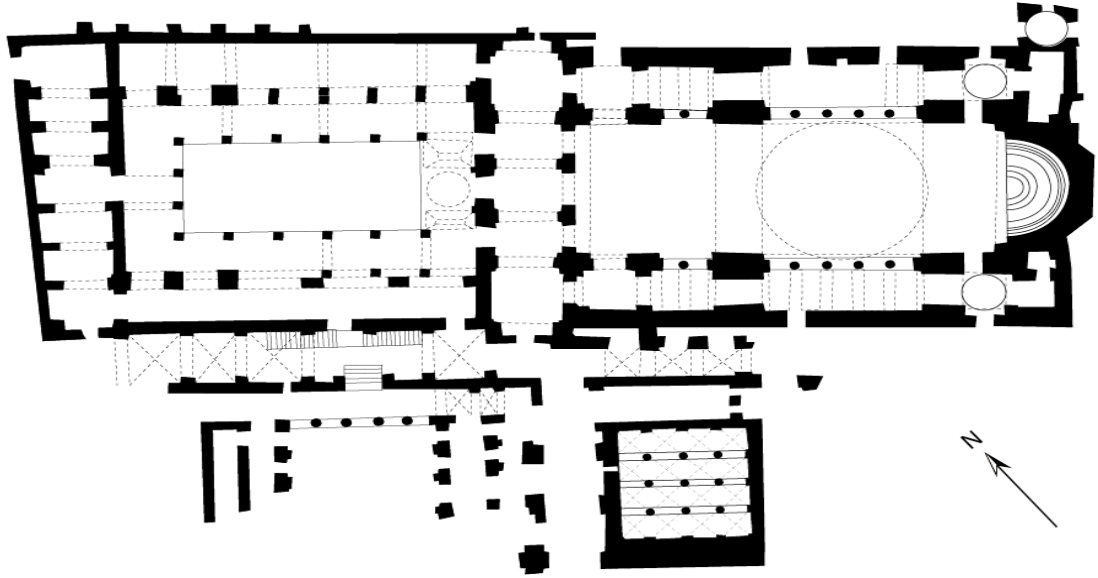
Bu anıtsal yapı erken dönem Bizans mimarileri arasında en iyi korunmuş olanıdır. Kasil bir bazilika örneği olarak üç nefli bir sisteme sahiptir. Girişinde iki adet kulesi bulunmaktadır. Anadolu da bulunan bazilikalardan farklı olarak tüm duvarları düz ve sade şekilde değil, tüm duvarlarında yapının görünüşünü hareketlendirmek için süslemeler ve farklı çapta düzenlemeler yapılmıştır. Batı cephesine bakıldığında yapının en göze hoş gelen kısmı görülmektedir. Bu mimaride örme taş tekniği kullanılarak büyük kütleli payeler ile naos üç nef bölünmüştür ve karşılıklı olarak kemerleri bulunmaktadır. Normal tasarımlardan farklı olarak kullanılan geniş payeler neflerin arasında daha büyük kemerler yapılmasına olanak sağladı ve bundan dolayı alan gayet büyük bir görünüme kavuşmuş oldu. Yapının üstündeki çatısı ahşaptandır, yan neflerde taş örümü ile örtülmüştür. Yapının Kuzeyindeki nef korunamamıştır, güneyinde bulunan nef sistemi ise günümüze kadar gelmiştir. Bu bazilikada apsis sadece bir süs görevi görmesi için tasarlanmıştır (Tchalenko, 1974).

Sağ ve sol cephelerde yapılan açıklıklar bazilikanın mimarisini hareketlendirme amacı ile tasarlanmıştır. Suriye bazilikalarının bir diğer önemli özelliği de mimari açıdan diğer bazilikalardan daha süslü bir görünüme sahip olmasıdır. Genel olarak cephelerde

kesintisiz srmeler kullanılmıştır. Pencere kenarlarında ise bordür görünümü sağlayan silmeler tasarlanmıştır.

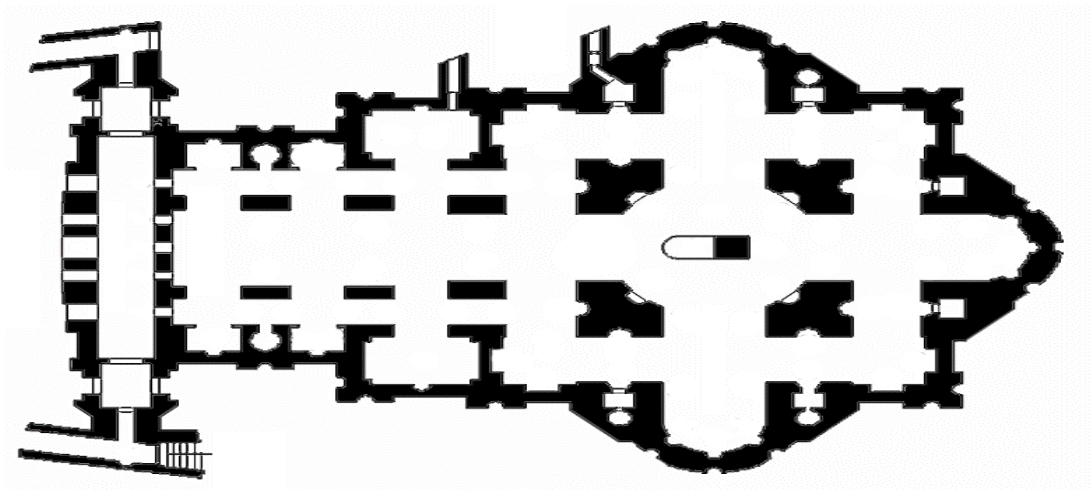
2.1.2.3 Constantinus Kiliseleri

Bizans İmparatorluğunda, Hristiyanlık serbest olduktan sonra inşa edilen ilk büyük yapı İtalya- Roma’da bulunan San Giovanni Laterano Kilisesidir. Bizans imparatoru Constantinus Roma da bulun sarayını 313 yılında piskoposluğa bağışlamıştır. Kilise’nin ise inşası bir süre sonra başlamıştır. İmparatorluğa ait bir kilise olduğundan dolayı yapı 55 m genişliğinde 75 m uzunluğunda olup döneminin en ihtişamlı yapısı konumunda bulunmaktaydı. Bu yapı 15. yüzyıla kadar kentin en önemli yapısı konumunu sürdürmüş fakat zamanla harap olmuştur. Böylelikle bir diğer Hristiyan Bizans mimarisi rneği olan San Pietro Kilisesine geçilmiştir (Bannister, 1968). San Giovanni Laterano Kilisesi 313 yılında yapılmaya başlanmış, kutsanması da 324 yılında gerçekleşmiştir. Yenilenmesi sırasında ise eski bazilika özelliklerinin çoğunu kaybetmiştir. 17.yy da Barok dönemi mimarlarından Borromini tarafından yenilendiği zaman orijinal halini tamamen kaybetmiş ve sadece planı korunmuştur. Araştırmalarda Constantinus bazilikasının orijinalinde nasıl göründüğü hakkında kaynak ve fotoğraflar fazlaca bulunmakta. Bununla birlikte yenilenmiş olmasına rağmen yapının orijinal duvarlarının da bir kısmı koruma altına alınmıştır. Bizans Bazilikalarının bazılarında yer alan duvar resimlerinde bazilikanın i görünüşleri hakkında bilgi alınabilmektedir (Bannister, 1968).



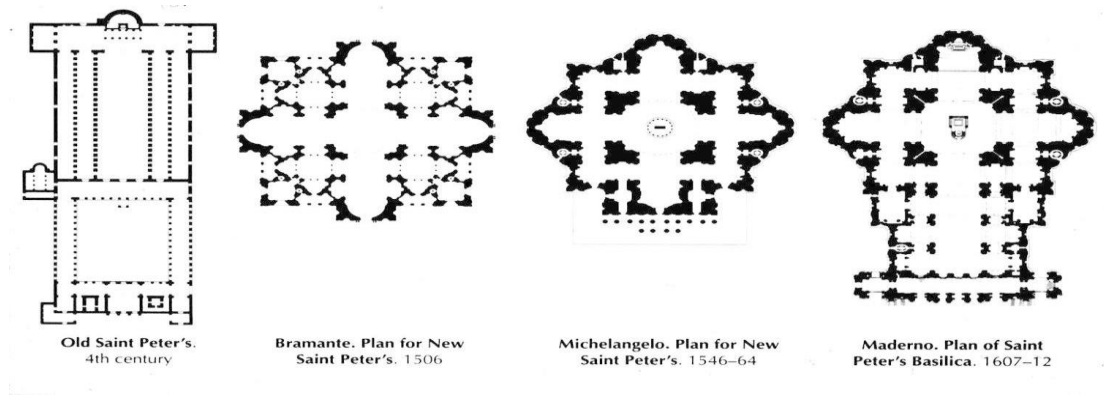
Şekil 10: Timgad Forum Planı (Özer, 2020)

Bunların en iyi örneklerinden biri ise San Martino Kilisesidir. Bazilikanın 5 adet nefi bulunmakta ve bunlar sütunlar ile ayrılmaktadır. Bu bazilikada apsisin önünde iki ucu dışarda bulunan Transept adında bir bölüm bulunmaktadır. Bu mekan genelde 5 nefli bazilikaların mimarisinde bulunmaktadır. Bazilikanın batısında ise Natreks bölümü vardır. Resimlerde dikkat çeken en büyük özellik ise her bir sütunun farklı olmasıdır.



Şekil 11: St. Peter's Basilica, (MICHELANGELO, 1546)

Farklı bölgelerden getirilen malzemelerden yapıldığı saptanmıştır. Sütunların üzerinde birleşimler kemerler ile sağlanmıştır. Ortadaki nefin ise çatısı ahşaptan oluşmaktadır. Alttan bakıldığında ahşap malzemeden yapılan kiriş sistemi gözle görülmektedir. Bu sistem klasik Helenistik bazilikalarının en önemli özellikleri arasında yer almaktadır. Binanın iç yapısı 1646 yılında restore edilmiştir. 18. yy da ise ön ana cephesi eklenmiştir(Sutherland 1964). Bu kilisenin önemi Roma şehrini ilik piskoposunun

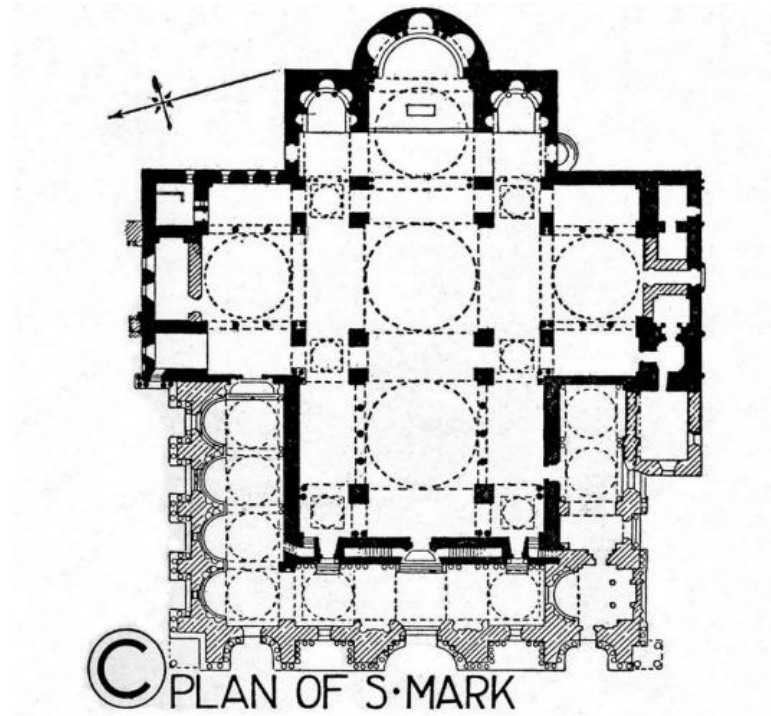


Şekil 12: Bazilika Mimari Planları , (Ngai, 2001)

Aziz Petrus olmasından dolayıdır. 319 yılında yapımına başlanan kilise yaklaşık olarak 329 yılında sona ermiştir. Döneminin en ihtişamlı kiliselerinden biri olarak inşa edilmiştir. Fakat 16. yy civarlarında orijinal bazilika yıkılarak Papa II. Julius tarafından günümüzdeki kilise yaptırılmıştır. San Pietro kilisesi de 5 nefli bir sisteme sahiptir, diğer Bizans bazilikalarından farklı olarak apsisi doğuya değil batıya bakmaktadır ve apsis tam merkezde yer alarak Aziz Petrusun mezarına göre tasarlanmıştır. Diğer kiliselerden bir diğer farkı da bir hac kilisesi olmasıdır ve sebepten dolayı yapılacak olan ayinlerdeki kalabalıktan ötürü büyük bir atriuma sahiptir. Orta kısımda yer alan nefleri yanlardaki neflerine göre daha uzun tasarlanmıştır ayrıca orta nefin üstü çift meyilli yan nefler ise tek meyilli ahşap çatı sistemi ile örtülmüştür (McClendon, 1989).

2.2 Orta Bizans Dönem Mimarisi

726 yılından itibaren Bizans imparatorluğunda ikonaklazma akımı başlaması ile erken dönem Bizans mimarisinin yeni bir boyuta evrimleşmesi gerçekleşti. Bu akım resmi dinlerin resimlerine ve Hristiyan kilisesine karşı duran bir akımdır. 842 yılına kadar devam eden bu İkonaklazma devri kapandıktan sonra yerel halkın bakış açıları bu akıma karşı fazlaca olumsuz olmuştur. Orta dönemin, erken dönemden en büyük farkı akın sonrası bir kültür değişiminin yaşanmasıdır. Erken dönemde genel büyük kalabalıkları kapsayan ayinler yerine daha ufak çaplı ve içe dönük bir sisteme geçilmiştir. Bu yüzden de bazilika mimarisinden vazgeçilmiş artık manastır kiliselerinin yapılması daha ön planda olmuştur (Akyürek 1997). Orta Bizans mimarisi dönemi ağırlıklı olarak Bizans imparatorluğunun ortodoksluğu benimsemiş olduğu dönemin başına denk gelmektedir.



Şekil 13: San Marco Bazilikası, (Kılıç, 2019)

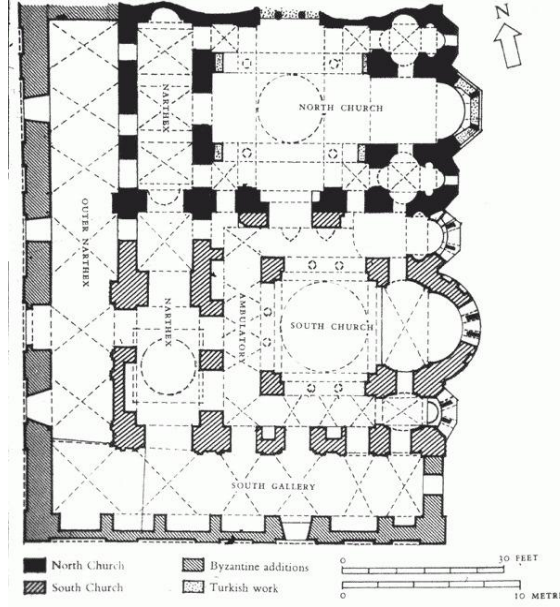
Bu yüzden ortodoksluğun mimariler üstündeki etkisi fazlası ile kendini göstermeye başlamıştır. Kapalı Yunan haçı şeklinde olan kilise mimarisi başkent olmak üzere bütün Ortodoks aleminin kiliselerinde yaygın bir hal almaya başlamıştır. Bu mimari sistemi kare yada dikdörtgenin kenarların iki adet uzantı yapılarak oluşturulmuştur. Mimarisi daha yakından incelendiğinde ise kare planlı bir ‘naos’ görülmektedir ve üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Kasnaklı bir yapıya sahip olan bu kubbe kare bölmenin üzerinde 4 adet destek sayesinde havada durabilmektedir. Kare yapıdan dairesel kubbeye geçiş sırasında pandantif ögesi kullanılmıştır. Yunan haçının yan kolları işe beşik tonoz sistemi ile örtünür. Diğer açık alanlar ise kubbesel ya da çapraz tonoz adı verilen örtü sistemi ile örtülür. Bu mimari sistemine sahip yapılar erken dönemdeki yapılar kadar büyük olmazlar. Statik olarak bakıldığı zaman daha güvenli ve tatmin edici bir yönleri vardır. Mühendislik sistemi ile incelendiğinde ortada bulunan dairesel kubbe ile kare duvarların geçişini sağlamaya yardımcı olan pandantif sistemi, ana kubbenin yük basıncını etrafında bulunan dört beşik tonozu da aynı şekilde yaymasına yardımcı olmaktadır. Orta Bizans döneminin en yaygın mimarisi olan Kare içinde Haçlı kilise mimarisi kendi içerisinde de ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrım kilise mimarisinin, mimari öğelerine göre yapılmaktadır (Akyürek 1997).

Büyük ölçekte tasarlanan kiliseler de köşeleri payeli bir sistem kullanılarak kapalı haç yapılmaktadır. Standart boyutlarda olan kiliselerde ise orta kubbeli sistem daha fazla görülmektedir. Köşeleri payeli olan kiliselerin mimari açıdan olumsuz unsurlarından biri ise yapı içerisinde bir bütünlük sağlanmasının zorluğudur.

2.2.1 Kapalı Haç Mimarisi Örnekleri

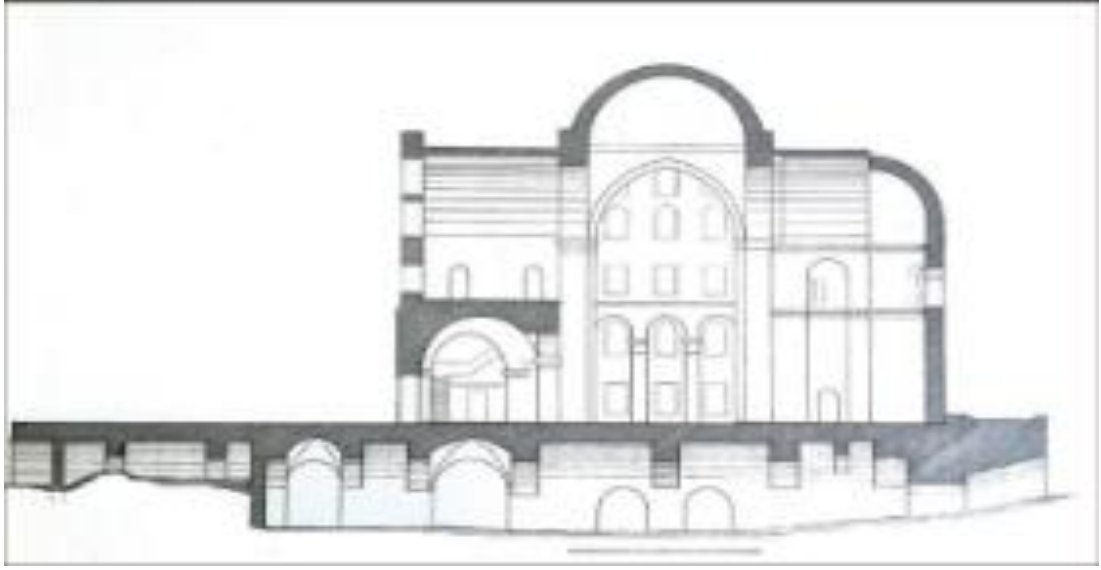
Orta Bizans Dönemi mimarisinin en yoğun olduğu kilise örnekleri İstanbul da görülmektedir. Hem başkent oluşu hem de yerel halkın nüfus yoğunluğu sebebi ile birçok farklı kapalı haç mimari planlı kilise görülmektedir, Osmanlı İmparatorluğunun

fethinden sonra bu kiliselerin çoğu zamanlar camiye dönüştürülmüş ve mimarilerinde farklılıklar oluşmuştur (Ötüken 2010).



Şekil 14: Konstantin Lips Kilisesi (Feneri İsa Camii), (Kılıç, 2019)

Bazı kiliselerin isimlerine dair kesin bilgiler elde edilememiştir. Bunların başlıca örneklerinden biri, Ayakapı da bulunan Gül Camidir. Kilise dönemindeki ismi ve ne zaman inşa edildiğine dair yazılı belgelere ulaşılmamıştır. Yapılan araştırmalarda Aziz Euphemia adına yapıldığı düşünülmektedir. Kilise 11-12. yy arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. İstanbul, Latinler tarafından işgal edildiği zaman kilisede kapsamlı bir onarım yapılmıştır, sonrasında ise 15. yy da camiye dönüştürülmüştür. Mimarisi 16. Yüzyılda meydana gelen depremde ağı bir şekilde hasar almış ve kubbesi yıkılmıştır daha sonrasında çatı sistemi yeniden yapılmıştır. Gül Cami tonozlarında tuğlanın kullanıldığı bodrum katın üstüne yapılmıştır (Ötüken 2010).



Şekil 15: Gül Cami Mimari Kesit

Bu sebepten dolayı normalden daha uzunluğa sahiptir. Ortada bulunan ana mekan dört kolu da beşik tonoz ile örtülü haç şeklindedir. Bu dört kolunun üç tanesini içine ikişer adet paye kullanılarak galeri alanları yapılmıştır. Dört masif ve büyük kütleli paye haç şeklini oluşturmaktadır ve yapının dört ana kemerini taşımaktadır. Kilisenin doğu kısmında, orta alandan daha büyük bir şekilde üç adet apsisi bulunmaktadır. Sağ ve sol apsilerin yüze kısımlarında çok fazla niş denesi olması ve nişlerde tuğla bezemeler yapılması, yapının büyük onarımı sırasında apsilerin yeniden yapıldığını göstermektedir (Ötüken 2010).

Başkentte bulunan bir diğer orta Bizans dönemi kilisesi de, günümüzdeki adı ile Zeyrek Kilise Camiidir. Bu yapının kilise adı ise Pantokrator Manastır kilisesidir, dönemin başkentinde inşa edilen en büyük ve en önemli yapılarından biri olan kilise, Bizans imparatoru Ioannes Komnenos ve eşi tarafından yaptırılmıştır. Birbiri yanında üç adet yapı bulunmaktadır.



Şekil 16: Gül Cami- Minare külâhı (Millingen,1912)

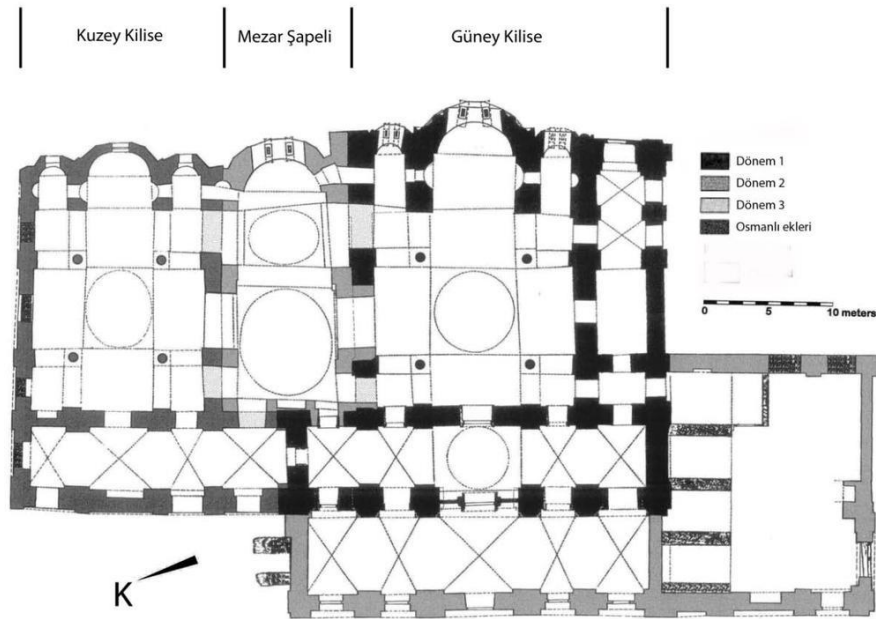
Bu üç yapıdan ilki güney kısmında 1118 tarihinde imparatoriçe Eirene tarafından kapalı haç sistemi ile inşa edilen ve Pantokrator adı ile İsa'ya sunulan yapıdır. Hemen sonrasında ise İmparator Ioannes de kuzey noktasına aynı mimariye sahip fakat daha küçük boyutlarda Şefkatli Meryem Anaya ithaf etmiştir. İki yapı inşa edildikten sonra ise İmparator ortada kalan boşluğa ise bir mezar şapeli inşa ettirmiştir ve bu şapeli Baş melek Mikhael'e ithaf etmiştir. Latin istilasından sonra çoğu kilisede olduğu gibi Pantokrator kilisesinde de onarımlar yapıldı ve dıştan bir narteks eklenmiştir. Kilise Osmanlı fethinden sonra Molla Zeyrek tarafından camiye dönüştürülmüştür (Yılmaz, 2022).



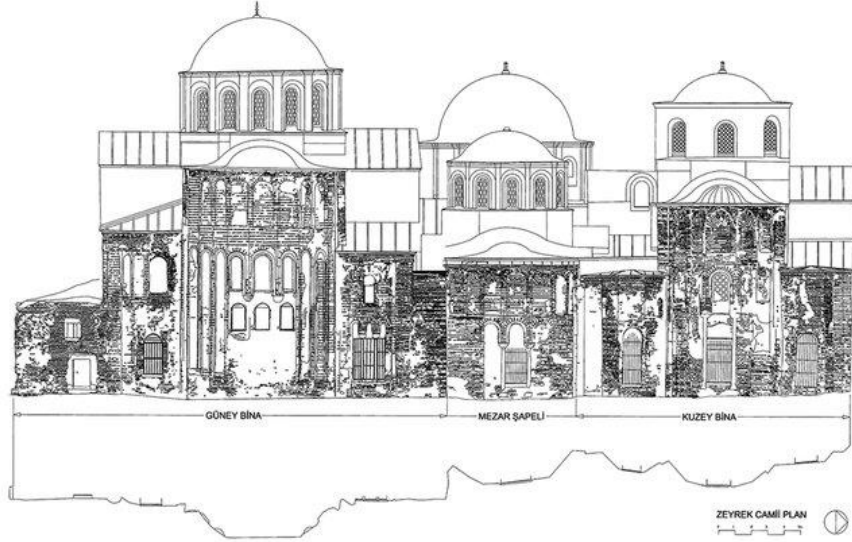
Şekil 17: Molla Zeyrek Cami (Cangül, 2023)

Ayrıca başkentte camiye dönüştürülen ilk cami olduğu bilinmektedir. Güney noktasında ilk yapılan kilise bir tanesi çapraz tonozlara sahip, beş bölüme sahip dış narteks bulunmaktadır. Ortada bulunan ana narteksin üzerinde yüksek kasnaklı bir kubbesi vardır. Kilisenin naosu ise dört sütunlu kapalı kaç şeklindedir. Yapının uzun yıllar boyunca farklı dinler tarafından onarım görmesi içerisinde farklı tarzda mimari örneklerini barındırmasını sağlamıştır. Orta Bizans dönemine ait sütunlar yerini Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki barok desenli, örme taş payeler almıştır. Orta mekanda yüksek kasnaklı pencerelere sahip bir kubbesi vardır. Kuzey noktasındaki kilisenin ise Meryem Ana adına bir narteksi bulunmaktadır (Ahunbay 1997-2000). Ortada bulunan kubbesi dört adet sütun yerine kare kesite sahip payeler taşımaktadır. İki kilise arasında inşa edilen şapel ise dar ve uzun bir mimariye sahiptir, üstü ise oval

şeklinde iki adet kubbe ile örtülmüştür. Yapının güney bölümündeki kilise zemininde 12. Yüzyıla ait opus sectile mozaik döşemesi yer alır. Kuzey tarafındaki kilisede ise pencerelerin iç kısımlarında sarı ve bordo renkli mozaik bezemeler bulunmaktadır. Bu orijinal bezemelerin küçük bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Yapının bu kadar süslü bir mimariye sahip olmasını sebebi ise imparatorluk ailesine ait olmasından dolayıdır.



Şekil 18: Molla Zeyrek Cami (Yılmaz, 2022)

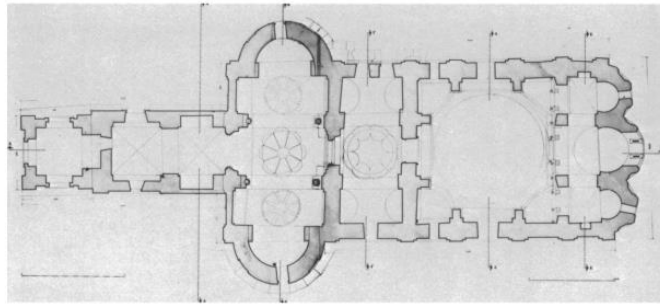


Şekil 19: Molla Zeyrek Cami Görünüş Çizim (Yılmaz, 2022)

Ayrıca orta Bizans dönemi mimarisinde cephe kısımları önceki dönemlere göre daha hareketlidir. Apsis kısımlarında kör nişler ve kemer gibi mimari elemanlar bu dönemde kullanılarak yapılara hareketlilik kazandırılmıştır (Eyice 1995).

2.2.2 Sekiz Destekli Kiliseler

Orta Bizans dönemi mimarisinde kapalı Yunan haçı mimarisine sahip kiliseler yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Fakat bu yapı sisteminde büyük yapıları yapmak zor bir hale gelmekteydi.



Şekil 20: Sekiz Destekli Kilise Planı (Gazioğlu 2004)

Büyük bir kilise inşa edilmek istendiği zaman kubbelerin altında sütunlar yerine kütleli payeler tasarlanmıştır. Bu sistemde de arzu edilen iç bütünlük bir türlü sağlanamamıştır. Bu sebepten ötürü de orta dönemde yeni bir taşıyıcı sistem geliştirilmiştir bu sistem ile birlikte sekiz desenli kiliseler ortaya çıkmıştır. Bu kilise mimarisi daha çok Yunanistan ve çevresi bölgelerde sıklıkla görülmektedir. Nea Moni Manastır Kilisesi sekiz destekli kiliselere en güzel örneklerden bir tanesidir (Gazioğlu 2004).

Sakız adasında bulunan bu yapı sürgünde olan Konstantin Monomakhos adına iki keşiş tarafından ona ithafen yaptırılmıştır. Yapıda bir dış birde iç natreks vardır. Orda kısımdaki ana yapıda mekansal bölümler bulunmamaktadır. Büyük kubbesi altında bulunan 8 adet paye duvarın altında bulunmaktadır. Payelerden, kubbeye olan geçiş ise tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin büyüklüğü tüm naosu örtecek kadar büyüktür. Altta bulunan sekiz desteğin iki tanesi açıkta diğer altı tanesi ise duvarlar ile kaynaşmış durumdadır. Kayıtlarda 19. yy da yaşanan depremde kilisenin kubbesi yıkılmıştır. Günümüzde ise mermer levhalar ile kaplanmıştır(Gazioğlu, 2004).

2.3 Son Dönem Bizans Mimarisi

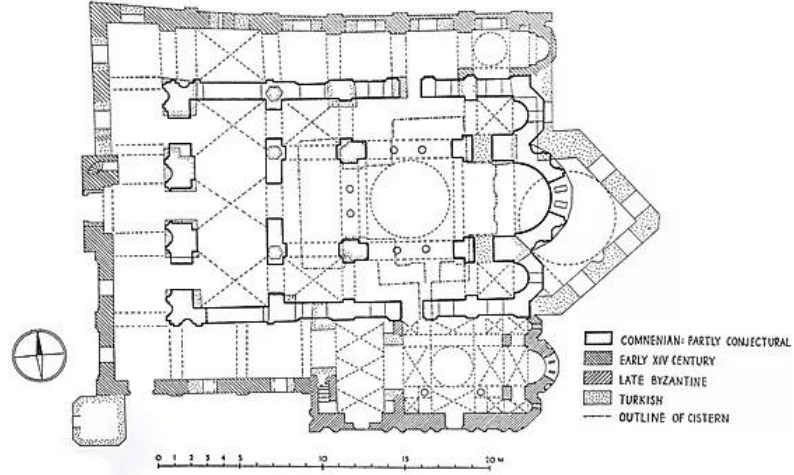
Bizans'ın 12.yy başlarında güç kaybetmesi ile başkentte başlayan Latin istilası, 1261 yılına kadar sürmüş ve sonrasında ise Bizans İmparatorluğu başkent İstanbul'u tekrardan ele geçirmiştir. Bu olan son dönem Bizans mimarisinin de başlangıcı olmuştur. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğunun 1453 yılında İstanbul'un fethi ile son bulmuştur. Yapılan araştırmalarda zor dönemden geçmiş olan imparatorluğun kaynakları kısıtlı olduğundan dolayı büyük bir yapı dönüşümü gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine devletin ileri gelenleri mevcut yapılara eklemeler yapılmasını daha makul görmüş ve yapılara şapel, natreks veya dış hol eklemekle yetinmişlerdir

(Şentürk, Urfalıoğlu 2017). Bu dönemin en fazla gerçekleşen mimari yapısal farklılığı olmuştur. Bu dönem ayrıca Palaiologoslar devri olarak da adlandırılır ve yeni bir kilise mimarisi modeli denemek istendiği gözlemlenmiştir. Orta dönem Bizans mimarisi yapıları daha çok tercih edilirken bu dönemde dehlizli yapı mimarisi adında bir mimari plan şeklide oluşturulmuştur. Bu mimari yapıda orta kısımda bulunan ana kubbeyi yükselten ve 3 farklı taraftan çevreleyen dehlizlerin kullanıldığı bir kilise biçimidir. Bununla birlikte kiliselerin dış görünümü de eski dönemlerinden daha hareketli ve renkli bir görünüm katmak dönemin en göze çarpan özelliklerinden biridir. Cephelerde genel olarak tuğla malzemesi kullanılarak yapılan geometrik desenli bezemeler ve kör nişler fazlası ile kullanılmıştır. Dehlizli kilise mimarisinde ana mekanda bulunan dört adet büyük paye büyük kubbeyi desteklemektedir. Bu payelerin arasında ikişer sütun bulunmaktadır. Bunun amacı orta mekanı üç taraftan destekleyen bir koridor sistemi yapılmıştır. Mimarisine bakıldığı zaman orta dönem mimarilerinde ki yunan kapalı haçı yapı sistemini anımsatır. Fakat aralarındaki en büyük fark kapalı Yunan haçı yapılı kubbesi sekiz destekli dehlizler kadar yüksek olmaz (Şentürk, Urfalıoğlu 2017).

2.3.1 Dehlizli Plan Yapıları Örnekleri

Günümüzde, dehlizli kiliselerin örnekleri İstanbul'da çok fazla bulunmaktadır. Bu örneklerden en bilindik olanı Pammakaritos Manastır Kilisesi, günümüzdeki adı ile Fethiye Camiidir. Kilise 13. Yy da dönemin hükümdarının kuzeni olan Mikheal Glabas Tarkhaneiotas tarafından inşa edilmiştir. Öldüğü zaman ise karısı onun için kilisenin yanına bir mezar şapeli inşa etmiştir (Erçoşkun 2017). Kilise planı iç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar bir natreks, iç tarafı çevrili olan bir hol ve mezar şapelidir. Osmanlı döneminde kilisenin orijinal apsisi yıkılarak değiştirilmiştir. Ana mekan, dört ana paye ve bunların bağlandığı kemerlerin üzerine oturan kubbe ile kapatılmıştır. Her bir payenin arasında ikişer adet sütun bulunmaktadır. Fakat Osmanlı

döneminde kiliseden camiye dönüştürüleceği zaman bu sütunlar kaldırılmıştır. Onun yerine payelerin aralarına büyük kütleli kemerler eklenmiştir.



Şekil 21: Dehlizli Yapı Planı (Erçoşkun 2017)

Orta alan üç tarafı tonoz ile kapatılmış basık bir dehliz çevrelemiştir. Kademeli kemerler ve dalgalı dişli saçaklar kubbenin kasnağında kullanılmıştır. Bu mimari yapı sistemi 13-14.yy'lar arasında kullanıldığı bilinmektedir. Yapının kuzey noktasındaki dış cephesi çok fazla değişikliğe uğramıştır ve orijinal özelliği kaybetmiştir (Erçoşkun 2017). Mevcut kilisenin altında ise 28 sütunun desteklediği bir sarnıç bulunmaktadır. Güney noktasında bulunan kilise şapeli küçük boyutlarda tasarlanan kapalı Yunan Haç planına göre inşa edilmiştir. Şapel içerisinde iki katlı bir natrekse sahiptir ve kapısı şapeli dıştan çevreleyen koridora açılmaktadır. Kilisenin Naos kısmı ise kubbe ve tonozlar ile kapatılmıştır ve altında onları taşıyan dört adet sütun bulunmaktadır. Ayrıca şapelin pastophorion mekanları ve üçüz apsisi bulunmaktadır. Şapelin güneyinde mozaik sahneler vardır, dışında ise fresko kalıntıları gözlemlenmektedir. Güney ve doğu cepheleri ise son dönem mimarisine uygun olan keramoplastik bezemeler ile şapele canlılık katılmıştır.

Arkeolojik araştırmalara bakıldığı zaman yapının inşa ve yeniden yapım ve tadilat sũreleri 5 dũneme ayrıldığı saptanmıştır. Kilisenin son yapı sistemi kiborion planı sistemindedir. Geniş payandalarının bağlandığı dũrt adet payenin ũzerinde bir kubbesi bulunmaktadır. Bu natreks kısmındadır. Payelerden, kubbeye geçiş için pandantifler kullanılmıştır. Uzun natreksin onunda bir apsis bulunmaktadır ve kenarlarında ise pastophorion odaları mevcuttur. Naosa bağlı olan iki katlı bir yapısı vardır, diğer ucunda ise tek katlı bir mezar şapeli bulunmaktadır, girişi ise naostan bağlanan bir koridor ıla sağlanmaktadır. Kilise toplamda iki adet ũstleri mozaik kaplı natrekse sahiptir. Dış natreks yapının gũneyinde konumlanmıştır.



şekil 23: Kharo Manastırı (şaşmaz 2019)

Bölüm 3

BİZANS MİMARİSİNDE KULLANILAN MALZEMELER VE YAPIM TEKNİKLERİ

3.1 Taş

Bizans mimarisinin en önemli parçası olan taş duvarların ve örtü sisteminin ana malzemesidir. Bizans dönemi İstanbul'un da çok farklı şekilde işlenmiş taşlar, alması tekniği uygulanan duvarlardaki sıralı tuğlalar dizileri ile birlikte moloz taş dolgu duvarları üzerinde dış kaplama malzemesi olarak kullanılmıştır. Erken Bizans döneminde gri kireç taşı ve yeşil taşlar kullanılarak Constantinopoli deki yapısal sistem oluşturulmuştur. Gri kireç taşı çıkarılması zor bir taş olduğundan dolayı genel olarak yıkılan eski yapılardan devşirilerek kullanılmış veya ciddi anlamda bazilikaların yapımında yalnızca statik açıdan güçlendirilmesi gereken noktalarda kullanılmıştır. Yeşil taş ise yöresel bilgelere elde edilen bir tür olup genelde ikinci destek bölgelerinde kullanılmıştır (Ousterhout 1999).

Tarihsel süreç boyunca bölgelerde çıkarılan taşlar genel olarak kalker, andezitdir. Bu taş türlerinin izleri yapılarda çokça görülmektedir. Bu taş türleri dışında ise Roma dönemi ve hemen arkasına Bizans dönemindeki anıtsal yapılardaki duvarlarda mermer kullanıldığı görülmektedir (Mergen 2010).

Taş ocaklarından çıkarılan taşların özellikle geç Bizans döneminde geliştirilen sistemler ile ocaktan çıkarılan yamuk kayaların, yukardan aşağıya doğru bölünerek

işlenmektedir. Ana kaya içerisine yapılan kanallar, takoz yardımı ile dövülerek ayrılırdı. Ayrılan bloklar şekillendirilerek taşınırdı. Bu işlemi yapabilmek için kamalar, keserler, çekiçler ve kesikler kullanılmaktaydı (Ousterhout 1999).

3.2 Tuğla

Killi toprak, kil ve balçığın belirli oranlara su ile karıştırılarak, kalıplara konulup kurutulduktan sonra belirli bir derece fırında pişirilerek elde edilen ve duvar yapımında oldukça popüler olan bir yapı malzemesidir (Eczacıbaşı, 1997).

Bizans mimarisi incelendiğinde tuğla genel olarak bölgenin yerel malzemelerine uygun şekilde yapılmaktadır. Yığma duvarlarda veya süsleme olarak kullanılan noktalarda tuğla bölgeden bölgeye değişim göstermektedir. Bizans dönemi eserlerinde tuğla malzemesi genel olarak İstanbul, Yunanistan bölgelerinde taş duvarların az olduğu bölgelerde kullanılmaktadır. Kıbrıs, Suriye ve İç Anadolu bölgelerindeki taş ocaklarının yoğunluğu sebebiyle taş duvarları daha fazla görmekteyiz. Tuğla duvarları genel olarak İstanbul ve çevresindeki Bizans yapılarında genelin taşıyıcı duvarlarının tuğla olduğu görülmektedir. Geç Bizans dönemine gelindiğinde ise tuğla malzemesinin taşıyıcı sistem üzerindeki etkisi azalarak daha çok duvar süslemelerinde kullanılmıştır (Bakırer, 1981). Tuğla malzemesi genel olarak Bizans döneminin taşla birlikte ana taşıyıcı malzemesiydi. Büyük şehirlerinde, özellikle dönemin Constantinopolis inde bağlayıcılığı ile birlikte şerit halindeki sıralarla tasarlanan duvarlar bir yandan da duvarların kalınlığını belirleyen malzeme görevi de görmektedir (Mango 2006).

3.3 Kiremit

Kiremit, genel olarak çatılarda kullanılan belirli bir eğim ve düzenli sıralı bir şekilde dizilerek su geçirmesini önleyen bir tabaka oluşturan fırınlanan bir toprak içerikli

malzemedir. Kiremit malzemesi çok eski dönemlerde çatıları üzerini örtmek için kullanılan yaygın bir yapı malzemesidir.

Araştırmalarda çatı kiremitlerinin ilk bahsedildiği bilgiler Romalı Plinius (MS 23/24-79) tarafından yazılmıştır. Hatta ilk çatı kiremitli yapıların dönemin Kıbrıs Kralı olan Kinyras tarafından yapıldığı yazmaktadır. Fakat Kıbrıs'ta yürütülen arkeolojik kazılarda böyle bir bilgiyi doğrulayacak kanıtlara henüz rastlanmamıştır (Demir 2003).

Bizans döneminin yoğun olduğu yıllarda kiremit yapımının fazla olduğu görülmektedir. Özellikle denize yakın kentlerinde kiremit üretiminin fazlaca üretilmesi ticarete sevkiyatların daha kolay bir şekilde yapılabilmesini sağlamıştır. Bu durum arkeolojik araştırmalar sonucunda fark edilmiştir. Ayrıca Bizans döneminde kiremit malzemesini yapısal açıdan dinsel açıdan kullanılmasıydı. Yapılan kazılarda ölümlerin üzerine üçgen oluşturacak şekilde yerleştirilen birçok kiremit parçası bulunmuştur. Kiremit ayrıca Bizans surlarının özellikle bedenlerini güçlendirmek amacıyla küçük, küçük ufaltılarak yapının içerisine katılmıştır (Demir 2003).

3.4 Harç

Taş duvarların yapımına başlandığından itibaren taşıyıcılığını geliştirebilmek için birçok farklı yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemlerden günümüze kadar gelenlerden bir tanesi de taşları harç ile bağlamaktır. Harç uygulaması Bizans döneminden de önce Roma imparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. Antik Roma harcı kireç ve ince taneli kumun karışımı ile elde edilmekteydi (Aktuğ,Kolay 1999).

Bizans dönemine gelindiğinde duvar yapım teknikleri incelendiği zaman harç kullanımı ile birlikte birçok farklı dolgu malzemesi de kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Bu yüzde taşlar arasındaki harcın homojen bir şekilde yayılmadığı görülmektedir. Yapıları ayakta tutan ana malzeme ise harç değil üzerine yapılan kaplamadır. Bizans döneminde kullanılan harç, Antik Roma dönemine göre kıyasla içerisinde kum, kireç, kırık tuğla veya çakıl parçalarının konulduğu bir karışım yapılmaktadır. Buna günümüzde ‘Horasan Harcı’ denilmektedir (Mango 2006).

3.5 Bizans Mimarisi Yapım Teknikleri

3.5.1 Yığma Taş Duvar

Eşsiz Bizans mimarisindeki yapılar yığma taş veya tuğla duvar taşıyıcı sisteminden meydana gelmektedir. Ayrıca yapı içerisinde bölme elemanlarıdır (Sözen-Tanyeli 1999). Bizans yapılarına ait duvarların teknik ve kullanılan malzemelere bakıldığı zaman yüzyıllar içerisinde çok fazla değişim göstermediği gözlenmiştir. Buna sebep olarak Bizanslı yapı ustalarının hem yöresel yapı kaynaklarını kullanmaya dikkat etmesi hem de geleneksel Bizans sistemlerine bağlı kalmalarından kaynaklanmaktadır (Mango 2006). Duvar malzemeleri incelendiğinde Kıbrıs, Gürcistan, Suriye ve Anadolu bölgesinin belirli yörelerinde kesme taştan yapılan yapıtlar görülmektedir. Constantinopolis, Balkanlar ve İtalya gibi merkezli bölgelerde ise taş ve tuğla malzemesi birlikte kullanılmaktadır. Bu iki malzemeyi ise almalı bir duvar örme sistemi ile uygulamışlardır (Mango 2006). Bizans mimarisinde yapı malzemesi direk bir şekilde yapının karakteristik durumuna etki etmektedir. Büyük yerleşim yerlerinde tuğla, düzgün şekilde kesilen taşlar ve kireç içerikli harç yapıların ana malzemeleridir. Bu malzemelere ek olarak başka bölgelerden getirilen dekoratif taşlar ve mermer taşları ile yapının bütünü tamamlanmaktadır. Bu tarz kullanılan birden fazla ek malzemenin kullanıldığı durumlara Türkçe de devşirme adı verilen spolia denmekteydi. Genel olarak yapılarda sütunlar spolia olarak kullanılmaktaydı. Farklı bölgelerden ya da eski yapılardan alınan bu sütunlar yeni yapılara entegre

edilmekteydi. Fakat bu basit yöntem eklenti yöntemlerinin kullanılması harçların kullanımındaki oranın azalması, büyük ve özel kesim taşların ise kullanılmasını gereksiz hale getirmekteydi. Genel duvar sistemlerine bakıldığında ise küçük taşlar ve tuğla malzemesinin birlikte kullanılması ile duvar örgüsü yapılmaktaydı. Bu karma sisteme Antik Roma mimarisinde opus mixtum adı verilmektedir. Bir diğer teknik ise tuğla dizileri ile yatay kesme taş dizileri birbirini takip etmektedir. Bu tekniğin adı ise opus listatumdur (Osterhout 1999).

Erken Bizans Dönemi mimarisi incelendiğinde, yapıda kullanılan malzemelerin bölgesel olarak değiştiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı ve atlamalı olarak örüldüğü yapılarda ‘almaşık tekniğinin uygulandığı tespit edilmiştir. (Mango 2006). Ayrıca Erken Bizans dönemi yapılarında kullanılan almaşık tekniğinde merkezi bölgelerde genel olarak ilk beş sıranın tuğla tercih edildiği tuğla ile tuğla, taş ile taş ya da taş ile tuğla duvar örgüleri yapılarak aralarındaki harç kalınlığının fazlalığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Taş boyutları ise hep çok değişken olmuştur. Bazı yapılarda taşların boyutlarının en fazla 30 cm ölçüleri varken, bazı yapılarda ise 100 cm den fazladır. Erken Bizans döneminde taş dolgu malzemesi olarak da kullanılmaktaydı. Dış kısımları düzgün kesme taşlardan oluşurken iç kısımlarına ise moloz taşlar kullanılarak dolgu tekniği yapılmaktaydı. Tuğla duvarlarda ise böyle bir sistem kullanılmamaktaydı. Düzgün bir duvar yüzeyinin oluşumu ve terazide kalması tuğla malzemesinde daha kolay sağlanmaktaydı (PerkinsWard,1958).

Orta Bizans Dönemi mimarisinin sonlarından itibaren Bizanslılar dış mimariye daha çok önem vermeye başlamışlardır. Erken dönem mimarisinde kullanılan yalın cepheler, artık yerini hareketli cephelere bırakmış bunları da gölge ışık oyunlarına,

ritim-yineleme ilkleri ile başarmışlardır. Bunlarla birlikte tuğla malzemesinin de kullanımının artması bezeme öğelerinin bile tuğla ile yapılması yapılardaki cephelerin renklenmesini sağlamıştır (Ersen 1986).

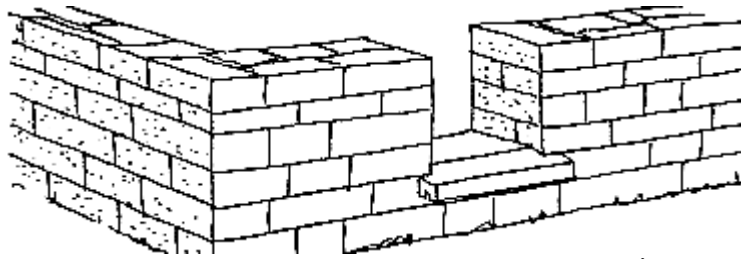
Orta Bizans dönemindeki Latin işgali sonrası dönemin Constantinopolis inden kaçan ve Anadolu da başka bir Bizans devleti kuran Laskarisler ise duvar yapım tekniklerinde farklılık kazandırmışlardır. Almaşık tekniğin düzenli yada düzensiz kullanımı ile birlikte duvarlar üzerine yapılan süsleme teknikleri farklı bir karakteristik yapının doğumuna sebebiyet vermiştir. Özellikle Laskarislerin mimarisinin Batı Anadolu ve çevresinde hakim olduğu görülmektedir. Bu mimari tekniğe çerçeveli teknik adı verilirken taş ve tuğla sıralarını dikey ve yata şekilde sıralanması ile oluşmuştur.

Geç Bizans dönemine girildiğinde ise uzun süreçler ve emek isteyen işçiliğinden dolayı yerini tamamı ile daha az emek isteyen tuğla malzemesine bırakmıştır. Artık tuğla içerikli duvarlar ve süslemelerin oranı fazlası ile artmıştır. Diğer iki dönemde de olduğu gibi Geç Bizans mimarisinde kullanılan malzemelere verilen değer önemliydi fakat dönemin koşullarından dolayı devşirilmiş malzeme kullanımında da artış gözlenmemiştir. Bu dönemde duvar cephelerinde ışık ve renk oyunları, frizler, dama, balıksırtı, hayat ağacı gibi motifler, meander bantlar yapılarak canlılık kazandırılmıştır (Eyice 1963).

Genel olarak Bizans mimarisinin üç dönemi araştırıldığında, Bizanslı ustaların duvar yapımında birçok farklı tekniği olduğu gözlemlenmiştir. Bunlar;

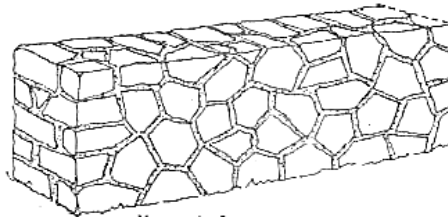
Düzgün Kesme taş ya da Kabayonu taş kaplama: Bir diğer adı Sandık Duvar Örgüsü olan bu sistemde iki tarafında kesme taş olarak örülen duvarların arasına harç,

küçük moloz taş ve tuğla parçaları doldurularak örülen duvar tekniğidir. Bizans mimarisine incelendiği zaman bu teknikte iç dolgu malzemesinin genel olarak homojen bir şekilde yayılmadığı görülmektedir. Bu türdeki yapı tekniklerinde yapının ayakta kalmasını sağlayan şey içerisindeki dolgu malzemesi değil üzerindeki kaplamalıdır (Mango 2006).



Şekil 24: Düzgün Kesme Taş Kabayonu taş örme sistemi(İnşaat Mühendisleri bilgi kütüphanesi 2024)

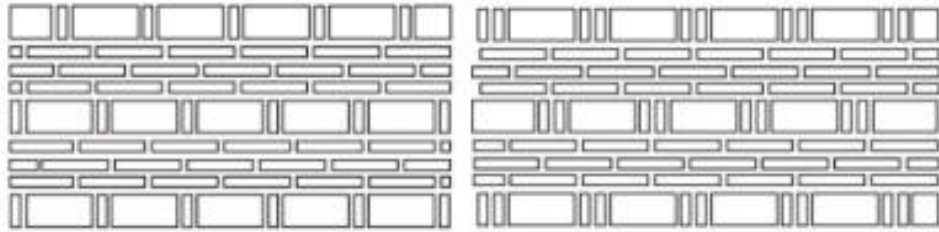
Moloz Taş Duvar Örgü: Belirli bir şekle sahip olmayan kaba taşların harç karışımı ile birleştirildiği duvar yapı tekniğidir (Hasol, 1988). Bizans döneminde büyük yerleşim yerlerinde özellikle sur ve kale yapımında kullanılan bu sistem, küçük yöresel bölgelerde de kullanılmaktadır. Moloz taşların arasında eski ve yıkılan yapıların veya evlerinde mimari elemanları, harç içerisinde ise kırık kiremit ve tuğla parçaları da bulunmaktadır (Kolay-Aktuğ, 1999).



Şekil 25: Moloz Taş taş örme sistemi (İnşaat Mühendisleri bilgi kütüphanesi 2024)

Kabayonu Taş tekniği ile duvar örümü: Bu taş tekniği, yatakları ve yan yüzeyleri, dik bir şekilde konumlandırılmış ve en az 15 cm uzunluğunda murç veya tarak kullanılarak düzeltilmiş dikdörtgen veya çok kenarlı düzgün şekilli taşlardan oluşturulur. Bu teknik, moloz taş duvar örgüsüyle örtüşmektedir. Bizans döneminde kale duvarları (Kolay-Aktuğ 1999).

Almaşık Örgü duvar tekniği: Kabayonu taş tekniği ile benzerlik gösteren bu teknik, iç ve dış duvarları bir arada tutabilmek için arasına moloz taş yerine tuğla hatıllar yapılmasıyla meydana gelmektedir. Harç içerisinde ise kum, kireç, küçük taşlar ve tuğla parçaları vardır. Bizans mimarisindeki en önemli malzeme olan tuğla, ilerleyen mimari tarihte öncesine göre daha önemli bir yer kaplamıştır. Hatıl duvar belirli bir yüksekliğe ulaştıktan sonra tüm duvar kalınlığına eşit gelecek kadar taş örülürdü. Taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı bu sistem bina tamamlanan kadar devam ederdi (Mango 2006).



Şekil 26: Yatay ve Dikey almaşık örgü sistemi (Kutlu, 2017)

Bizans mimarisi yapılarında 4-14.yy arasında farklı şekillerde örülen almaşık duvar sistemi dış cepheler için farklı renk ve şeritsel görünüm sağladı (Mercangöz, 1991). Yapılan bu sistemde örülen tuğla sıralarını gizli bir hatıl sistemi olduğunu savunan birçok uzman bulunmaktadır (Ötüken, 1990).

Statik açıdan kabayonu ve moloz taş örgü sistemi ile yapılan duvarlarda yükleri üniform dağıtan ve derzlerin terazisini denetleyen bir sistem olduğu görülmektedir (Ersen 1986).

Bizans Almaşık tekniği ile yapılan duvarlardaki malzemelerin boyutları, yapım teknikleri ve derzlenme sistemlerinde değişiklik olmasına karşın tuğla sıraları arasındaki yatay derzlerin çökertme şeklinde oluşu ile üç boyutlu bir görüntüye sahip olma özelliği hiç değişmemiştir.

Almaşık tekniği kendi içerisinde birkaç sisteme ayrılması ile oluşan çerçeveli teknik ise yatay ve dikey tuğlaların çevrelediği bir moloz taş duvar yapılmaktadır. Bu teknik Bizans mimarisi dışında Yunanistan'da ve Balkanlarda da kullanılmıştır. Anıtsal yapılar dışında askeri yapılarda da düzensiz şekilde karşılaşılan bu teknik, tuğlanın yalnızca harç ile konulması dışında dolgu malzemesi kullanılarak yapılmıştır (Mercangöz, 1985).

Duvarlardaki derz uygulamaları ise, genellikle tuğla kalınlığı kadar bir harç tabakasıyla konumlandırılan tuğlaların duvar yüzeyinde incelikle yapılmış çökertme derzler oluşturulmasını içerir. Bu sistem sıkça orta Bizans dönemi mimarisinde kullanılmaktadır. Fakat Komnenoslar döneminde ise geriye meyilli harç tabakalı derzler ve gömük tuğla dizileri ortaya çıkmıştır. Geç Bizans dönemi mimarisinde standart hale gelen bir yineleme oranı oluşturulmuştur. Ancak görünen tuğla sıraları arasında gizlenmiş tuğlalar ve derzler olup görünmeyen tuğla sıraları ile kalın bir görünüme sahiptir (Ersen 1986).

Bizans mimarisinde yaygın olarak kullanılan taş ve tuğla almalı örgü tekniği genel olarak üç ana grupta incelenebilir. Bunlar arasında değişik kalınlıklardaki tuğla ve taş örgü bantlarından oluşan duvarlar, bir sıra tuğla bir sıra taş örgüsü bulunan duvarlar ve duvar örgüsündeki taşı kaset şeklinde çevreleyen ve yatay-düşey derzlerle desteklenen tuğlalardan oluşan duvarlar yer almaktadır (Koray-Altuğ, 1999).

Diğer tekniklerden daha az kullanılmasına rağmen Bizans mimarisinde örneklerine rastlanan bir teknik de köşe örgüsünde düşey kesme taşların kullanımıdır. Moloz taş örgülü duvarlarda köşelerin sağlamlığını artırmak için özenle işlenmiş taşlardan oluşan bir sıra düşey örgü taş tercih edilir (Koray-Altuğ, 1999).

Duvar örüm esnasında yapılan ahşap iskeleler duvar içerisine kenetlenerek, kabayonu taş, moloz taş ve tuğla örümlerinde daha yükseğe çıkılıp çalışılmasına olanak sağlardı. Yapı inşası tamamlandıktan sonra bu ahşap iskeleler duvardan çıkartılırdı mevcut delikler duvarın hava alarak taşların arasındaki harcın kurummasını az da olsa hızlandırıyor. Sonrasında ise delikler duvarın sıvanmasıyla ya da mermer kaplama yapılarak kapatılıyordu (Koray-Altuğ, 1999).

3.5.2 Kemer

Bizans Dönemi mimarisinde kemerler, revaklarda, iç ve dış narteksler arasında, naos yan nefler arasında ve galeri döşemelerini taşıyıcı elemanları olarak kullanılmaktaydı (Ersen, 1986). Dönemsel olarak kemerler incelendiğinde, Erken Bizans döneminde almalı tekniğinin kullanılarak kesme taşlardan oluşan kemerler görülmektedir. Orta Bizans döneminde ise aynı teknik kullanılmaya devam etmiştir bu dönemde kullanılan malzemede tek fark taş yerine tuğla malzemesi de kullanılmaya başlanmıştır. Fakat Orta Bizans döneminin sonlarında doğru taş ve tuğla malzemesinin beraber kullanıldığı almalı teknikte yapılan kemerler görülmektedir (Ersen, 1986).

3.5.3 Tonoz

Bizans mimarisinde tonoz sistemine bakıldığında genellikle tuğla malzemesinin kullanıldığı görülmektedir. Tonozun sahip olduğu açıklığa göre üst üste veya tek sıra örtülmüş radyal sıralardan meydana gelmektedir. Bununla birlikte Bizans mimarisinde yaygın olan kalın derz uygulaması tonozlarda da kullanılmaktadır (Kolay-Aytuğ, 1999). Tonozlarda önemli olan ana konu taşıyıcılık unsurunun sağlam olmasıdır ve görüntüye önem verilmemektedir, üzerine yapılacak olan kaplamalar kötü görüntüyü kapatmaktadır.

Anıtsal yapılarındaki kubbeler için yapılan örgü tekniklerinde malzemesin tutarlı olabilmesi için kubbe veya kubbe geçişlerinde tuğla kullanılmaktaydı (Ersen, 1986). Dönemsel bazlı incelemelerde ilk kubbeler kasnak içinde başlayan, basık bir görünüme sahip ve genelde yarım küre şeklindedir. Bu sistem on ikinci yüzyıldan sonrasında değiştirilerek kasnakların uzunluğu arttırılmış ve üzerine kubbe yerleştirilmiştir. Bu şekilde kubbe erken dönem mimarisinde nazaran basık görüntüsünü kaybetmiş ve geometrisi dıştan daha rahat görülen bir görünme çevrilmiştir (Kolay-Aytuğ, 1999). Orta Bizans dönemi mimarisindeki kasnaklara bakıldığında zaman az pencereli, basık ve masiftir. Pencerelerin kemerlerinde dönen tuğla testere dişi profil, dalga saçak hattını oluşturur. Geç dönem mimarisinde ise kasnakların kenar sayıları arttırılmış, pencere kemerleri kademelendirilmiş, dış köşelere ise sütun konulmuştur (Ersen, 1986).

Bölüm 4

KIBRIS'TA HRİSTİYANLIĞIN TARİHÇESİ VE BİZANS DÖNEMİ

Kıbrıs adası tarihsel, konum ve siyasi ve daha birçok açıdan Akdeniz'in her zaman en önemli bölgesi olmuştur. Eski yazıtlarda güzellik tanrısı Afrodit'in doğduğu yer olarak kabul edilen, Büyük İskender'in muhteşem imparatorluğunun bir parçası olan, dini olarak da St. Paul'un Mark ve Barnabas ile ziyaret gerçekleştirdiği beş apostolik topraklardan biri olduğu bilinmektedir. Kıbrıs açısının tarihsel olarak bir fetih sırasına bakıldığında geçmişte, bir Yunan Adası, Ortodoks Adası, Bizans eyaleti, Latin Kıbrıs, Osmanlı Kıbrıs, Britanya kolonisi gibi farklı kimlikleri olduğu görülmektedir. Bu durum hem karmaşık tarihsel politik süreçlere, mülkiyet sorunlarına ve bununda birlikte mimari tarzlarda çok fazla çeşitliliğin olduğu ve kültürel miras bakımından zengin bir ada olmasına neden olmuştur (Pırlanta, 2004).

Stratejik açıdan güçlü bir konuma sahip olan Kıbrıs adası Akdeniz ticaret rotalarının tam merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenden ötürü birçok farklı medeniyet tarafından ele geçirilmiştir. Ada aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki ticaretin gücünün bir sembolü olduğundan ele geçiren her imparatorluk diğerlerinden saygı görmeyi arzulamıştır. Birçok kez fethedilen bu ada ise farklı medeniyetlerin yerleşim yerleri ile birlikte dini ve tarihsel mekanlar bırakmışlardır. Kıbrıs adası Hristiyanlığı Orta Doğu'ya yaymak için İsa'nın havarileri tarafından ziyaret edilen erken apostolik yerlerden birisidir. Kıbrıs'ın kutsal topraklara yakınlığından dolayı o dönemde Hristiyanlığı kabul eden

St. Barnabas'ın eşlik etmiş olduğu St. Paul, Hristiyanlığı tanıtmak amacı ile yapmış olduğu misyoner gezilere Kıbrıs adasını da dahil etmiştir (Hunt, 1982). O dönemlerde Kıbrıs adası Roma imparatorluğunun hakimiyetinde olsa da M.S. 45-47 yılında Baf'taki Roma prokonsülü Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmiş fakat, M.S. 313 yılına kadar gizlice uygulanan bir din olmuştur.

Eski dönemlerde Kıbrıs adası Mısır uygarlığı bir parçası olarak kabul edildiği için Büyük İskender Mısırı fethettiği zaman ada Büyük İskender İmparatorluğunun bir parçası haline geldi ve Helenistik Kıbrıs'ın başlangıcı olmuştur. Helenik dönemde Kıbrıs adası gücünü kaybetti ve çok kültürlü bir ada haline geldi. Bunun sebebi ise Kıbrıs'ın bağımsızlığını yitirmesi ile birlikte daha kozmopolit bir hale dönüşmesidir (Hunt, 1982). Fakat bu durum Roma İmparatorluğu'nun M.Ö 30 yılında adayı tamamı ile ele geçirmesiyle son bulmuştur. Ancak ada içerisindeki gelenekler ve yerel adetler hayatta kalmıştır.

Uzun yıllar savaş içerisinde olan Roma İmparatorluğu, kendi içerisindeki taht kavgaları ile zayıflamış Hristiyanlığın büyümesi ve ilerlemesiyle birlikte mevcut sosyal kuralları ve tutumlarında değişimler meydana gelmiştir (Cormack, 2000). İmparatorluğun gücünün azalması ile bozulan sistem Hristiyanlığı kabul edenler halk arasında çatışmaların başlamasına yol açmıştır (Boardman,Griffin,Murray 1995). Aynı dönemlerde ise İmparator Constantine Roma İmparatorluğu'nun yeni başkentini Bizans şehri Byzantium'un yerine inşa etti ve adını Constantinoupolis koydu (Ware, 1999). Constantine'nin bu hareketinden sonra Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmıştır. Kıbrıs, güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğuna katıldı (Hunt, 1982/1994), daha sonrasında ise batı roma

barbar kavimlerin saldırılarına daha fazla dayanamadı ve M.S. 476 yılında tamamen sona erdi (Boardman,Griffin, Murray 1995).

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu kurucusu Constantine'in ölümü ardından imparatorluk üç oğlu arasında bölüştürüldü (Hackett, 1910). Bu bölünme ile birlikte Kıbrıs adası ikinci prensin egemenliği altına girmiştir. Constantinople'in M.S. 330 yılında açılışı ile birlikte Büyük Constantine'nin de Hristiyanlığı tam anlamı ile kabul etmesiyle birlikte Roma İmparatorluğu tamamıyla sona erdi ve Kıbrıs adası da tüm Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte Bizans dönemine girmiş oldu (Hunt, 1982/1994). Bu sebepten dolayı Kıbrıs artık Bizans İmparatorluğunun önemli bir toprağı haline geldi ve 4. yy dan itibaren adada Bizans etkileri görünmeye başlandı.

Eski bir inanışa göre Hristiyanlığın dünyaya yayılışında bu dinin Yunanlaşmış şehirlerde yaşayan Yahudilere ve putperestlere tanıtılmasında Aziz Paul'un çok büyük bir rolü vardır. Bu şehirlerden en önemlisi de Kıbrıs adasıdır (Krautheimer,Curcic, 1986). Eski kayıtlara göre Kıbrıs'ta yaşayan bir Yahudi olan Barnabas, Roma İmparatorluğu hükmünde olan adada Paul'a rehberlik etti ve dönemin Roma valisini Hristiyanlık dinine dönmesine ikna etti. Bu durum ise adadaki Hristiyan nüfusun artışını tetiklemiş olabileceğı tahmin edilmektedir(Clit,Hill, 1949). M.S. 488 yılın bulunan Matta İncilinin bir kopyası olan keşfi bununla birlikte adada bulunan ve Barnabasaait olduğuna inanılan bir mezardan sonra Antakya Kilisesi'ne bağılı olan Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsız bir statü kazanmasını sağlamıştır. Bağımsızlığını kazanan Kıbrıs Kilisesi'nin metropoliti Anthemios'a asa verildi, belgeleri kinabar ile imzalama ayrıcalığı tanındı ve dinsel törenlerde mor renkli mandyas giyebilme ayrıcalığı tanındı. Bütün bu ayrıcalıklar Kıbrıs Başpiskoposluğu açısından çok önemliydi (Melling-Parry, 2002).

Bizans İmparatorluğu döneminde, Ortodoks Kilisesi, İmparator tarafından toplanan konseylerde tanımlanarak şekillenen bir kilise şeklidir. Bu sebepten ötürü Ortodoks inancı, sonuncusu Nikaia'da (İznik) 787 yılında gerçekleştirilen yedi Ekümenik Konseyin tanımlamalarına bağlıdır. Bu son konsey sonucunda doğu kiliselerinin birçoğu Ortodoks Kilisesinden ayrılmıştır. Bu ayrılışın birkaç sebebi bulunmaktadır. Bunların en önemlisi 8. ve 9. yy. larda gerçekleşen ikonoklazm hareketidir bu hareket Batı kiliseleri tarafından reddedilmiştir (Cormack, 2000). Kıbrıs adası da bu dönem ikonoklazm hareketinden etkilenen yerlerin başında gelmekteydi. Salamis Başpiskoposu Epifanios'un hareketi reddetmesine rağmen Konstantinopolis'ten kaçan ikon ressamı için Kıbrıs adası başlıca sığınak haline gelmiştir (Melling-Parry, 2002).

Süreç içerisinde devam eden problemlerden ötürü 1054 yılında Ortodoks ve Latin Kiliseleri ayrılmasına sebep olmuştur. Bu durum 1099 yılındaki Haçlı seferleri ile daha da kötü bir yöne ilerlemiştir (Cormack, 2005). Bu ayrımdan dolayı ise 2. yy da Ortodoks kilisesinin oluşturmuş olduğu gelenekler ve sistemi günümüze kadar sürdürüldü. Bu sistemde yöresel topluluklar, bölgesel kilise tarafından seçilen, komşu piskoposlar tarafından kutsanan ve böylelikle apostollere kadar uzanan bir yetki geleneğinde duran piskopos tarafından yönetilmekteydi. İmparatorlar, Tanrı'nın yönetimini dünyada uyguladığına inanılırdı ancak Ortodoksluk inancını tanımlama hakları yoktu. İkonlara olan saygı, Ortodoks Kilisesi'nin en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir. Dini ritüellerde, Eucharist'teki ekmek ve şarap, törenlerde Mesih'in bedeni ve kanına dönüştüğüne inanılırdı (Cormack, 2000; Parry, Melling at al., 2002).

Kıbrıs, Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti olarak, dönemin Bizans Kilikya valisi olan Manuel Komnenus'un kendisini İmparator ilan etmesi ve Kıbrıs'ın İngiltere

Kralı'na aksi tutumlarından ötürü Latin Haçlı Devletleri'nin istilası sonucu egemenlikleri altına girmiştir. Daha sonra adayı satın alan Luzinyanlılar, Kıbrıs Krallığı'nı kurarak adada Latin Katolik Kilisesi egemenliğini başlattılar (1192-1489). Kıbrıs içerisinde yaşayan Yunanlılar, 1260 yılına kadar kendi başpiskoposlarını ve yönetimlerini seçmelerine izin verilmiş olsa da, güçlerini, zenginliklerini ve topraklarını kaybetmeye devam ettiler. 1260'tan sonra Roma Katolik Kilisesi tarafından Kıbrıs Kilisesine yeni yasaların dayatılması ile yönetimdeki Yunan sayısı azaltıldı ve Roma Katolik otoritesine girmeye zorlandılar (Parry-Melling, 2002). 1453 yılında Konstantinopolis'in düşmesi ile, Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyan İmparatorluğu ortadan kayboldu ve İmparatorluğun idamesi altındaki Hristiyanlar Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altına girdi. Bu durum Kıbrıs Ortodoksları'nın durumu daha da kötü bir hal aldı. Takip eden süreçte Yunan Ortodoks Kilisesi, Kıbrıs adasının Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesiyle Venedik yönetimi altına girdi (Parry, Melling 2002).

4.1 Kıbrıs'ta Bizans Tarzı Mimari ve Bizans Kiliseleri

Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra iki imparatorluk arasında yalnızca devlet işleri değil, dini doktrinlerde de farklılıklar göstermeye başlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu artık Bizans İmparatorluğu olarak anılmaya başlanmıştır. Bizans mimarlığında kubbeli yapılara olan stil şekilleri oluşmuştur. Bu sebepten ötürü tipik Bizans mimarisi tarzı yapıları, yuvarlak kemerler, haç şekilleri ve kubbelerde oluşmaktadır aynı zamanda kubbenin alt kısmında birkaç pencereyi de içeren bir bölüm yer almaktadır. Yapılar, işlevsel olabilmesi için orantılı alanlar içererek simetrik bir şekilde tasarlanmıştır. Bizans döneminde, kubbe yapılarını oluşturmak için kullanılan yay destekli tarz, sıkça kullanılan bir türdü(Çakmak, 2008). Bizans

mimarisinde, Justinian'ın tasarımcıları, kiliselerin kareden oluşan plan tiplerini pandantiflere ve sivrilere dönüştürmek için farklı tarzlar geliştirmişlerdir.

Hagia Sophia Kilisesi, en önemli Bizans mimari tarzı kilisesi olup, 532-37 yıllarında Justinian mimari döneminde Konstantinopolis de inşa edildi. Hagia Spohia mimari tasarımı açısından Geç Roma dönemini mimarisinin bir yansımasıdır. Bilim insanları ve matematikçiler Antemios of Trakkes ve İsidorus of Milentus ile birlikte tasarladı (Curl, 1999). Osmanlı'nın İstanbul'u fethinden sonra Camiye dönüştürülen yapı şuan günümüzde hem müze hem de cami olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bizans mimarisinin en yaygın yapı malzemesi olan tuğla kullanılmıştır. Kubbelerin altında destekleyen tuğla duvarlar vardır. Hagia Sophia'nın en önemli özelliklerinden bir tanesi de bazilika ve kubbe yapısının birleşimi olarak inşa edilmiştir. Yapı payandalar, pandantifler, dört adet oldukça büyük duvarı ve iki adet yarım kubbe ile birlikte desteklenmektedir.



Şekil 27: Hagia Sophia Kilisesi (Zucker, 2007)

Bizans İmparatorluğu hakimiyet sürdüğü süre zarfında Kıbrıs adasında bir çok farklı anıt ve yapı inşa etmiştir çoğu tasarımcının Konstantinopolis'e gidip oradan sanatsal olarak son yenilikleri gördükten sonra adada dönerek uyguladığı düşünülmektedir. Bu tasarımcıların genel adada küçük kiliseler inşa etme eğilimleri vardır, bütün yapılan kiliseler merkezi bir kubbe ile, aynı varyanta izin veren bir formda yapılmıştır. Yapılan çoğu kiliselerin yapım teknikleri ve sistemleri, İstanbul'daki kiliselere ile benzerlik göstermektedir (Hunt, 1982/1994).

Yapılar incelendiği zaman bazen tek bir apsenin yan duvarlarında büyük açıklıklar gözlemlenmiştir. Epiphanius, Kıbrıs adasına geldiği zaman kiliselerin tasarım planları ile ilgili fikirleri olduğu düşünülmektedir (Magew 1974). Salamis kenti, Doğu Roma'nın Kıbrıs'da ki başkenti olmasına rağmen, Mağusa şehrini başkent olarak seçti ve yerel halkı o bölgeye taşınması için girişimlerde bulundu. O dönemde Mağusa'ya, Bizans mimarisinin birçok farklı dini yapısı ve yerleşim alanları inşa edildi. Hristiyanların kutsal topraklardaki son kalesi olan Arce'yi kaybetmesi ile Mağusa şehri Haçlı Devletleri için en önemli liman şehri olmuştur. Bu süreç Cenevizlilerin Mağusa şehrinin işgaline kadar Mağusa bölgesindeki inşaat faaliyetlerinin canlı tutulmasını sağladı (Hill, 1949). O dönemden inşa edilen bazı yapılar günümüze kadar gerek yeniden yapılandırılarak, gerekse kalıntıları ile ulaşmıştır. Bizans mimari tarzının genel özelliği kubbe, haç şekli, dairesel kemerler ve dairesel pencerelerdir. Yapı planlarında genellikle işlevselliğe önem verilir ve simetrik olarak tasarlanır (Papadatos & Gatanos, 1997). Bizans mimarisi dönemde Roma mimarisinin bir uzantısı olarak görülsede, geçen sürede kendi mimari özelliklerini geliştirmişlerdir. 5. yy başlamasından itibaren, Kıbrıs'taki kilise inşasında değişimler olmuş ve tek nefli merkezli bir yapı ve iki tarafında da koridorun olduğu norm yapılar haline gelmiştir. Karpaz Bölgesinde bulunan Ayios Philon ve Ayias Trias bu tarz mimari yapının en

belirgin örneklerindendir. İki yapıda da iki tarafında bulunan koridor ile tek bir nef vardır. Zeminlerinde ise geometrik tasarımların ve yazıtların bulunduğu tsera mozaikleri bulunmaktadır. Ayios Phion’a ait zemin de ise geometrik şekilde kesilerek tasarlanan opus sectile mozaikleri vardır (Hanworth, 1993).



Şekil 28: Ayios Phion Kilisesi (Hellier, 2016)



Şekil 29: Ayias Trias Kilisesi (Bovet, 2012)

Bizans mimarisinin genel yaklaşımı gösterişli ve büyük yapılar tasarlayıp yapmak için çok uygundu. Farklı dönemleri olan Bizans mimarisi farklı tarzlar kullanarak bu çevresindeki diğer mimari alanlara rehber konumu haline geldi. M.S. 800 dönemlerine gelindiğinde, Bizans Kilise mimarisinde bir kare alana yerleştirilmiş dört adet sütun ve üzerlerine yerleştirilen bir kubbe ile farklı bir mimari karaktere sahip yapılar oluşturulmaya başlandı. İç tasarımlardaki mimari daha göz alıcı şekilde süslenmeye başlandı. Bu yapı sistemine Yunan haçlı kilisesi denirken il örneklerinden birisi de İznik bölgesindeki Koimesis'tir (Ching, Jarzombek, Prakash 2007). Yunan haçı sistemli kiliseler Bizans dönemindeki en yaygın kilise mimarisi türü olmuştur. M.S 900 yıllara gelindiğinde ise kubbeli kilise modeli oldu daha yaygın bir hal almaya başlamıştır. Yapılan her kilisede bir kubbe tasarlanmış ve pencereler ile açılan boşluklu tambur duvarların üstlerine inşa edildi. Bu mimari sistem Orta Bizans mimarisinin Kıbrıs adasındaki en büyük etkisi olmuştur. Kıbrıs'ta inşa edilen kiliseler genel olarak haç sistemindeki kare alan içerisine yarım daire şeklinde oluşturulan kemerler yapıldı. Bir diğer kemer sistemi olan Ovigal sistemi ise Geç Bizans mimarisinde daha çok kullanılmaktaydı. Yarı daire şeklinde olan kemer sistemi Kıbrıs Bizans Kilise mimarisinin en belirgin özelliklerinden biridir.

Genellikle Bizans mimarindeki tasarımlar geometrik şekillerde yapılmaktadır (Yiannis, 2003). Yunan haç şeklindeki planlar, kubbe merkezli mekânsal geometrik şekiller ile ilişkilendirilerek, büyük boyutların kayıplarını önlemiş oldular. Mimari açıdan Kıbrıs, Bizans Ortodoks kiliseleri ve katedralleri için oldukça ilhan kaynağı olmuştur.

Önceden belirtildiği üzere Kıbrıs, Bizans mimarisinin özelliklerini oldukça benimsemiş ve mimariye uygun tarzda anıtsal yapılar yapılmıştır. Fakat 867 yılında

Ermen krallığı bölünerek dağıldı, Bizans İmparatorluğu Ermeniler ile ilişkilerini sürdürmeye devam etti (Krautheimer, 1986). Fakat bu durum Kıbrıs adasını da doğrudan etkilemiştir. Ada içerisindeki dinsel kilise kavramı üçe bölünmüştür. Ortodoks, Latin ve Ermeni kiliseleri ada içerisinde bir ortak paydada buluşarak tarihi anıtların Ortodoks tarzı olmasında karar vermişlerdir.

Bizans İmparatorluğu'nun Kıbrıs valisi, adadaki büyük yerleşim yerleri ve küçük bölgesel alanlara kiliseler yapmıştır (Hackett, 1901). Ada içerisindeki büyük kiliseleri bazilika tarzına benzer bir mimari yapı ile inşa etmişlerdir. Uzunlamasına tasarlanan eksenler bazilika mimarisine uymaktadır. Kıbrıs kiliseleri taş, tuğla, sıva ve kireç harcı ile inşa edilmiştir. Bizans mimarisinin en önemli ana malzemeler kilisenin yapı taşlarıydı. Taş malzemesi tonoz inşasında kullanılırdı, Bizans mimarisi farklı tonoz sistemlerine sahiptir (Ousterhout, 1999).

4.2 Kıbrıs'ta Bizans Dönemi Kiliseleri

4.2.1 Aziz Lazarus Kilisesi, Larnaca

Aziz Lazarus Kilisesi, Kıbrıs'ın Larnaka bölgesinde bulunan kilise 9. Yy'da yapılan Bizans Mimarisi'nin önemli örneklerindendir. Kilise, 31.5m x 14.5m uzunluklarında bir yapıdır ve üç bölümlü bir kutsal alanı bulunmaktadır. İçeride yarım daire şeklinde apsisleri bulunurken dışarıda üçgen şeklinde apsisler ve merkezde beşgen bir apsis bulunmaktadır. Kilisenin iç yapısı, kalın sütunlar ve bu sütunlar arasındaki açıklıklarla üç koridora ayrılmış durumdadır. Bu sütunlar, kubbelerin ağırlığını taşıyarak merkezi koridoru şekillendirir. Güney ve Kuzey koridorlarındaki tonozları desdekleyen yarım daire şeklinde bir çatısı vardır. Kilisedeki taş işçiliği Kıbrıs adasında en çok bulunan kireç taşından yapılmaktadır. Taşların ortalama büyüklüğü bir metrelik bloklardan

oluşmaktadır. Kilise'nin dışında ise bir sundurma bulunmakta ve bu sundurmadan kiliseye inen birkaç basamağı mevcuttur.(Rough Guide 2002)



şekil 30: Aziz Lazarus Kilisesi (Rough Guide 2002)

4.2.2 Çatılı Aziz Nikolas Kilisesi

Kilise, Kıbrıs adasının Güneyinde bulunan Kakopetria köyünde inşa edilen 11. yy bir Bizans manastırırır. Manastırın en önemli özelliğı Kıbrıs'ta Orta Bizans Mimarisi'nin ayakta duran tek örneğı olmasıdır. Kilise'nin mimari tasarımında yarım dairesel bir apsise sahiptir. Yapı tek nefli ve kubbeli bir tasarıma sahiptir. Bölgenin yöresel kireç taşlarından kullanılarak yapılan duvarları vardır. "Tis Stegin" ismi özellikle kilisenin ahşap olan çatısına atıfta bulunmaktadır. Çoğı Kıbrıs Bizans Mimarisinde çatılar taştan meydana gelmektedir. Fakat atılı Aziz Nikolas ahşap bir çatı olarak yapılmış ve malzeme günümüze kadar özelliğini korumuştur. Kilisenin iç ve dış natreksleri arasında bir alan bulunmaktadır. İç tarasırındaki Freskler 11. Yyda yapılmış ve günümüze kadar korunmuştur yapıdaki freskler İsa'nın yaşamını, Meyrem Ana'dan ve

azizlerin hayatlarından kesitleri resmeden. (Megaw 1974). Manastır 1985 yılında Trodos Boyalı Kiliseleri grubunun bir parçası olarak UNESCO Dünya Mirası Listesine girmiştir.



Şekil 31: Çatılı Aziz Nikola Kilisesi (Coranton 2012)

4.2.3 St. Barbabas Klisesi

Kıbrıs adasında Hristiyanlık inancının yayılmasında önemli rol oynayan Aziz Barnabas adına itaf edilmiş bir kilisedir. Adanın kuzeyinde Mutluyaka köyünde bulunan kilise'nin inşası 477 yılında tamamlanmıştır. Önceleri manastır olarak yapılan yapı daha sonraları geçirdiği düzenlemeler sonucunda günümüze kadar ulaşmıştır. Bizans Mimarisinin kırsal alanlardaki en iyi örneklerinden biri olan St Barnabas Kilisesidir. Yapı kare bir yapıya sahiptir ve üzerine yerleştirilen kubbesi yerleştirmiştir. Yan tarafında apsisleri bulunmaktadır. Yapısal elemanlarında yöresel kireç taşları kullanılarak yapılmıştır.(Pırlanta 2014).



Şekil 32: St. Barnabas Manastır (Ionia 2019)

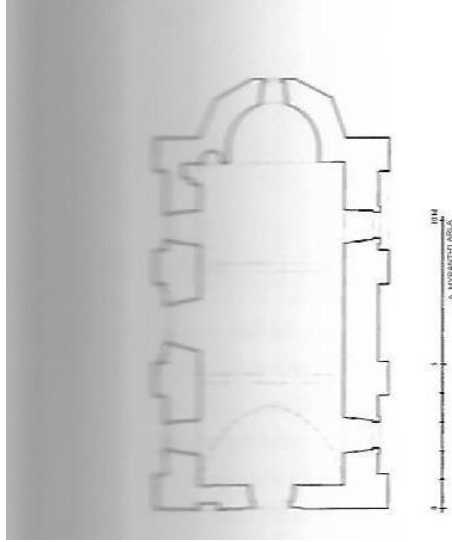
Bölüm 5

KIBRIS'TA SEÇİLEN PANAGİA KATHARON MANASTIRI'NIN ÖZELLİKLERİ

5.1 Tarih

Panagia Katharon Manastırı, Kıbrıs'ta bulunan ibadet yerleri arasında önemli bir yere sahiptir. Manastır kesin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte 7.yy Doğu Roma İmparatorluğunda yaşamını sürdüren ve İkonoklazm harektinden ötürü Bizans İmparatorluğ'nun zulmünden, Kıbrıs'a kaçan keşişler tarafından kurulmuştur. Kilise Meyrem Ana'ya adanmış ve bir 15 Ağustos Salı günü Diakainisimo'da kutsanmıştır. Yıllar içerisinde yıkılmış ve yağmalanmış olan manastır. Lapithos'un Larnaka ilçesi sınırlarında yer almaktadır. 1974 yılında Kıbrıs Barış harekatı sonrası adanın Kuzey tarafında kalan manastır.

Günümüz deki adı ile Kozanköy olan köyün batısında konumlanmıştır. Manastırın avlusunda su kuyuzu ve rezervuar bulunmaktadır. Kilise Agisma'nın yaklaşık 400 metre güneydoğusun daki yamaçlar üzerinde yer almaktadır. Yerel inanışa göre kilisedeki suyun başta göz hastalıkları olmak üzere birçok iyileştirici gücü bulunmaktadır. Geçmiş kayıtlar da manastıra akan su ile sulanan meyve ağaçlarının olduğu bahçeleri vardır. Manastır 18.yüzyılda dağıtılarak feshedilmiş ve mülk yetkileri Girne Metropolü'ne devredilmiştir. Manastır fiilen dağılmış olsada içerisinde 19. Yüzyıla kadar keşişler yaşamaya devam etmiştir. Son yaşayan keşişler kayha Theophylaktos ve Prodromoslu olan öğrencisi Lavrentios'dur.



Şekil 33: Panagia Katharin Manastırı Mimari Planı

Manastır oldukça zengin bir mal varlığına sahipti, kayıtlı dökümanlar da civar köylerde (Larnaka, Agridaki, Lapithos ve Fteryha) 200 tarla, 1700 zeytin ağacı, 3 meyve bahçesi, 90 hayvan yer almaktadır. Bütün mal varlığı ise kilisenin dağılma döneminde din adamlarına kiralanmıştır.

5.2 Konum

Tez'in ana düşünce kapsamının da projesi hazırlanan Bizans Dönemi Mimarisi'ne sahip yapı örneği olan Panagia Katharon Manastırı, Kıbrıs Adası'nın Kuzey bölgesinde bulunan Kozanköy köyünün dağlık arazilerine konumlanmaktadır. Beş parmak dağlarının altında bulunan köy çok uzun yıllar öncesinde Ortodoks Rumların yerleşiminde olan fakat 1974 Barış Harekatından sonra adanın Kuzeyine yerleşen Kıbrıslı Türklerin yaşadığı bir köydür. Manastırın bulunduğu arsa sol tarafında dini ritüellerin gerçekleştirilmesi için bir kilisesi hemen önünde ise bir su kuyusu bulunmaktadır.



Şekil 34: Panagia Katharon Manastırı konumu (Google 2023)



Şekil 35: Panagia Katharon Manastırı konumu (Google 2023)

5.3 Mimari Özellikleri

5.3.1 Plan Özellikleri



Şekil 36: Panagia Katharon Manastırı Vaziyet (Google 2023)

Panagia Katharon Manastırı planı incelendiğinde içerisinde yedi adet oda bulunmaktadır. bodrum, ve zemin kattan oluşmaktadır. Manastırı odalarının kapıları arazideki oturum şekline göre Kuzey Batı bölgesine doğru açıkmaktadır



Şekil 37 :Panagia Katharon Manastırı Manastırı Giriş (Soykök, 2023)



Şekil 38: Panagia Katharon Manastırı Mahsen Kot farkı (Soykök, 2023)

Ayrıca Mahzen katında da bir adet giriş kapısı bulunmaktadır. Mahsen kat girişi arazi meyiline göre ayarlanmıştır.



Şekil 39: Panagia Katharon Manastırı Mahsen (Soykök, 2023)

Mahzen içerisinde ise üç kısımdan oluşmaktadır. Kapı girişinde bir adet duvar ile ikiye bölünen alan sol taraftaki ufak bir kapı ile arkaların da toplam uzunluklarına eşit olan bir büyük odaya dönüşmektedir.



Şekil 40: Panagia Katharon Manastırı Mahsen arka oda (Soykök, 2023)

Mahzen katın kapısı ve pencereleri yenilenmiş durumda olup etrafta bulunan evcil hayvanlar için bir barınak olarak kullanılmaktadır. Z1 numaralı oda yapının doğu tarafında mahzenin üstünde yer almaktadır, oda içerisinde bir bölüme duvar ile ikiye ayrılmış şekildedir.



Şekil 41: Panagia Katharon Manastırı Z01A-B ayıran duvar (Soykök, 2023)



Şekil 42: Panagia Katharon Z1-A (Soykök, 2023)



Şekil 43: Panagia Katharon Z1-A (Soykök, 2023)

Z1/A numaralı odanın zeminin de orjinal bulguya rastlanmamıştır ve toprakla kaplıdır, tavan kaplaması ise ağaç kütüğünden yapılan mertekler ile hasır bulunmaktadır. Pencere ve kapı başlıklarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Kapısının ve pencersinin üzerinde birer adet küçük penceresi bulunmaktadır. Z1/A numaraları oda pencereleri kuzey doğu yönüne doğru bakmaktadır ve tam kiliseyi görmektedir. Pencere lentoları ahşaptandır.

Z1/B numaralı oda bölme duvar ile ayrılan Z1/A'nın devamıdır. İçerisinde Kuzey doğuya bakan iki güneye bakan bir adet pencersi vardır. Odanın içerisinde ise bir adet niş bulunmaktadır. Pencerelerin lentoları ahşap malzemedan yapılmıştır.



Şekil 44: Panagia Katharon Manastırı Z1-A Pencere (Soykök, 2023)

Z2 numaralı oda mevcut zemini topraktan olup herhangi bir orjinal zemin bulgusuna sahip değildir, çatı döşemesin ise ahşap mertek üzerinde hasır bulunmaktadır. Odanın ışık kaynağı olarak kuzey doğu tarafına bakan iki ve koridor kısmına bakan iki adet daha penceredir. Her büyük pencere üzerine birer küçük pencere daha yapılmış ve ahşap çerçeveleri mevcuttur. Fakat üst kısımlarda olan küçük pencerelerin ikisi moloz taş ile kapatılıp sıvanmıştır. Oda içerisindeki kuzey duvarında ise niş bulunmaktadır.



Şekil 45: Panagia Katharon Manastırı Z1-B Niş (Soykök, 2023)



Şekil 46: Panagia Katharon Manastırı Z2 Niş (Soykök, 2023)



Şekil 47 Panagia Katharon Manastırı Kapı ve Pencere (Soykök, 2023)

Z3 numaralı oda:s ise konum olarak koridora açılan 3. Odadır. Z2 numaralı oda daki gibi benzer özelliklere sahip odanın iki adet kuzey doğuya bakan penceresi, iki adet de kuzey batıya bakan pencersi bulunmaktadır.



Şekil 48: Panagia Katharon Manastırı Pencereleler (Soykök, 2023)

Odanın ışık kaynağı bu pencerelerdir. Bencerelerin üzerinde birer adet küçük pencere bulunmaktadır. Küçük pencerelerin üzerinde ise hasırdan gölgelik olduğu görülmektedir. Kapı ve pencerelerin başlıkları ahşap malzeme kullanılmıştır. Çatı ise ahşap mertekler üzerine hasır ile kaplanmıştır.



Şekil 49:Panagia Katharon Manastırı Z4 yıkılan alan (Soykök, 2023)

Z4 numaralı oda yapı içerisinde en fazla hasar alan odadır, uzun süre bakımsız olmasından kaynaklı çatı'nın bir kısmı ve duvar üzerinde yıkım meydana gelmiştir. Geriye kalan bölümde ise yapının çatısının ahşap ve üzerinde ise hasır olduğu görülmektedir. odada sadece 2 adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler ise kuzey doğu tarafına bakmaktadır.



Şekil 50: Panagia Katharon Manastırı Z7 ölçü alınamayan oda (Soykök, 2023)

Z7 numaralı oda yapının günümüzde kullanılan tek bölümüdür. Kapısında bulunan kilit ten ötürü içerde ölçü alınamamıştır.

5.3.2 Cepheler

5.3.2.1 Kuzey Cephesi

Manastır'ın Kuzey cephesi incelendiği zaman yapının inşasında ve tadilatlarında farklı taşlar malzemelerinin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Orjinal halinin moloz taş olduğu kolon kısımlarında ise tadilat amacı ile kesme taş kullanıldığı görülmektedir.



Şekil 51: Panagia Katharon Kuzey (Soykök, 2023)

5.3.2.2 Doğu Cephesi

Doğu cephe incelendiği zaman ise yapını en yüksek cephesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzeyde de tadilat zamanı kesme taş kullanarak kolonlar güçlendirilmiştir.



Şekil 52: Panagia Katharon Manastırı Doğu Cephesi (Soykök, 2023)

5.3.2.3 Güney Cephesi

Güney Cephesi'ne ağırlıklı olarak taş malzemesi kullanılmıştır. Z2 ve Z3 numaralı odaların ön duvarlarının üzerinde ise taş duvarın devamında kerpiç malzemesi ile eklenti yapıldığı görülmektedir. Kemerli kısmında bulunan koridorda ise binanın taş malzemesi ile birlikte kerpiç malzemesinde kullanıldığı görülmektedir.



Şekil 53: Panagia Katharon Manastırı Güney Cephesi (Soykök, 2023)



Şekil 54: Panagia Katharon Manastırı Doğu Cephesi (Soykök, 2023)

5.3.2.4 Batı Cephesi

Batı cephesi taş duvarlar oluşmaktadır, moloz taş duvar sistemi ile yapılan duvarların bir kısmı ise yıkılmıştır.



Şekil 55: Panagia Katharon Manastırı Batı Cephesi (Soykök, 2023)

5.4 Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri

Panagia Katharon Manastırı çok eski bir yapı olarak kayıtlara geçmiş ve yapılış sisteminde birçok farklı malzeme kullanılmıştır. Yapıda ilk göze çarpan özellik yığma moloz taştan oluşmasıdır, Bizans Dönemi Mimarisin'deki yığma moloz taş sisteminde harçlar homojenik olarak dağılmadığı için taşlar arasındaki derz boşluklarını sonucuna örnek olabiliyor. Dış kolonların güçlendirilmesi için yapıldığı düşünülen çalışmalarda kolonların köşe kısımlarını kesme sarı taş olarak değiştirildiği görülmektedir. Mahzen kat ve Z01 numaralı oda tümü ile yığma taş bir yapıya sahiptir.



Şekil 56: Yığma Taş Malzemesi (Soykök, 2023)



Şekil 57: Yığma Taş ve Kerpiç duvar (Soykök, 2023)

Z2 ve Z3 numaralı odalara bakıldığı zaman ise yapının kapı yüksekliğine kadar yığma taş olduğu ve onun üzerinde çatıya kadar kerpiç yapıldığı görülmektedir. Ön hol olarak isimlendirilen ve bütün kapıların açıldığı ortak nokta olan alandaki kemerler sarı taş olduğu görülmektedir.



Şekil 58: Yığma Taş Kemerler (Soykök, 2023)

Z6 numaralı oda olarak isimlendirilen odanın taşıyıcı duvarları yığma taştan olup çatısını kapatabilmek için niteliksiz ek olan betonarme bir plaka yapılmıştır.



Şekil 59: Niteliksiz ek Betonarme Çatı (Soykök, 2023)

Z7 ve Z8 numaralı odaların üzerinde ise yakın dönem eklerinden betonarme plaka eklentisi görülmektedir altınlarında ise ahşap mertekler ve hasır görünümü korunmaktadır. Mahzen kat üzerindeki döşemeninde betonarme plakadan oluştuğu tespit edilmiş ve çelik hasır donatısı olduğu görülmüştür.



Şekil 60: Yapı Çatı Malzemesi Kiremit (Soykök, 2023)



Şekil 61: Z8-9 Betonarme Çatı (Soykök, 2023)



Şekil 62: Mahsen Betonarme Plaka (Soykök, 2023)

Yapıya ait olan tüm odalarda zemin malzeme bulgusuna rastlanmamıştır bütün zeminler toprak olarak görülmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda herhangi bir zemin bulgusuna rastlanmamıştır.



Şekil 63: Yapı Zemin Tespiti (Soykök, 2023)



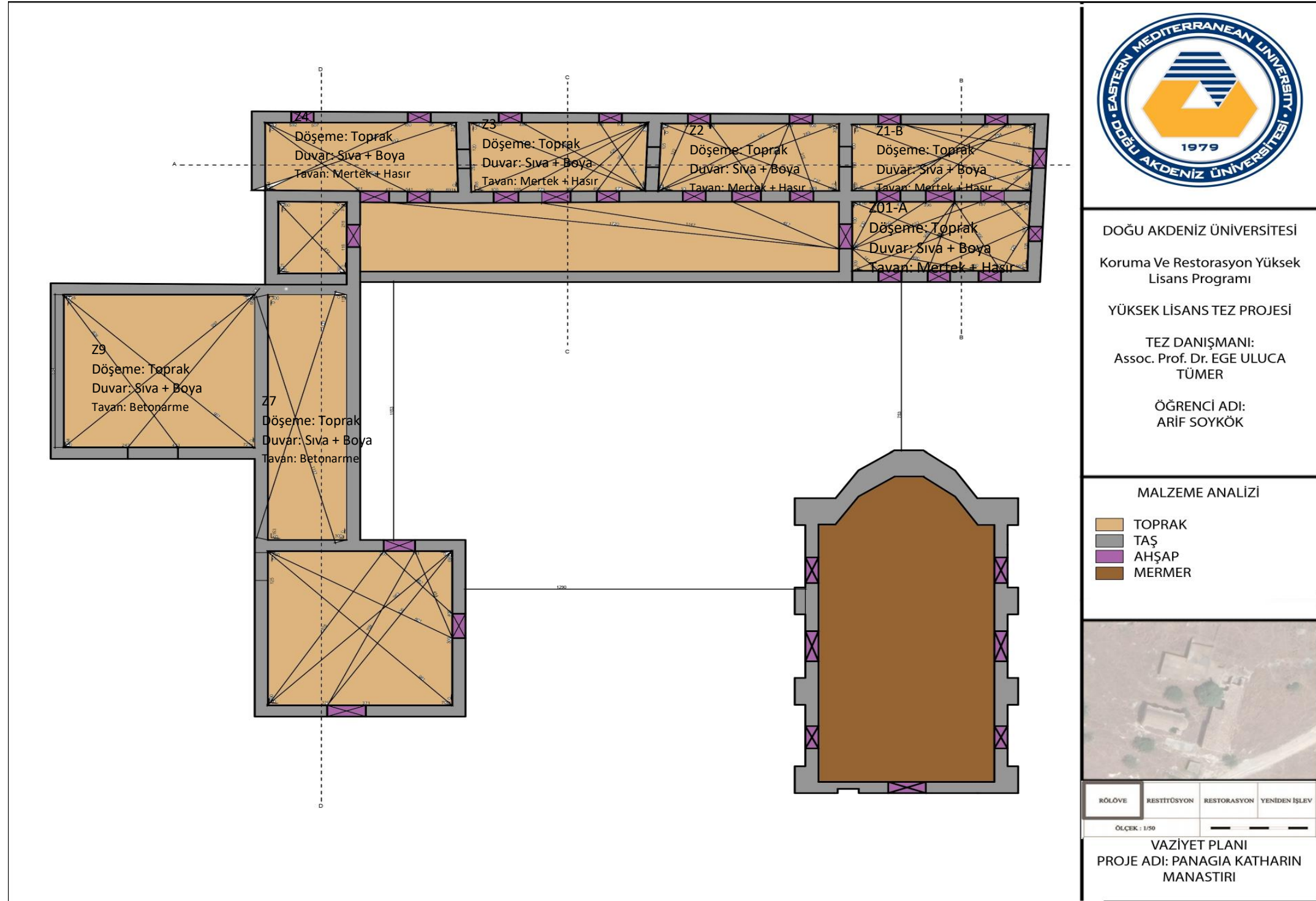
Şekil 64: Yapı Zemin Tespiti (Soykök, 2023)

Yapı üzerinde iki farklı sıva bulunmaktadır. İç kısımlarda daha çok kireç içerikli beyaz bir sıva malzemesi kullanılmıştır. Dış cephelerde ise sonradan güçlendirme amaçlı

yapılan eklerde taşları sağlamlaştırmak için çimento içerikli sıva kullanılığı görülmektedir.



Şekil 65: Çimento içerikli sıva (Soykök, 2023)



Şekil 66: Zemin kat Malzeme Analizi



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS TEZ PROJESİ

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARIF SOYKÖK

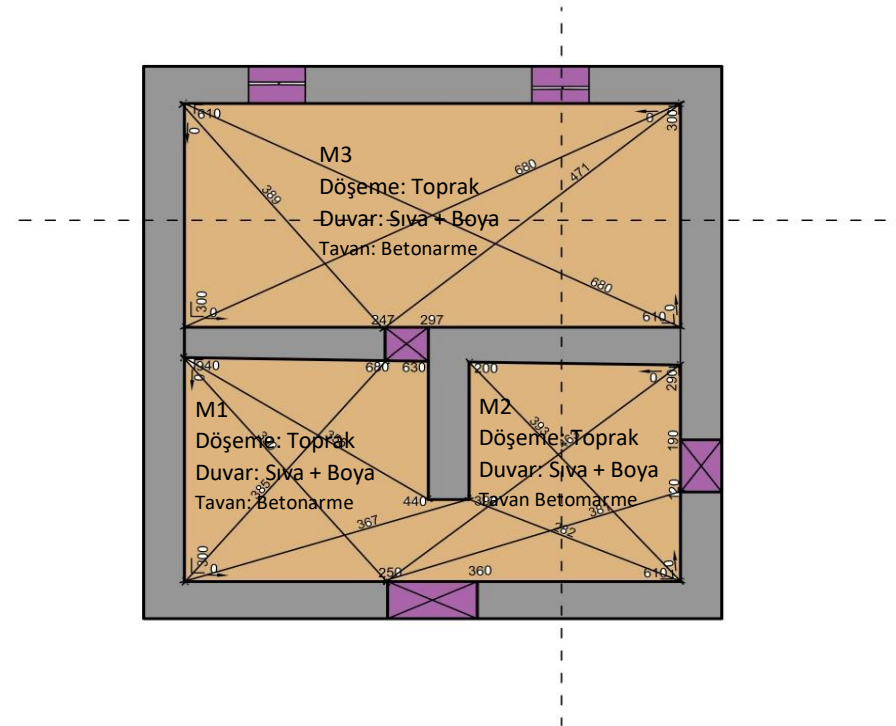
MALZEME ANALİZİ

TOPRAK
TAŞ
AHŞAP



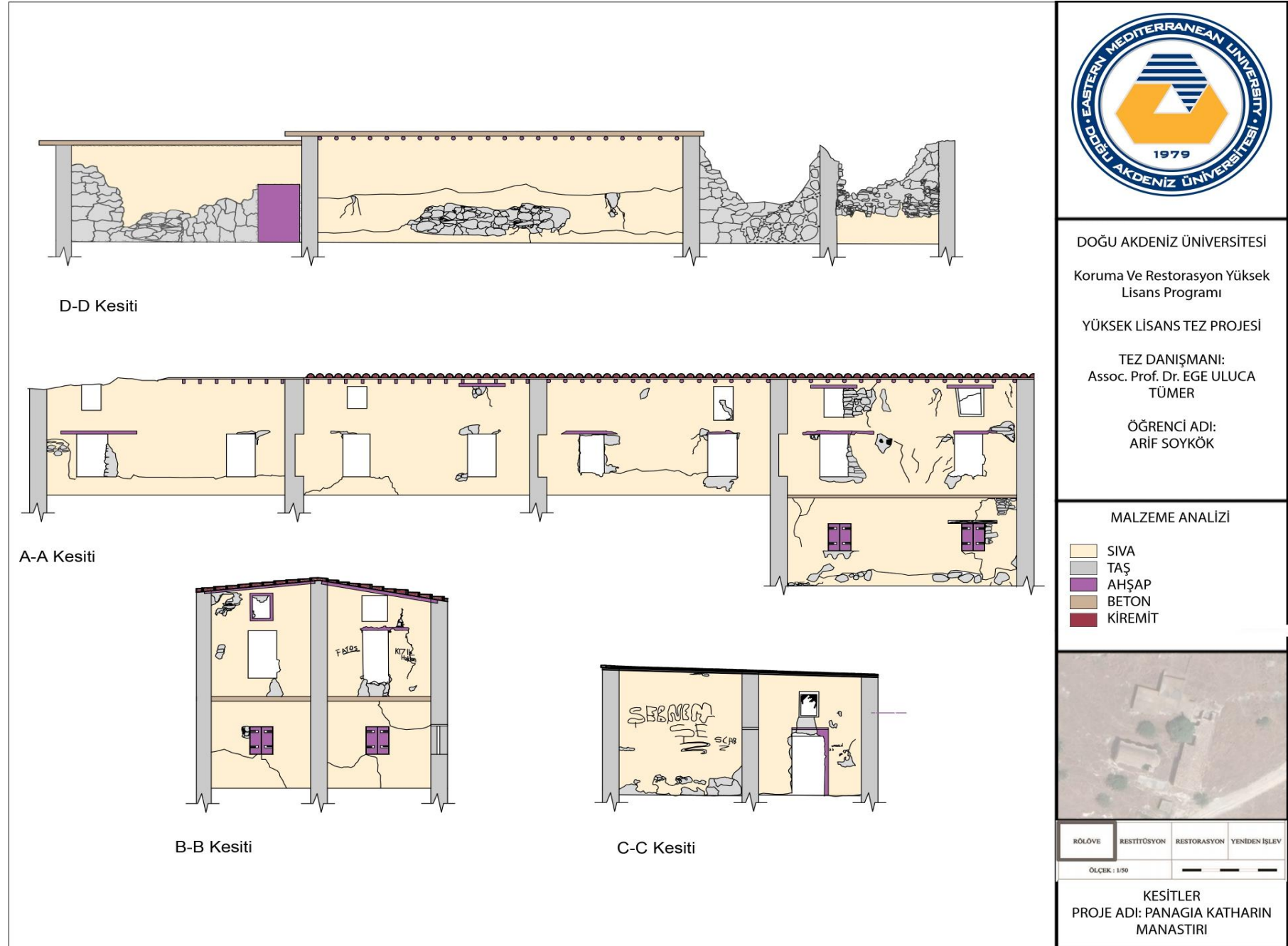
RÖLÖVE	RESTITÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV
ÖLÇEK : 1/50			

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

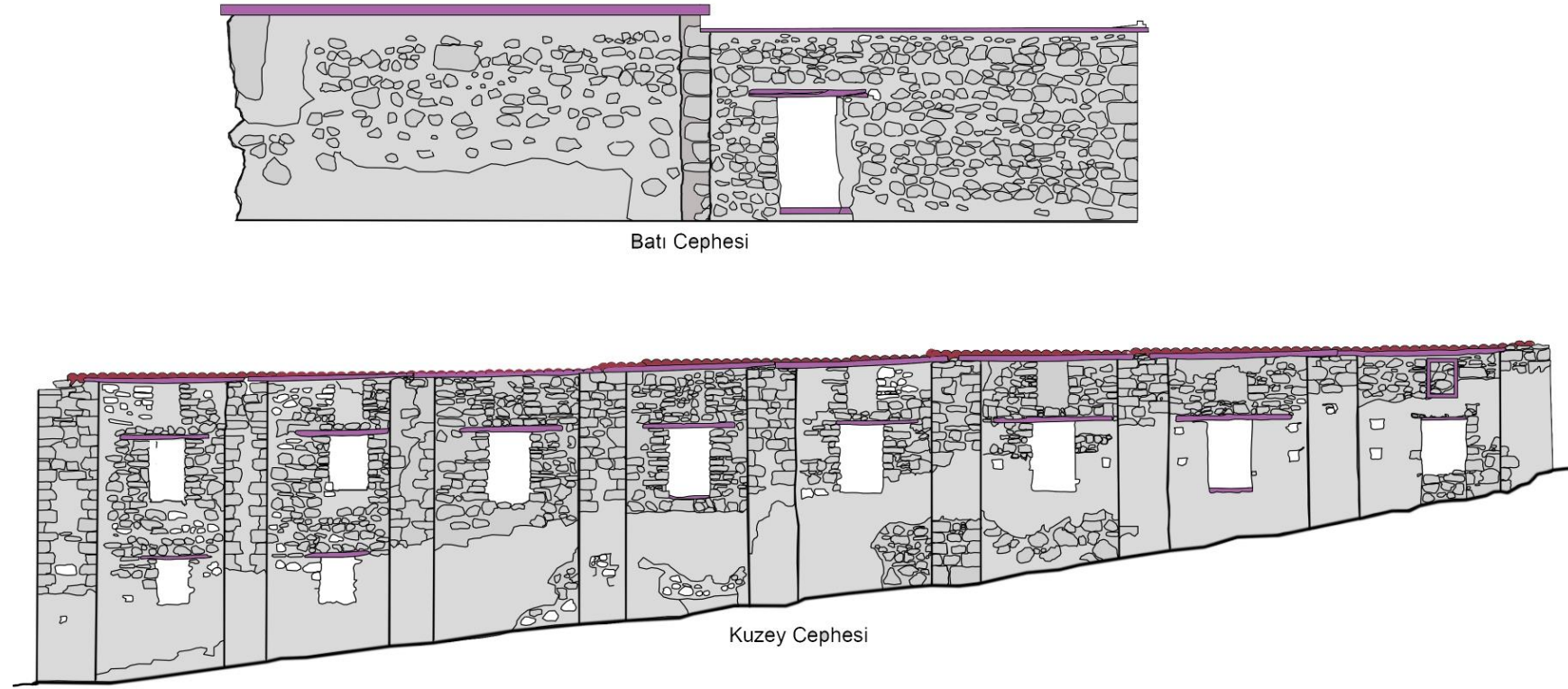


BODRUM KAT RÖLÖVE PLANI

Şekil 67: Bodrum Kat Malzeme Analizi



Şekil 68: Kesitler Malzeme Analizi



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS TEZ PROJESİ

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARİF SOYKÖK

MALZEME ANALİZİ

TAŞ
AHŞAP
BETON
KİREMİT



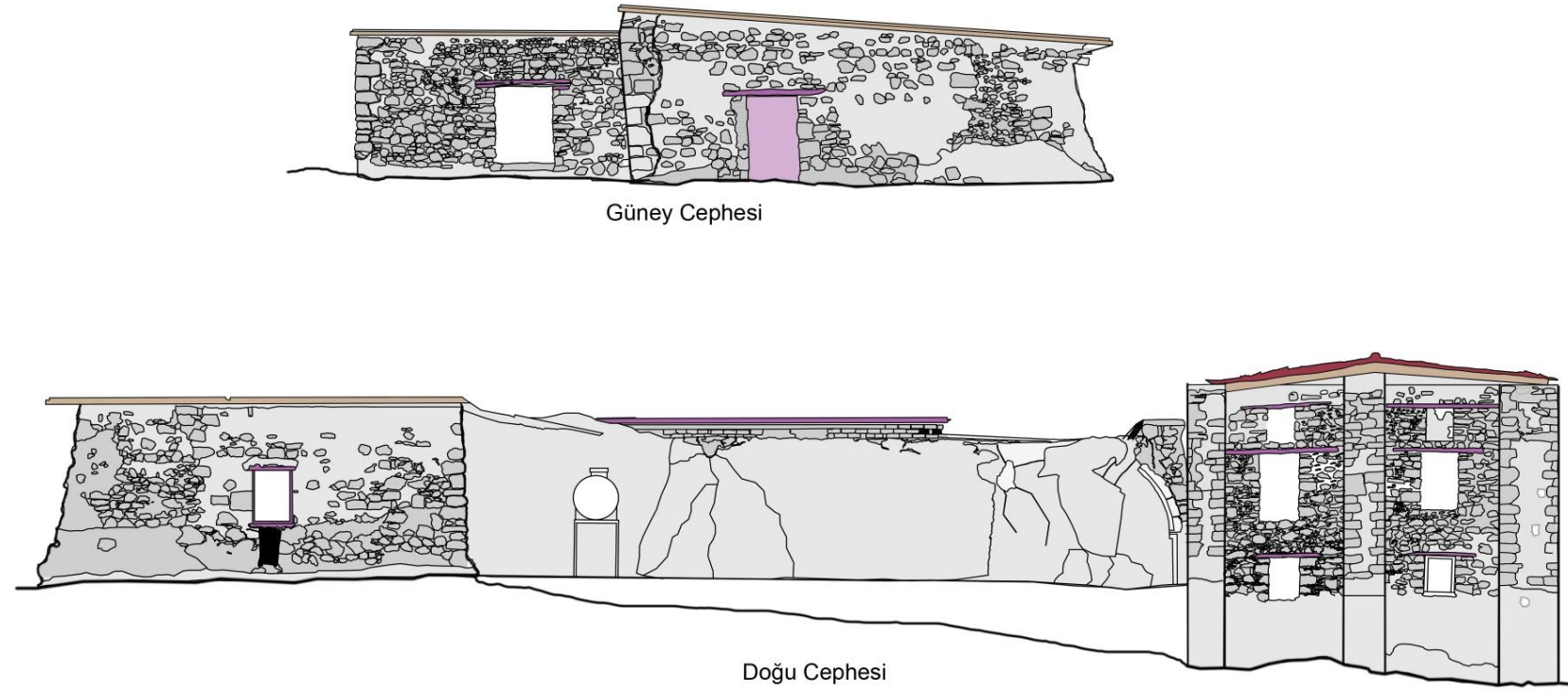
RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV

ÖLÇEK : 1/50

CEPHELER

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

Şekil 69: Cepheler Malzeme Analizi



Şekil 70: Cepheler Malzeme Analizi



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS TEZ PROJESİ

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARİF SOYKÖK

MALZEME ANALİZİ

TAŞ
AHŞAP
BETON
KİREMIT



RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV

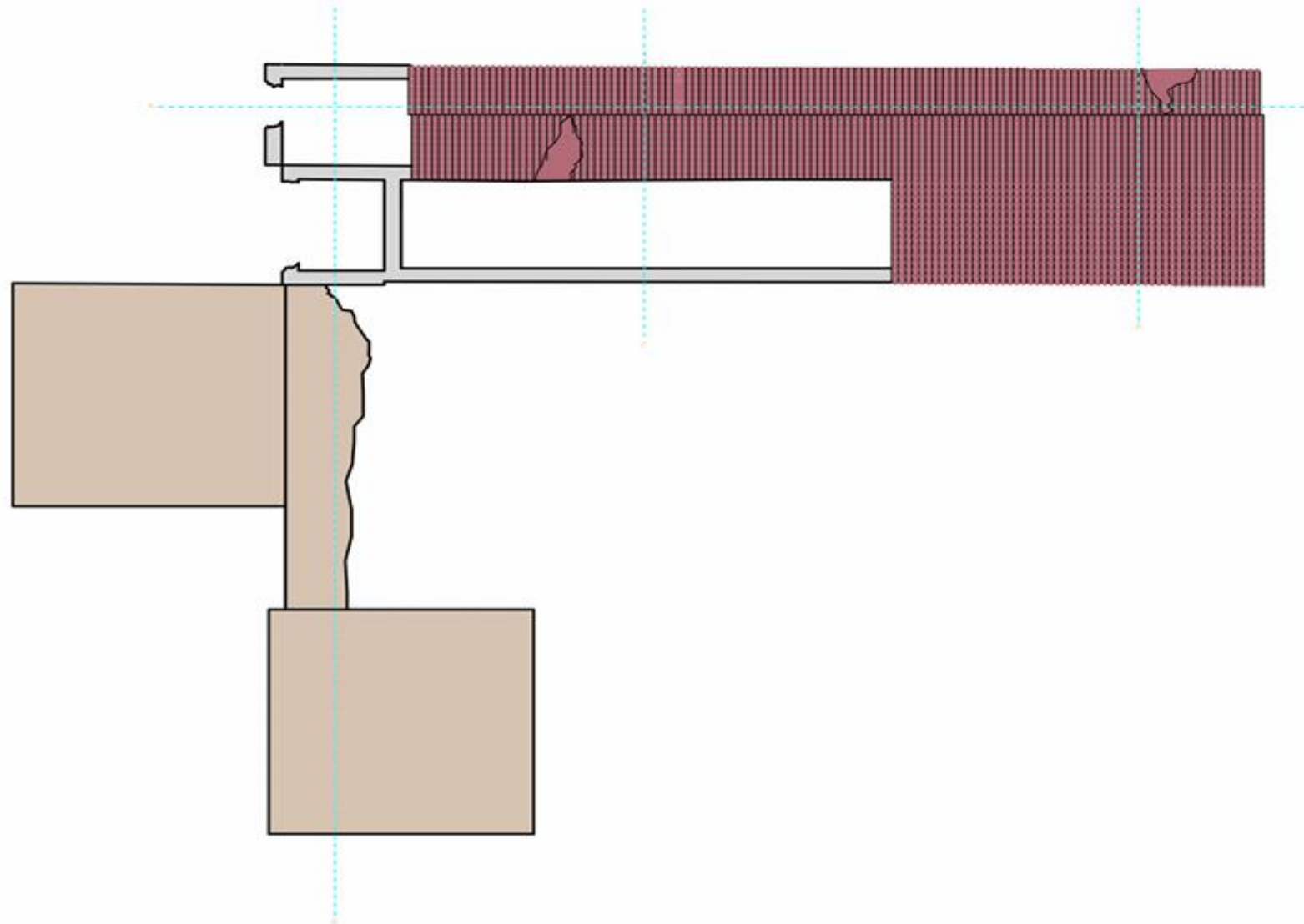
ÖLÇEK : 1/50



CEPHELER

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN

MANASTIRI



Şekil 71: Çatı Malzeme Analizi



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS TEZ PROJESİ

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARİF SOYKÖK

MALZEME ANALİZİ

TAŞ
AHŞAP
BETON
KİREMİT
TUĞLA



KÖLÜVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV

ÖLÇEK: 1/50

ÇATI PLANI
PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

5.4.1 Yapıdaki Bozulmalar ve Sebepleri

Bizans Dönemi mimarisi yapılarının mevcut durumunu belirleyebilmek için Tarihi Panagia Katharon Manastırı güncel durumu değerlendirilmiştir. Mevcut kullanılan malzemelerin ve elemanların zaman içerisindeki bozulmaları hakkında araştırma yapılarak çizimler üzerinde malzeme bozulmaları paftaları düzenlenmiştir. Yapıdaki malzeme bozulmalarını belgeleyebilmek ve rapor edebilmek için fotoğraflar çekilerek desteklenmiştir. Mevcut durumdaki yapının hasarlarını ve bozulmalarını belirlenmesi bununla birlikte en uygun koruma ve iyileştirme yöntemlerinin önerilebilmesi amaçlanmıştır. Böylece tarihi yapının tekrardan ayağa kalkması ve güçlendirilerek günümüz koşullarında bir işlevsellik verilebilmesi amaçlanmıştır. Panagia Katharon Manastırının malzeme, strüktür bozulmaları ve sebepleri araştırılmış ve bu yapılırken yapının bulunduğu ortamın şartlarına bağlı kalınmıştır.

5.4.2 Strüktürel Bozulmalar ve Sebepleri

Tarihi yapılardaki taşıyıcı sistemler genellikle yığma duvarlardan oluşmaktadır. Bu elemanlarda güç kaybı yaşanırsa, yapının yok oluşunu hızlandırmış olur ve bu en önemli sebeplerden biridir. Taşıyıcı elemanlarda olabilecek her bir zayıflık göstergesi yapının yıkılmasına yada geriye dönüşü olmaycan olan büyük hasarlar dönüşebilmesine olanak sağlar. Bu nedenlerden ötürü Panagia Katharon Manastırındaki strüktür bozulmaları incelendiğinde, Yapının bazı noktalarında derin çatlaklar meydana gelmiş, Z1 numaralı odanın güney duvarı ile batı duvarı birleştiği noktada ve Z7 numaralı odanın duvarın da ise Batıya bakan cephede bu çatlaklar gözle belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu durum yapının öne doğru kaymasına çatlayan alanlardaki duvarların öne doğru kaymasına ve strüktürel bozulmalara sebebiyet vermektedir. Z3 numaralı odasında ise zayıflayan duvarda ise yıkılma gerçekleşmiştir. Yapını ahşap merteklerindeki çürümeden kaynaklı 2-5 cm arasında sehim

gerçekleşmiştir. Bazı çatı döşemelerinde ise nemden kaynaklı ahşapta çürümeler gerçekleşmiştir bu durum strüktürel açıdan yapının zarar görebileceğini işaret etmektedir. Yapını cepheleri incelendiği zaman çoğu noktadan taş kayıpları gözlenlenmiştir. Taşlar arasındaki derz boşalmasından kaynaklı olarak bu sayı artmaktadır. Cephelerdeki her yüzeyde büyük oranda derz boşalmaları mevcuttur.



Şekil 72: Z8 Duvarı üzerindeki çatlak (Soykök, 2023)

5.4.3 Malzeme Bozulmaları ve Sebepleri

Yapı içerisinde bulunan ahşap merteklerde uzun süreli nem artışı ve yağmura maruz kalmasından ötürü malzemede çürümeler ve küflenmeler başlamıştır. İç cephelerde sıvalar da ise yağmur ve nemden kaynaklı kabarma, küflenme, çürüme ve bozulmalar başlamıştır. Mevsimsel etkilerin en fazla görüldüğü taş yüzeylerin de yağmur ve nemden kaynaklı erozyonlar baş göstermiştir. Ayrıca yüzeydeki malzemenin içerdği tuz, yağmur ve oluşan nemin reaksiyona girmesi ile yüzeyde çoğu noktada tuzlanma

ve tozlanmalar meydana gelmiştir. Yapı etrafında ve Z7 numaralı oda da yakılan ateşlerden dolayı ve yüksek ısıdan kaynaklı duvarlarda ciddi miktarda kararmaların olduğu gözlemlenmiştir.



Şekil 73: Z7 Duvarı Yüzeyindeki Kararmalar (Soykök, 2023)

Z2 ve Z3 numaralı odaların duvarlarındaki kerpiç malzemesi ise sıvaların düşmesi sonucunda, su ile birebir temas ederek deforme olmaya başlamıştır.



Şekil 74: Duvarı Yüzeyindeki Kerpiç'in deforme oluşu (Soykök, 2023)

5.4.4 Değişmişler ve Müdahaleler

Yapı uzun yıllar bakımsız bırakılmış bir durumda olmasına karşın belirli müdahalelerde bulunulmuş ve değiştirilen yapı malzemeler olmuştur. Dış cepheler incelendiğine yapının destek kolonlarının köşe noktalarındaki moloz taşlar çıkartılarak yerine, kesme taş yerleştirilmiştir. Yapıya desdek olabileceği düşünüldüğünden ötürü belirli bölgelere ise çimento içerikli sıvalar ile müdahale edilmiştir. Yapının iç ve dış kısmındaki tüm duvarlardaki harçlarda boşalmalar meydana gelmiştir. İç duvarlardaki sıvalarda büyük oranlarda çatlaklar ve sıva kayıpları görülmektedir. Mahzen de bulunan çatı döşemesi betonarmeden niteliksiz bir ek olarak değiştirilmiştir. Ayrıca mahzende bulunan lentolar, kapı ve pencereler değiştirilmiş ve orjinal dokusuna uygun şekilde bir görünümde yenisi takılmaya çalıştırılmıştır.



Şekil 75: Değiştirilen Pencere (Soykök, 2023)

Betonarme  atı eklenmesi mahsen dışında Z7,Z8 ve Z9 kodlu odalarında çatıları niteliksiz betonarme eki yapılarak kiremitler çıkarılarak yapılmıştır. Pencere denizliklerinde bulunan taşlarda çatlamalar, kopmalar meydana gelmiştir.



Şekil 76: Derz Boşalması (Soykök, 2023)

Z1,Z2,Z3'ün çatılarındaki hasır döşemelerinde malzemede boşluklar ve delikler oluşmuştur.



Şekil 77: Hasırda Oluşan Boşluklar (Soykök, 2023)

Bu odalardaki merteklerin yığma duvarlar üzerindeki birleşim noktalarında çatlaklar, kırılmalar ve kopmalar meydana gelmiştir. Çatıda bulunan alaturka kiremitlerde ise eksikmeler ve kırılmalar meydana gelmiştir. Çatıya alttan bakıldığı zaman kiremit eksiklikleri görülmüştür. Yapıda bulunan 5x10 merteklerde beyazlaşmalar görülmüştür. Koridor tarafında bulunan kemerlerin üzerinde sıva çatlakları ve dökülmeleri vardır, yapı üzerinde bitkilenmeler gözlemlenmiştir. Yapı içerisindeki iç duvarlarda insan yapımı bozulmalar örnek olarak grafitiler yapılmıştır.



Şekil 78: Duvar üzerinde Küflenme (Soykök, 2023)



Şekil 79: Duvar üzerinde Grafiti (Soykök, 2023)



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

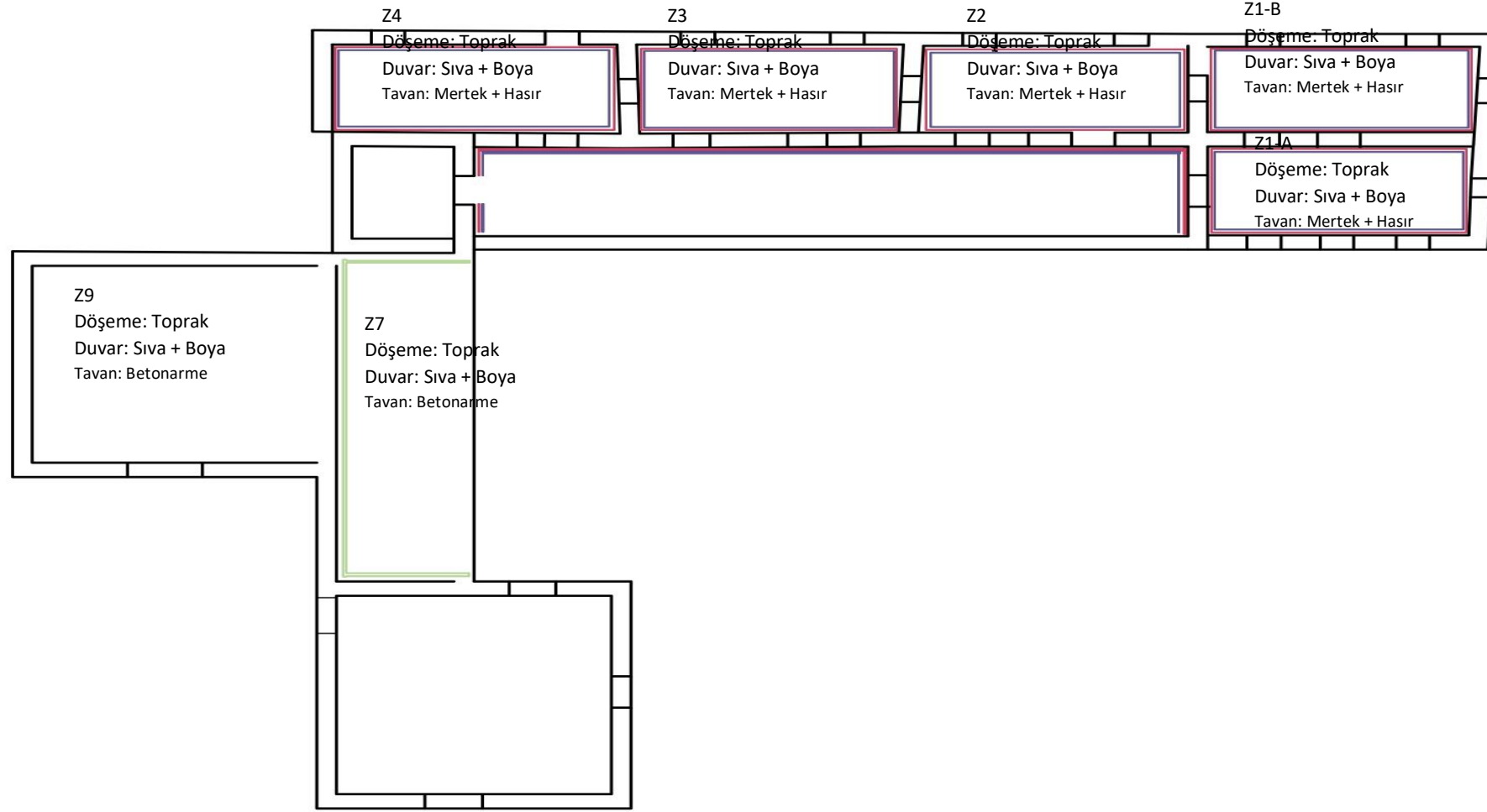
TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARIF SOYKÖK

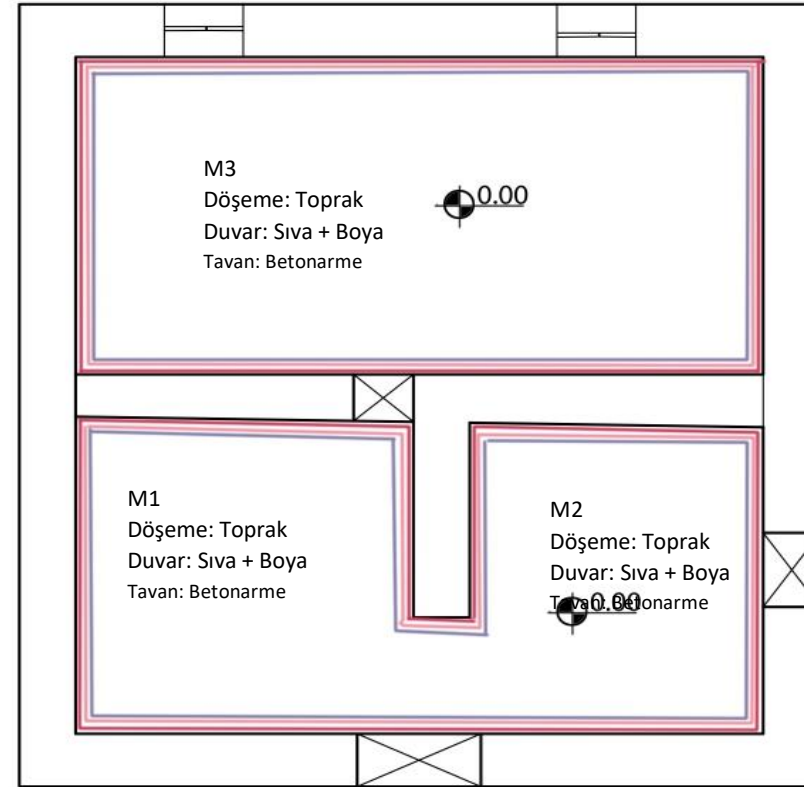
MALZEME BOZULMALARI ANALİZİ

AHŞAP	
KOPMALAR	
ÇATLAKLAR	
TAŞ	
KIRILMALAR	
KİRLENME	
SIVA	
DÖKÜLME	
KABARMA	
KÜFLENME	
ÇATLAKLAR	
HARÇ	
BOŞALMA	
DEMİR	
PASLANMA	
KİREMİT	
EKSİLME / KIRILMA	
STRÜKTÜREL BOZULMA	
ÇATLAKLAR	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
	
</	

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI



Şekil 80: Zemin Kat Malzeme Bozulmaları



BODRUM KAT RÖLÖVE PLANI



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARIF SOYKÖK

MALZEME BOZULMALARI ANALİZİ

AHŞAP	
KOPMALAR	
ÇATLAKLAR	
TAŞ	
KIRILMALAR	
KIRILMA	
SIVA	
DÖKÜLME	
KABARMA	
KÖFLENME	
ÇATLAKLAR	
HARÇ	
BOŞALMA	
DEMİR	
PASLANMA	
KİREMIT	
EKSİLME / KIRILMA	
STRÜKTÜREL BOZULMA	
ÇATLAKLAR	

RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV
ÖLÇEK: 1/50			

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

Şekil 81: Bodrum Kat Malzeme Bozulmaları



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

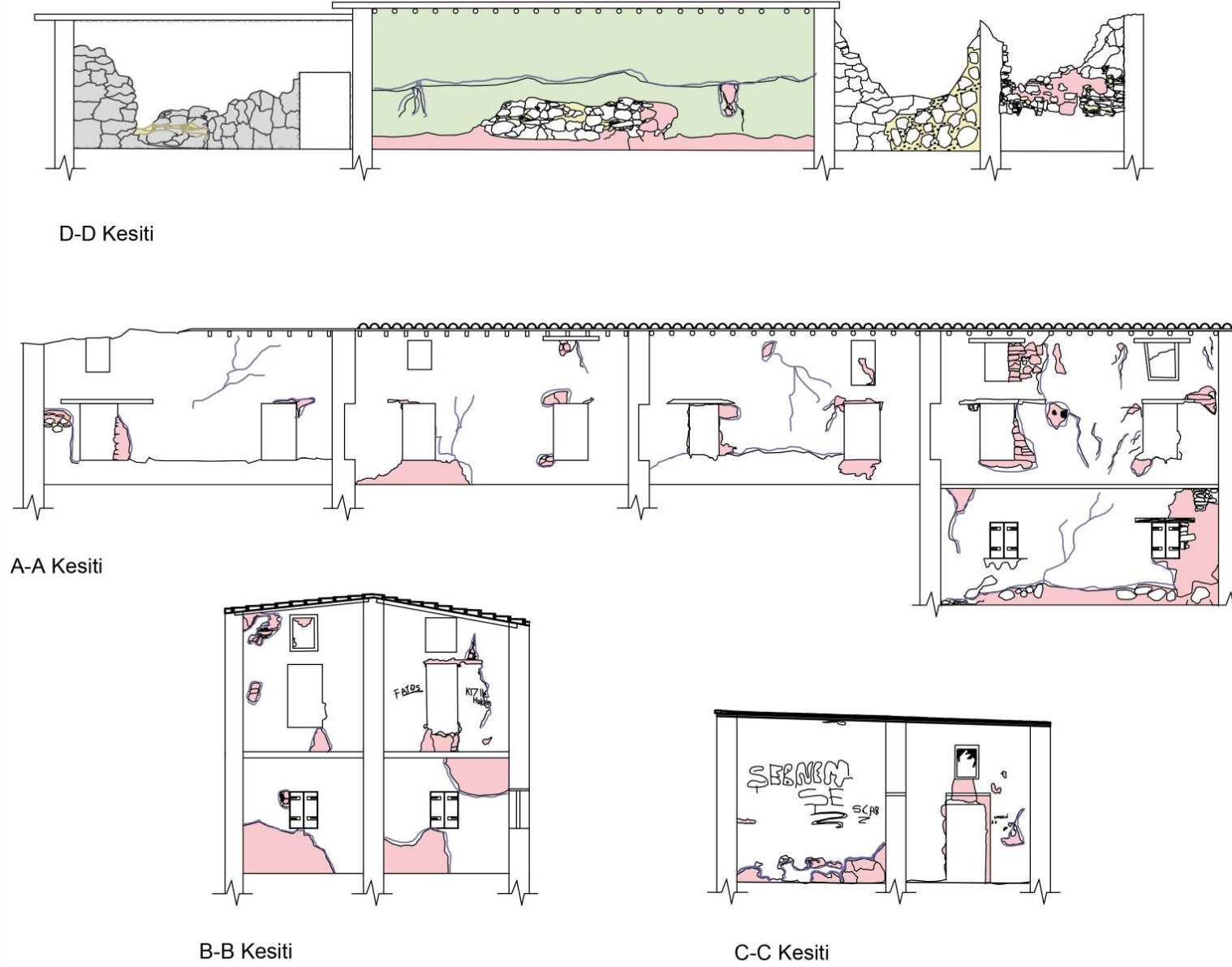
TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARİF SOYKÖK

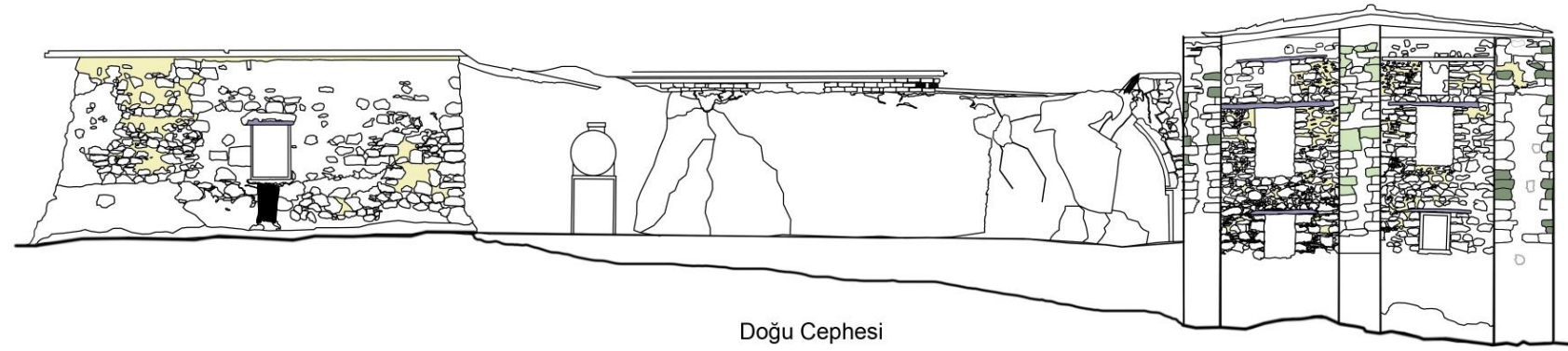
MALZEME BOZULMALARI ANALİZİ

AHŞAP			
KOPMALAR			
ÇATLAKLAR			
TAŞ			
KIRILMALAR			
KİRLENME			
SIVA			
DÖKÜLME			
KABARMA			
KÜFLENME			
ÇATLAKLAR			
HARÇ			
BOŞALMA			
DEMİR			
PASLANMA			
KİREMİT			
EKSİLME / KIRILMA			
STRÜKTÜREL BOZULMA			
ÇATLAKLAR			
RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV
ÖLÇEK : 1/50			

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI



Şekil 82 Kesitler Malzeme Bozulmaları



Doğu Cephesi



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARIF SOYKÖK

MALZEME BOZULMALARI ANALİZİ

ABŞAP	
KOPMALAR	
ÇATLAKLAR	
TAŞ	
AŞINMA	
KİRLENME	
SIVA	
DÖKÜLME	
KABARMA	
KÜFLENME	
ÇATLAKLAR	
HARÇ	
BOŞALMA	
DEMİR	
PASLANMA	
KİREMİT	
EKSİLME / KIRILMA	
STRÜKTÜREL BOZULMA	
ÇATLAKLAR	

ROLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV
ÖLÇEK : 1/50			

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

Şekil 83: Cepheler Malzeme Bozulmaları



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek Lisans Programı

YÜKSEK LİSANS TEZ PROJESİ

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARİF SOYKÖK

MALZEME ANALİZİ

SIVA
TAŞ
AHŞAP
BETON
KİREMİT
KERPİÇ



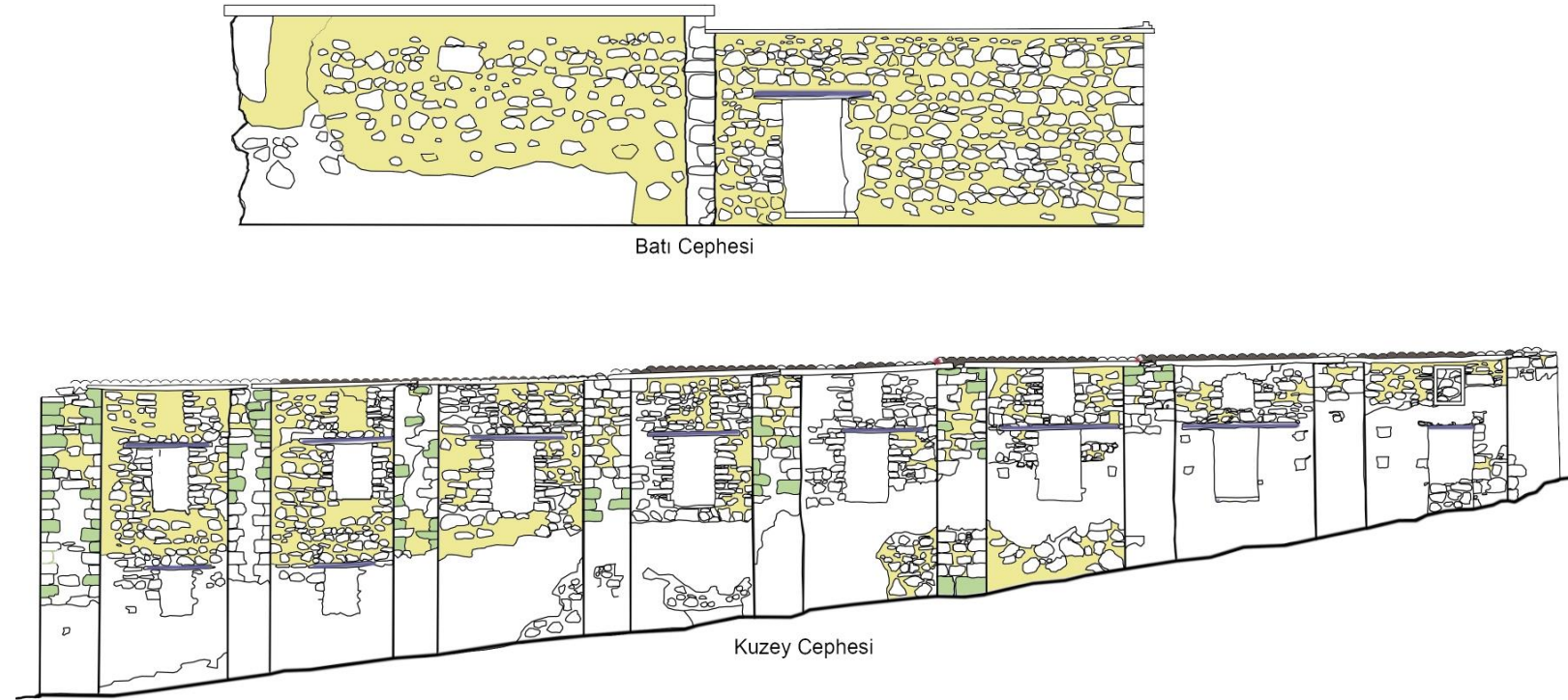
RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV

ÖLÇEK : 1/50

CEPHELER

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

Şekil 84: Cepheler Malzeme Bozulmaları



DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Koruma Ve Restorasyon Yüksek
Lisans Programı

TEZ DANIŞMANI:
Assoc. Prof. Dr. EGE ULUCA
TÜMER

ÖĞRENCİ ADI:
ARIF SOYKÖK

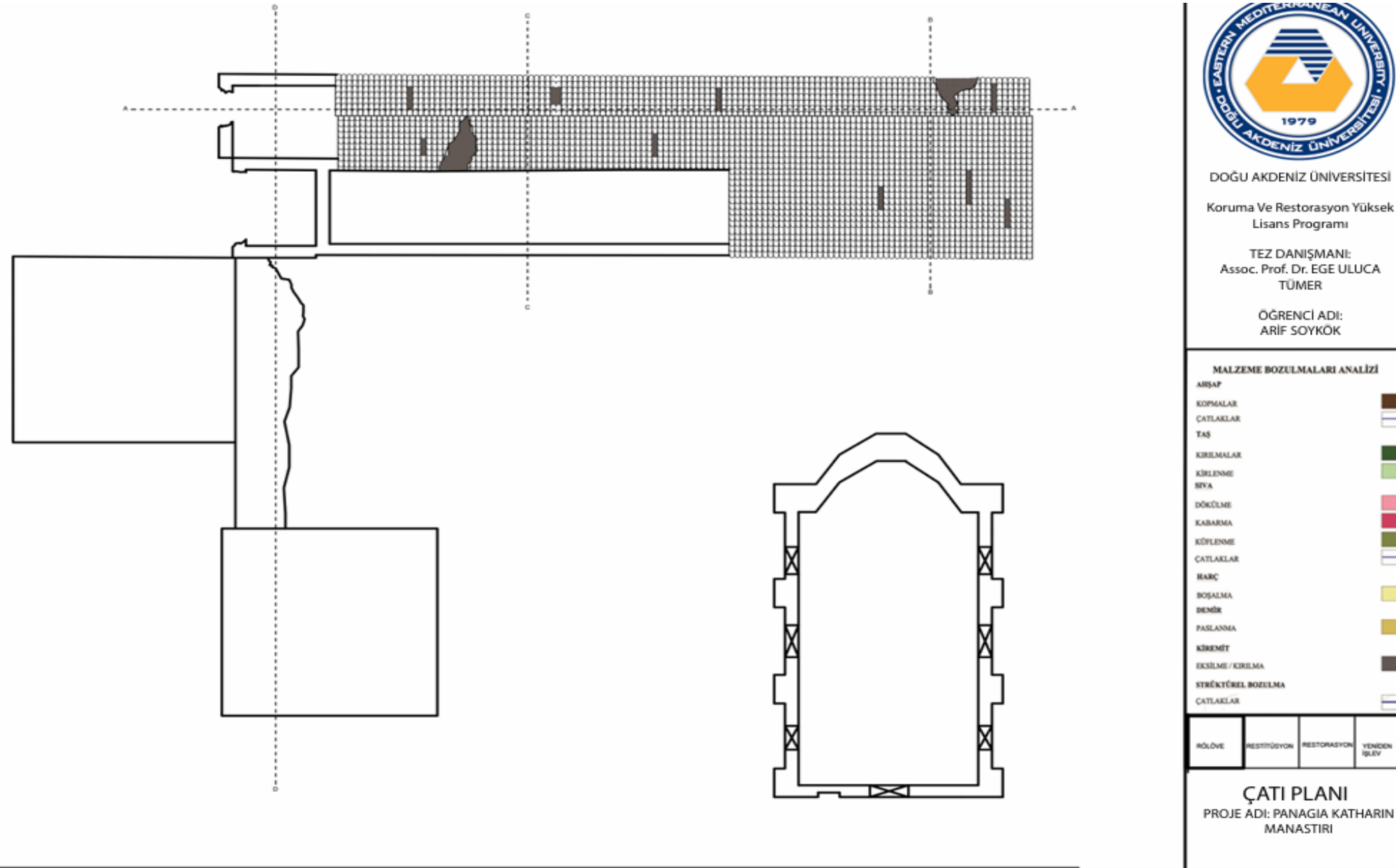
MALZEME BOZULMALARI ANALİZİ

AHŞAP	
KOPMALAR	
ÇATLAKLAR	
TAŞ	
KIRILMALAR	
KIRILMA	
SIVA	
DÖKÜLME	
KABARMA	
KÖFLENME	
ÇATLAKLAR	
HARÇ	
BOŞALMA	
DEMİR	
PASLANMA	
KİREMİT	
EKSİLME / KIRILMA	
STRÜKTÜREL BOZULMA	
ÇATLAKLAR	

RÖLÖVE	RESTİTÜSYON	RESTORASYON	YENİDEN İŞLEV
ÖLÇEK : 1/50			

PROJE ADI: PANAGIA KATHARIN
MANASTIRI

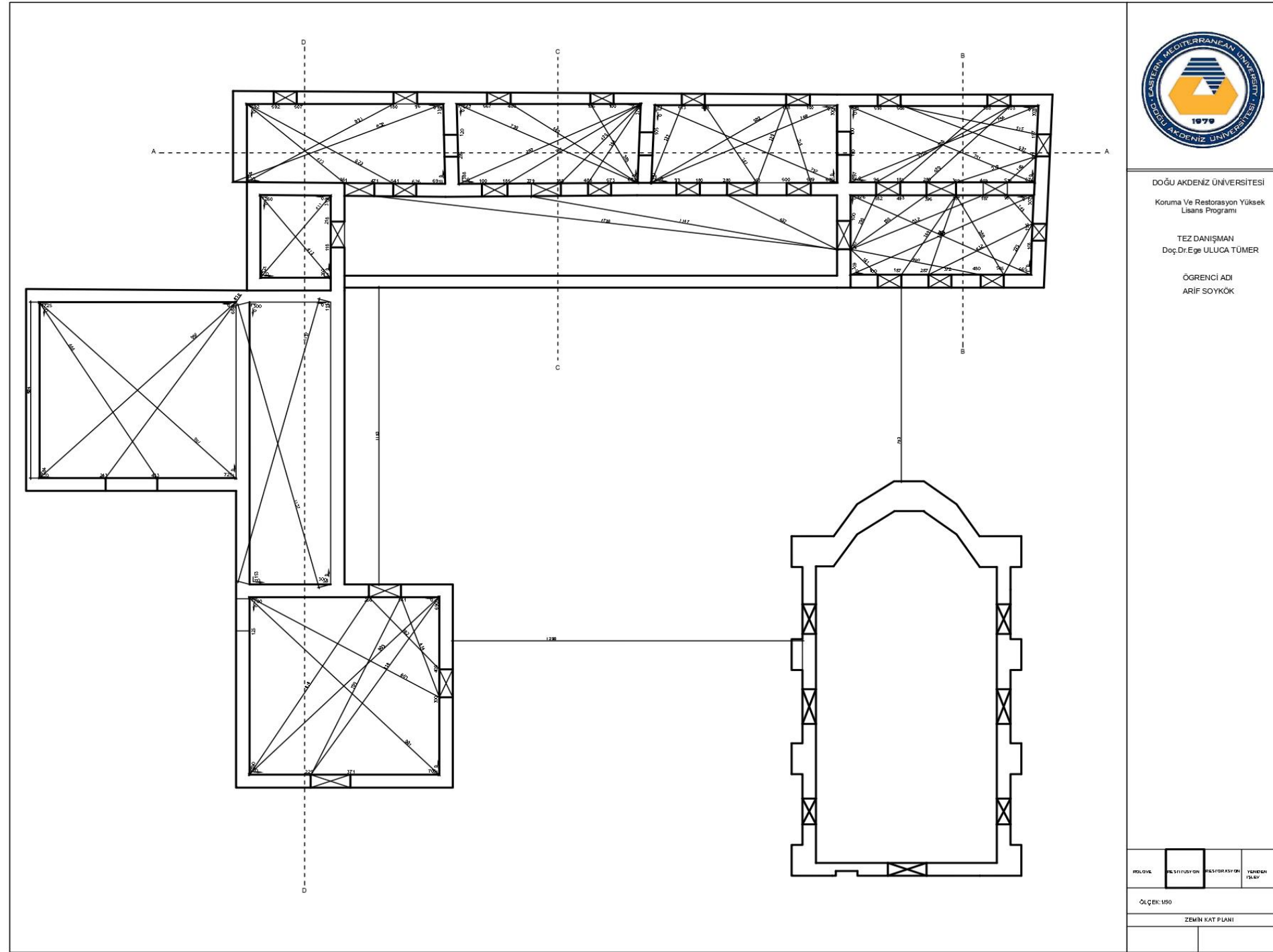
Şekil 85: Cepheler Malzeme Bozulmaları



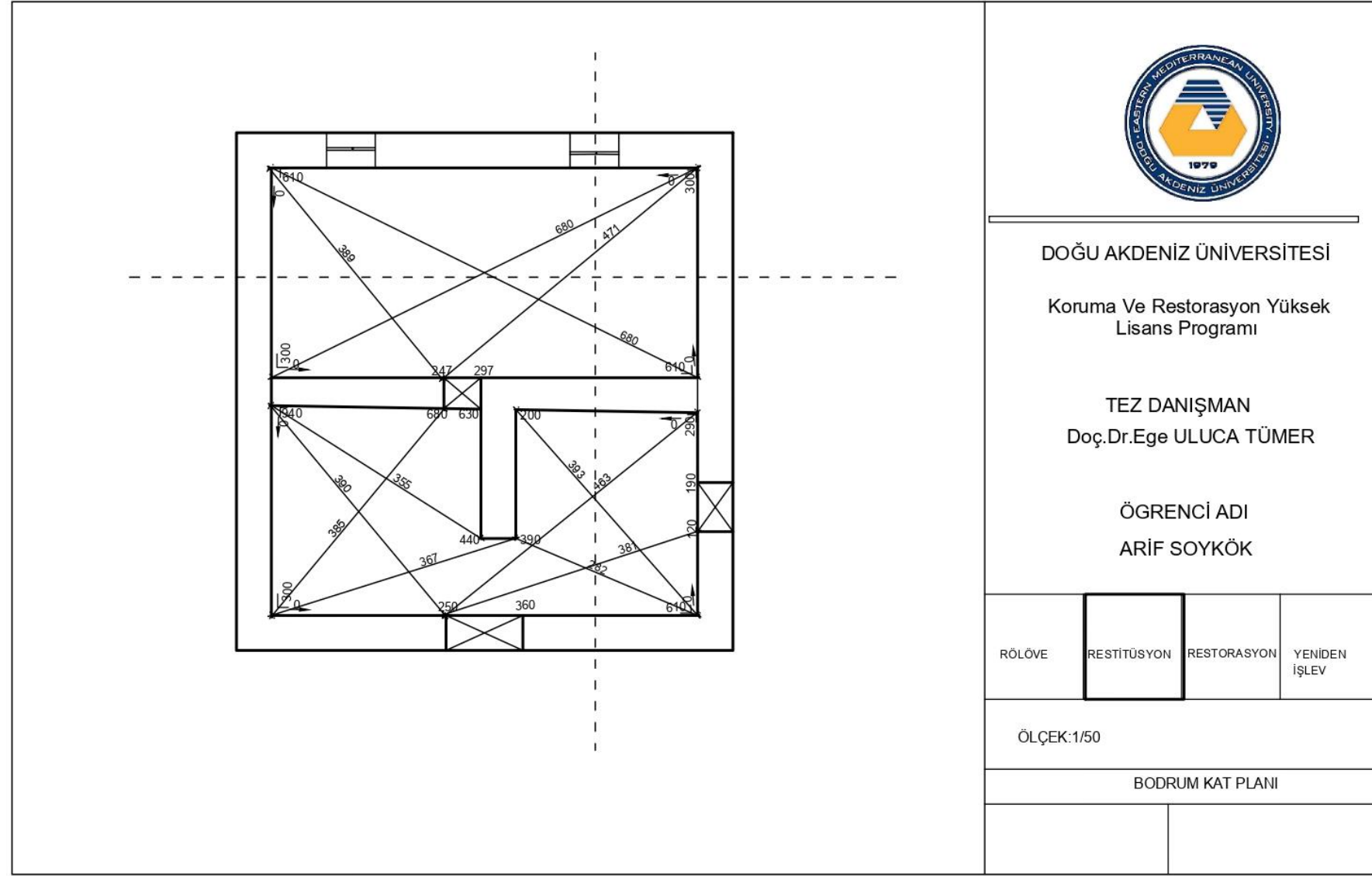
Şekil 86: Çatı Malzeme Bozulmalar

5.4.5 Plan ve Cephe Restitüsyonları

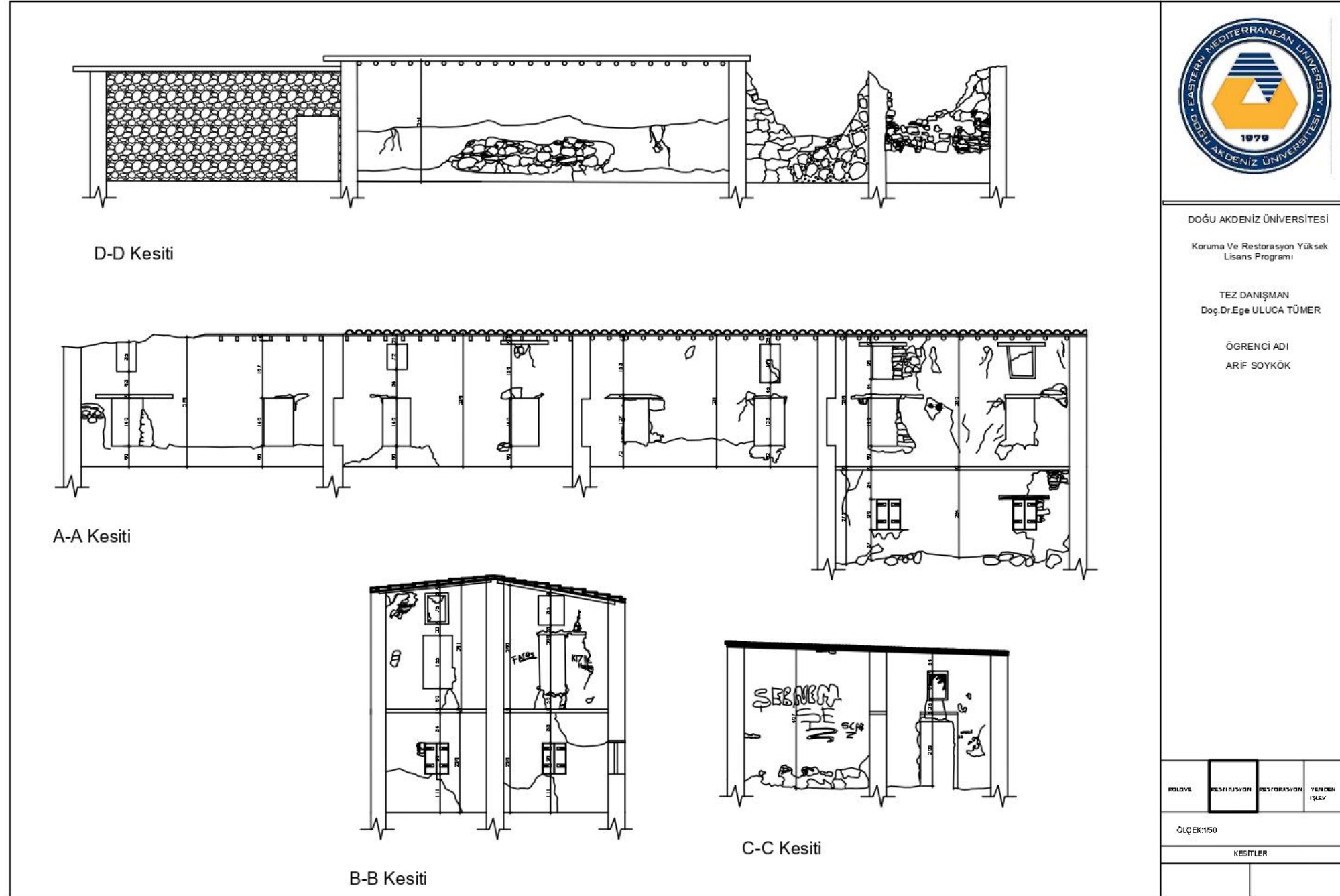
Panagia Katharon Manastırı'nın mahzen kısmı tarihi yapısında tahıl ambarı olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde ise keçi ve koyunlar için bir mandıra haline dönüştürülmüştür. Mahzenin kapıları, pencereleri ve lentoları sonrada yenilenmiştir. İçerisinde bulunan bölme duvarın malzemesi moloz taş olup içerisindeki taş boşlukları tuğla ile doldurulmuştur. Mahzenin üst döşemesi orjinalinden uzak olup betonarme bir plakadan günümüz şartlarına göre yapılmıştır. Yapı'nın mimari geçmişi hakkında çok fazla kaynak bulunamamasından dolayı dönemin Bizans mimarisi yapılarının strüktür ve malzeme özelliklerine uygunluk araştırması yapılmıştır. Zemin kattaki odalarda pencere ve kapı lentoları orjinal yapıldığı gözlemlenmiştir. Yapı içerisinde Z1 numaralı odanın mertekleri özgün malzeme olup diğer tüm odalar da bulunan mertekler 5x10 keresteden tekrardan yapılarak ve boyanarak yerine yerleştirilmiştir. Z7-8 ve 9 numaralı odalarda ise çatı döşemeleri betonarme malzemele ile yapılmış ve niteliksiz ek olarak kabul edilmektedir. Diğer odaların üzerindeki ana çatı malzemesi olan alaturka kiremitlerin bir kısmı kaybolmuş yada zarar görmüş durumdadır. Cephelere bakıldığı zaman moloz taş duvar örgü sistemi ile yapıldığı gözlemlenmektedir. Taşlar arasında derz boşalması meydana gelmiştir. Yapı cephelerinde ise sağlamlaştırma açısından zemine yakın yerlerde ise çimento içerikli harç kullanılmıştır. Yapının dış taşıyıcı kolonlarında ise kullanılan köşe kesme sarı taşlar sonradan eklendiği düşünülmektedir



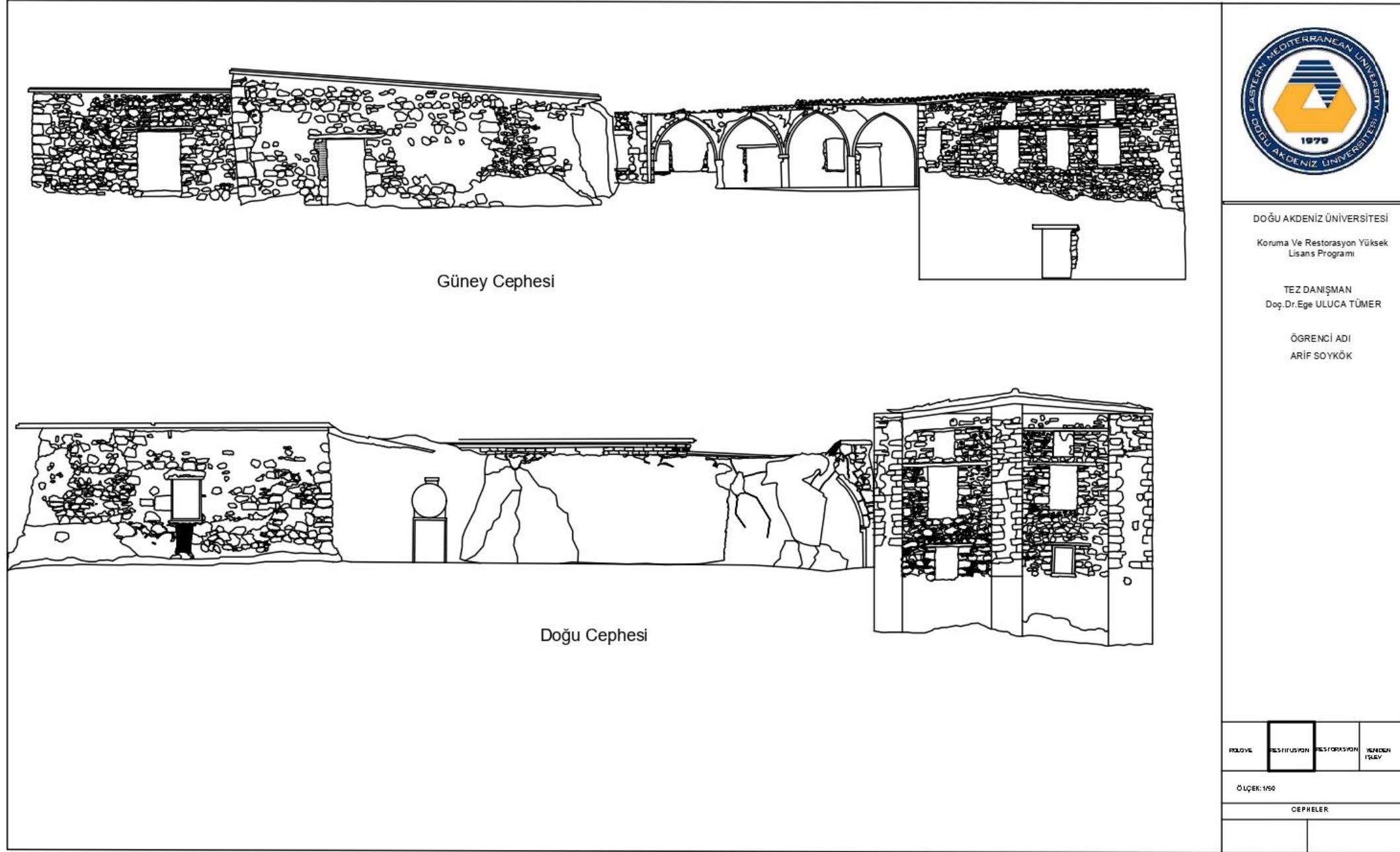
Şekil 87: Zemin kat Restitüsyon

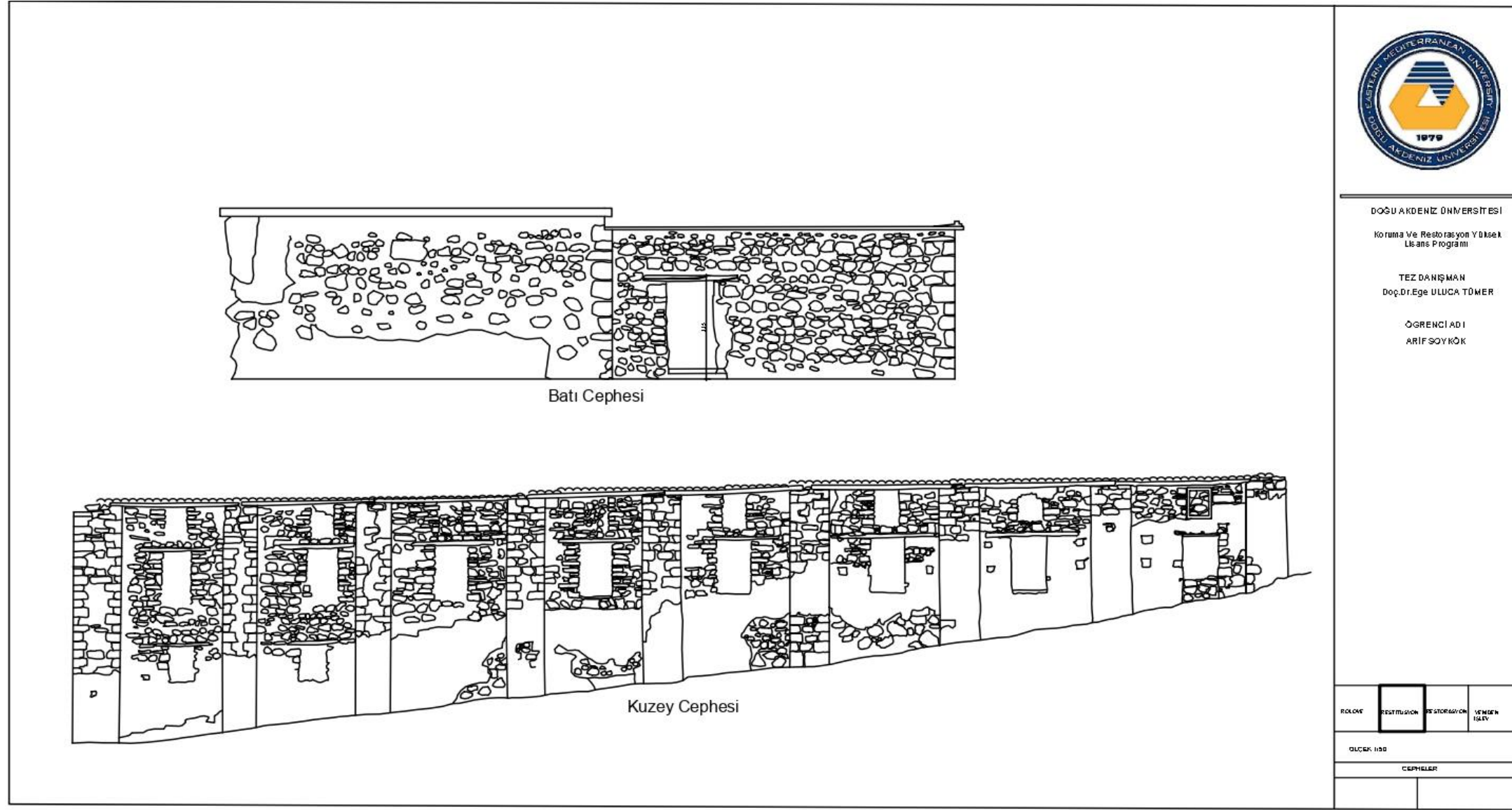


Şekil 88: Bodrum Kat Restitüsyon

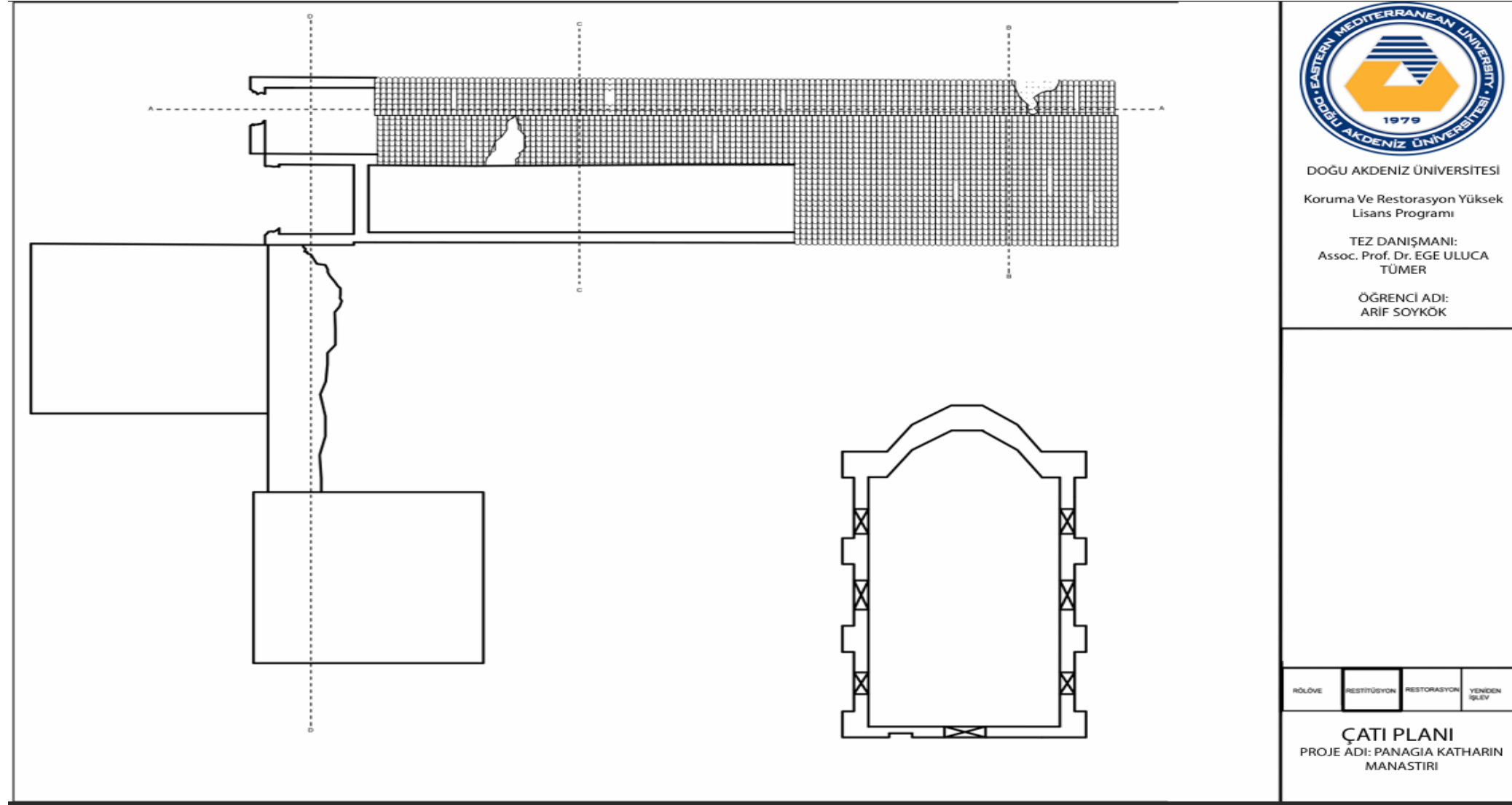


Şekil 89: Kesitler Restitüsyon





Şekil 91: Cepheler Restitüsyon



Bölüm 6

PANAGIA KATHARON MANASTIRI İÇİN KORUMA ÖNERİSİ

6.1 Tarihi Taşların ve Harçların Analizi

Panagia Katharon Manastırında Restorasyon ve Restütisyon çalışmaları ile birlikte yapının malzeme özellikleri hakkında fikir sahibi olabilmek açısından, laboratuvar teknikleri kullanılmıştır. Yapılan testler, mühendisler ve mimari konservatörler için elverişli sonuçlar elde edilebilirken, tarihçiler ve arkeologlar için daha tarihsel bilgiler istenmektedir. Charola, hidrolik yada hidrolik olmayan kireç ve silkatı, ayrıca kalker ve silkat içerikli agregalarını belirlemek için minerolojik analiz yöntemi önerdi ve modern yöntemler ile bu teorisini kanıtlamak için kullandı (Charola ve ark, 1984). Sammuri ve Tabasso, yapılarda kullanılacak olan bağlayıcı harç malzemelerinin suda çözünabilen tuz miktarlarını kolometri ve iletkenlik ölçümleri ile belirlemek için çalışmalar yaptılar (Tabasso & Sammuri, 1984). Petrografik ve kimyasal yöntemler harç ve taşların karakteristik özelliklerini belirlenmek için Middendorf ve arkadaşları tarafından önerilmektedir (Middendorf vd., 2005; Part 2, Chemical Characterisation, 2005). Papayianni, geleneksel harçların gözeneklilik ve boşluk boyutlarını inceleyerek modern harçlardan farklılıklarını ön plana çıkarmayı hedeflemişlerdir. TS EN 1936 doğa taş test metodları kullanılarak, taşların görünür yoğunluğu, gözenekliliği, toplam ve açık gözenekliliği saptanabilir. Harçlar ve taşların mekanik ve fiziksel özelliklerinin incelemesi, numunelerin istenilen homojenlikte ve standart boyutlarda alınması genel olarak mümkün değildir. Fakat örneklerin birim hacim ağırlığı, özgül

ağırlığı ve su emilim değerleri yüzdelik olarak belirlenebilir. Bununla birlikte, standart örnek hazırlamak her zaman mümkün olmadığı için ise kılcal su emme değerinin tespit edilemeyebilir. Malzemenin mekanik özelliklerinden biri olan basınç dayanımı, küçük ve amorf örnekler üzerinde nokta yük testi kullanılarak tespit edilebilir. Gelişmiş analitik tekniklerin kullanılması eski harçların özellikleri'nin kesin ve net bir şekilde belirlenmesini sağlamaktadır. Bu bilgiler önderliğinde kullanılacak onarım harcının orjinal harçla en iyi şekilde uyumlu olması sağlanabilir. Bu çalışmada, Bizans döneminden kalma bir tarihi yapının farklı noktalarından alınmış olan taş ve harç örneklerinin içeriğini ve özelliklerini, basit ve gelişmiş laboratuvar teknikleri kullanılarak belirlendi. Tespit edilen sonuçlar, yapının gelecekte olası bir restorasyon çalışmalarında veya araştırmalarında önemli referans verileri olarak değer taşımaktadır.

6.1.1 Deney Süreci

Manastırın belirli noktalarından 12 farklı taş ve 5 farklı harç örneği alınmış ve yerleri hem rölövede hemde alanda çekilen fotoğraflar üzerinde gösterilmiştir. Tanımları yapılan numunelere sırası ile nokta atım deneyi, spot tuz testi, XRD, su geçirgenlik & gözeneklilik testleri yapılmıştır. Görsel analiz çıplak gözle yapılmıştır.

6.1.2 Nokta Yük deneyi

Belirlene noktalardan alınan taş örneklerine önce yüz ölçümü yapılması sonrasında ise sivri uçlu hidrolik press yardımı ile yük verilerek taşın ne kadar basınca dayandığı ve sonrasında ise kırılan yüzeylerin alanları hesaplanarak bulunur.

6.1.3 Gözeneklilik testi

Küçük parçalar halinde hazırlanan numunelerin ilk olarak kuru ağırlıkları, sonrasında ise sudaki ağırlığı tartılarak not edilir. Her iki ölçüm yapıldıktan sonra numneler ısıya dayanıklı kaplara konularak 24 saat boyunca ± 100 derecedelik fırında kurutul. 24 saat

geçtikten sonra kuru ağırlıkları tartılarak, formül yardımı ile hesaplanarak her bir numunenin gözeneklilik oranı hesaplanır.



Şekil 93: Gözeneklilik testi deney süresi (Soykök 2023)

6.1.4 XRD

Önceden küçük parçalar haline getirilen örnekler toz haline getirilir, sonrasında XRD cihazının içerisinde bulunan numune alanına yerleştirilerek cihazın numuneleri incelemesi için açısız ve saniye bazında ayarlamaları yapıldıktan sonra veriler edilde edilmeye başlanır. Elde edilen bulgular ile numunenin içerisindeki minerallerin tanımlaması yapılır.



Şekil 94: XRD Deney öncesi (Soykök 2023)



Şekil 95: XRD deney süreci (Soykök 2023)

6.1.5 Suda Çözünen Tuzların Analizi

Toz haline getirilen numuneler, test tüplerinin içerisindeki saf suda bir gün bekletilir. Suyun içerisinde süzülen numelere spot test yöntemi kullanılarak, analizi kantitatif olarak katyonları atomik emilim spektrometresiyle analiz edilir.



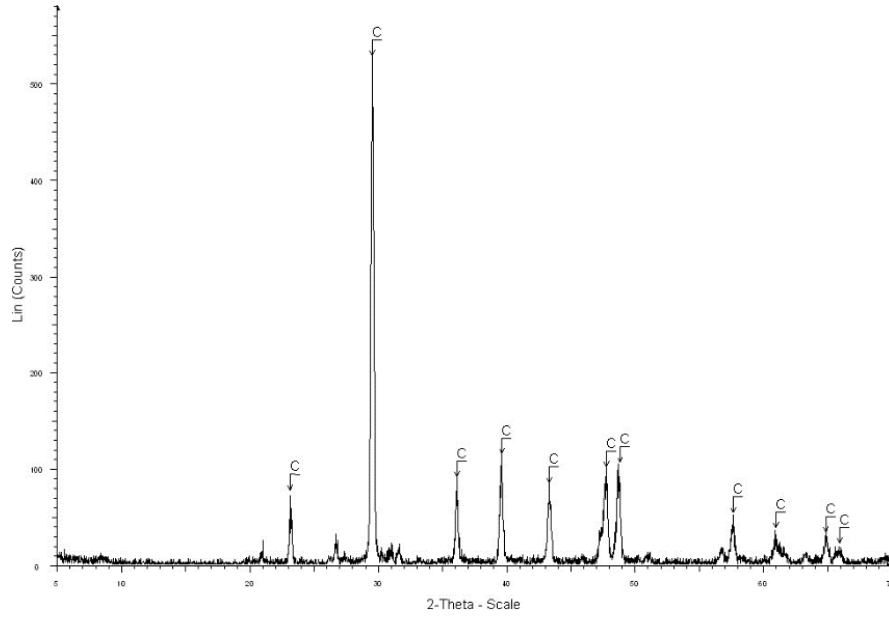
Şekil 96: Suda çözünen tuz testi (Soykök 2023)

6.1.6 Fiziksel Özellikler

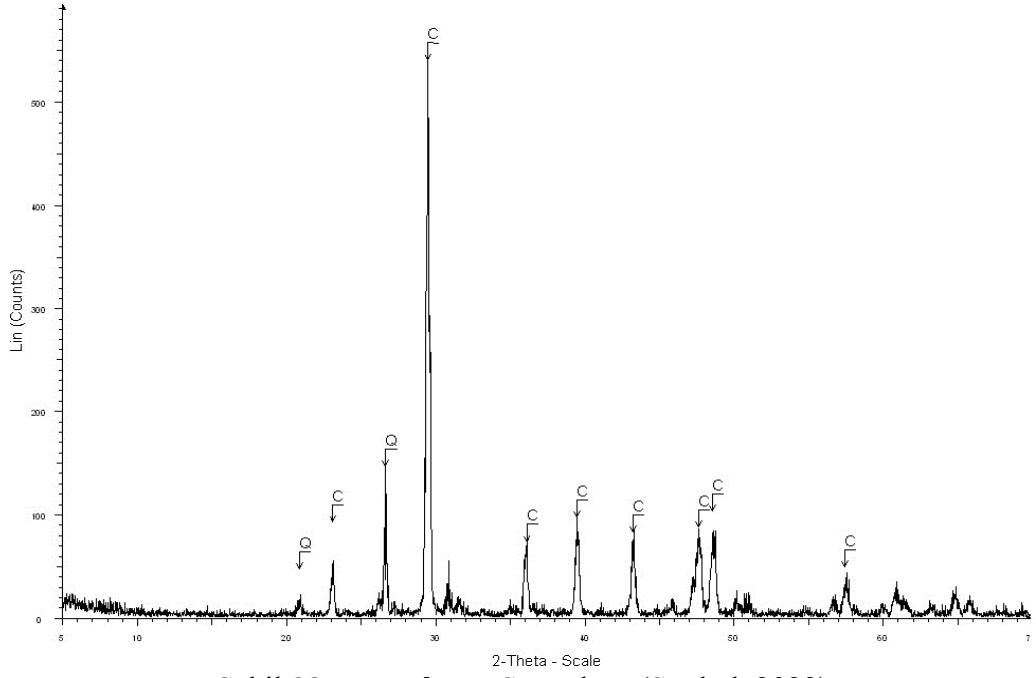
Küçük parçalar halindeki numunelerin birim hacim ağırlığı, toplam boşluk ve su emme testi yapılmıştır. Çalışmada standartlara uygun boyutlarda numune alınamadığı için numunelerin mekanik özellikleri tespit edilememiştir.

6.2 Test Sonuçlarının Tartışılması

Dolgu olarak kullanılan harçlar da büyük azalma olması alınan örneklerdeki doğruluğu sorgulamaktadır. İç sıvalarda ise yüzeyde, yöresel bir malzeme olan Mesarya Alçısı ve büyük oranda çimento içerikli sıva malzemesi kullanılmıştır. Yapı'nın farklı noktalarından alınan 12 adet taş ve 5 adette harç örneği vardır. Numuneler bir dizi testlere tabi tutularak kimyasal içerikleri belirlenmiştir. Yapı duvarlarından alınan taş örneklerine yapılan XRD incelemesi sonucu tüm numunelerdeki kalsit (CaCO_3) miktarı fazlası ile yüksektir. Oda 2 de alınan numunelerin içeriğinde ise az miktarda kuartz minerali gözlemlenmiştir.

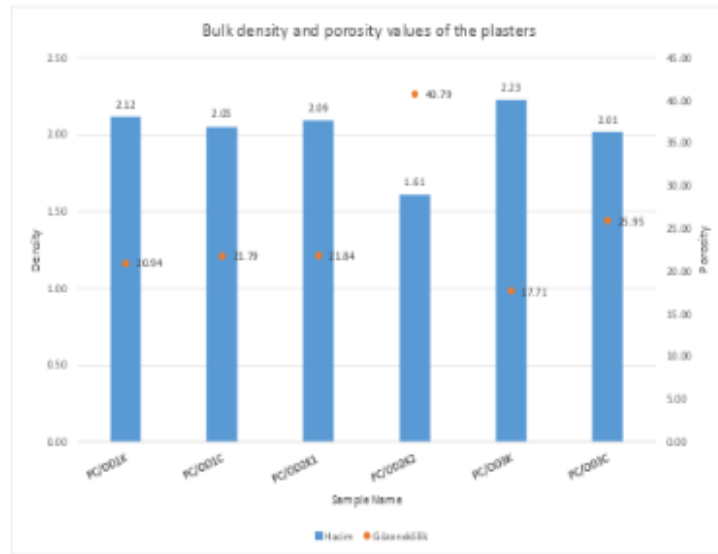


Şekil 97: XRD deney Sonuçları (Soykök 2023)



Şekil 98: XRD deney Sonuçları (Soykök 2023)

Taşların fiziksel özelliklerinin durumu şekil 99 da gösterilmiştir. Her noktadan alınan 2 örneğin ortalaması alındığı zaman taşların gözenekliliğinin % 20 den fazla olmadığı tespit edilmiştir. Yoğunluk oranı ise ortalama 2 civarındadır. Kalsit içerikli taşların genel özellikleri arasında yapısına göre 2.6 de değişebilmektedir.



Şekil 99: Gözeneklilik testi deney sonuçları (Soykök 2023)

NUMUNE NO.	Dry Weight		Numune A		Numune B		Gözeneklilik			Hacim		
	Kuru Ağırlık (A)	Kuru Ağırlık (B)	Sat (A)	Arç (A)	Sat (B)	Arç (B)	POR (a) (%)	POR (b) (%)	Average	D (A) (g/cm ³)	D (B) (g/cm ³)	Average
PC/OD1K	18.65	13.32	20.48	11.67	14.03	8.33	20.8	21.1	20.94	2.12	2.11	2.12
PC/OD1C	8.47	10.73	9.47	9.25	18.32	10.32	24	20	21.79	2.01	2.09	2.05
PC/OD2K1	18.87	10.51	20.88	11.78	21.53	12.25	22	22	21.84	2.08	2.10	2.09
PC/OD2K2	19.7	11.86	24.58	12.4	14.96	7.51	40	42	40.79	1.62	1.59	1.61
PC/OD3K	24.45	17.3	26.23	15.48	18.8	10.85	17	19	17.71	2.27	2.18	2.23
PC/OD3C	8.96	17.8	10.21	9.68	19.91	11.23	28	24	25.95	1.98	2.05	2.01

Şekil 100: Gözeneklilik testi deney sonuçları (Soykök 2023)

Suda çözünebilir tuz testlerinde ise numunelerde klorür ve nitrat tuzlarının varlığı tespit edilmiştir. Yalnızca Oda 1 den alınan numunelerde ise sülfat tuzuna rastlanmıştır. Yapının harçlarında ise benzer bir durum görülmektedir. Tıpkı taşlarda olduğu gibi harçlarda da klorür tuzu tespit edilmiştir. Taşlardan farklı olarak ise içeriğinde sülfat ta bulunmuştur. Bu durum harç yapısında bağlayıcı maddelerinde yapıdaki taşlardan kullanılan malzeme ile aynı agrega malzemesi kullanıldığı düşünülmektedir.

6.3 Sonuçların Değerlendirilmesi

Panagia Katharon Manastır'ında çeşitli noktalardan ve boyutlardan alınan örnekler ile yapılan testler sonucunda, yığma duvar ana malzemenin kireç taşı olduğu gözlemlenmiştir. Bağlayıcı olarak kullanılan yapı harcı ise yine kireç taşı içerikli olabileceği tuz testi sonucunda düşünülmektedir. Çalışmada yapılan basit ve ileri analiz sonuçları birbirini destekleyecek şekilde sonuçlar vererek Manastıra ait olan yapı malzemesinin kireç taşı olduğunu saptanmıştır. Tuz testi, gözeneklilik, nokta yükleme testleri ile taşların mekanik özellikleri belirlenmiştir. Harçlara ise sadece tuz testi yapılmıştır. Yapılan çalışmanın doğruluğunu arttırabilmek amacıyla en 12 numune alınmıştır. Harçlarda ise yapının derz boşalmasından kaynaklanan sorunlarından kaynaklı ve eklenti olarak çimento içerikli harçların ağırlıklı olduğu noktalardan kaçınılarak özgün malzemesini değerlendirme açısından 5 adet numune alınmıştır. Basit analizlerde oluşturulan sonuçlar doğrultusunda yapının restorasyon

ve güçlendirme çalışmaları sırasında eksik olan taşlarını tamamlanması, uygunsuz olarak yapılan ek taşların değiştirilmesi için ve bağlayıcı harçlar ile uyumu konusunda bir örnek oluşturulmasına yardımcı olacaktır.

Bölüm 7

RESTORASYON

Panagia Katharon Manastırına restorasyon önerisi getirilirken ana amaç, Bizans dönemi mimarisinin özgün strüktürel yapısını korumak ve gelecek nesillere bunu aktarmak hedeflenmiştir. Yapının karakteristik özelliklerini zedelemeyecek ve mimari kimliğini etkilemeyecek şekilde bir restorasyon projesi geliştirilmeye çalışmıştır. Yıllar geçmesine ve yapının bir çok noktasının yıpranmasına rağmen Panagia Katharon Manastırının büyük bir kısmı ayaktadır. Yapının geçirdiği bazı değişimler ve müdahaleler bulursa Bizans Dönemi Mimarisine ışık tutacak yanları mevcuttur. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra adanın Kuzey'ine yerleşen Kıbrıslı Türklerin yapıda bakım çalışmaları gerçekleştirmemiş olmasından dolayı yapıdaki bozulmalar ileri düzeydedir.

7.1 Temizleme

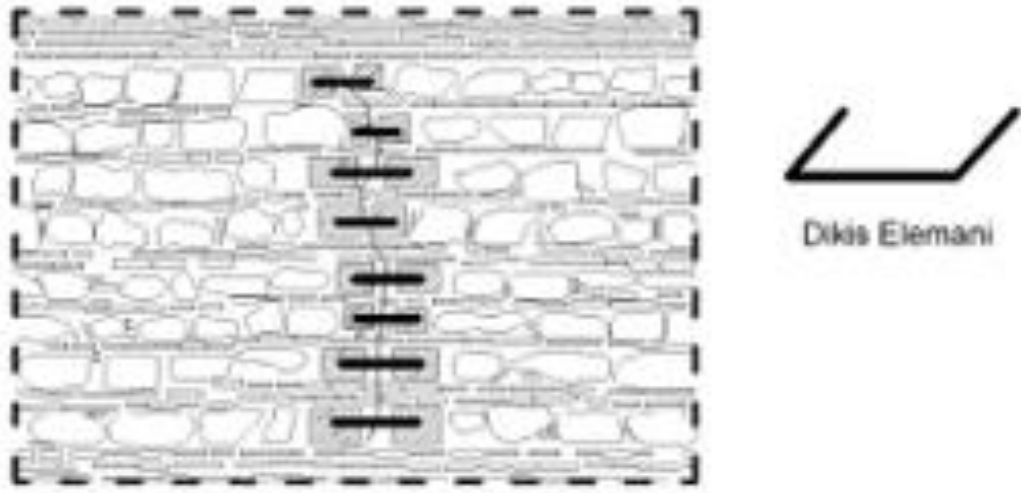
MahsenMahzen katı ile birlikte, bir kısmı iki katlı olan Panagia Katharon Manastırı'nın kullanılabilir durumda olan ahşap merteklerin, küçük pencerelerin üzerindeki kullanılabilecek durumda olan ahşap çerçevelerçerçeveleri ile birlikte sökülerek temizlenmesi kararı alınmıştır. Yapı ahşaplarında kimyasal madde kullanılacak herhangi bir hasar tespit edilmemiştir. Yapıda iç ve dış alanlarda kullanılan çimento içerikli harç ve sıvalar temizlenerek taşın özgün yüzeyinin ortaya çıkması çıkarılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte iç duvarlardaki sıvaların da tamamen temizlenmesidökülen kısımlarının, özgün sıva özelliklerine göre yeniden uygulanması gerekmektedir. bu işlem yüzeylerdeki çatlaklar ve dökülmelerden ötürü daha kolay

şekile yapılacaktır. Yapı duvarlarında, iç mekanda yakılan ateşlerden sonra oluşan iş lekelerinin sıcak su buhar, orta sertlikte organik fırça ve tarihi basınçlı su yardımcıların temizliği için özel olarak geliştirilmiş mikro kumlama sistemleri ile temizlenmesine karar verilmiştir.

7.2 Sağlamaştırma

Yapıda hem malzeme hemde strüktür düzeyinde sağlamaştırma yapılması gerekmektedir. Kullanılabilir durumda olan ahşap malzemelerin, sökülerek fiziksel özelliklerinde sağlamaştırma ve iyileştirme yapıldıktan sonra yeniden özgün konumunda kullanılması kararına varılmıştır. Bu durumda iyileştirilme yapılacak olan ahşap malzeme oda ve sıra numaralarına göre isimlendirilecek, ve onarıma alınacak, ihtiyaç duyulan restorasyon işlemleri yapıldıktan sonra, özgün yerlerine tekrardan yerleştirilecektir.(Kudde-Köroğlu, 2011). Sürekli suya maruz kaldığı zaman ise ahşap dokuda bozulmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu bozulmalar çürümelere (Kurucu, 1997), renk değişikliklerine ve dik çatlamların oluşmasına sebebiyet vermektedir. Nem ve havanın etkisiyle, ahşabın içine işleyen rutubet kururken malzeme genişerek büzülmeaktadır. Bu durum ahşapta çatlamlara, yarılmalara ve deformasyonlara neden olur. Mevcut ahşapların boyaları sökülerek, zımparalanacak ve sonrasında kırılan yerleri tamamlanacak, boşlukları macunlanacak ve ardından uygun boyalarla boynacaktır. Strüktürel sağlamaştırma aşamasında ise yapının güney cephesinde ve Z8 kotlu odanın duvarında bulunan derin çatlakların doldurulması öngörülmüştür. Bu amaçla mevcut malzemeye uygun harç kullanılarak duvarın iç bölgelerine enjeksiyon yapılması böylece çatlağın arka kısımlarının doldurulması hedeflenmektedir. Sonrasında ise yapıdaki yüzey kaymasını engelleyebilmek için çatlak bolunca dikiş yöntemi yapılması uygun bulunmuştur. Bu süreçte çatlağın etrafındaki taşlarda ankraj yapılabilmesi için delikler delinerek içerisine yuvarlak kartuşlar yerleştirilecektir.

Galvaniz tijler deliklere yerleştirildiği zaman kartuşlar patlayacak ve delik içerisinde tijlerin etrafı sarılıp stabilizesi sağlayacaktır (Yılmaz-Yavuz-Yaldız, 2011).



Şekil 101: Galvaniz tijle dikiş sistemi (Yılmaz,Yavuz,Yaldız 2011)

7.3 Bütünleme (Reintegrasyon)

Bölümsel olarak hasar almış olan yapının bütünleme ilgili birçok farklı sorunu mevcuttur. Bunun yanında yapısal elemanlardaki parça kaybı oranı yüksektir. Her bölgede bütünleme gereken elemanlar yapının özgün detayına uygun şekilde yapılacaktır. Bütünleme yöntemlerindeki en önemli unsur yapıdaki estetik, işlev ve strüktürel etmenleridir. Erozyon oranı yüksek olan taşlar yüzeylerin değişiminde yada zamanlar yapıdan ayrılıp kopan taşlar, hem mevcut sistemin taş özelliklerine uygun hemde Bizans mimarisine uygun şekilde bulunarak yenileri eklenecektir.

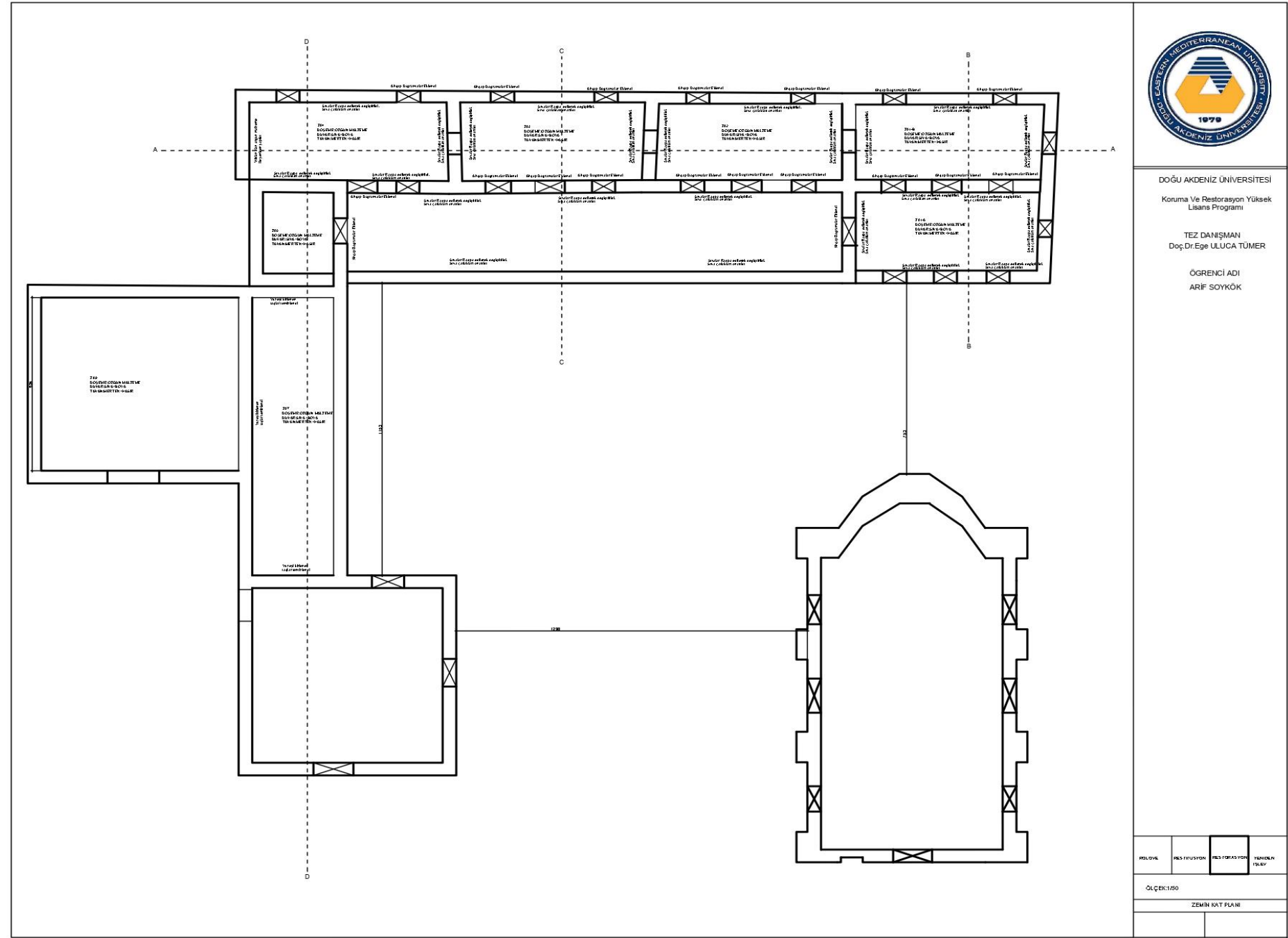
7.4 Yenileme (Renovasyon-Rehabilitasyon)

Uzun süre hava şartlarına bir çok dış etkene ve bakımsızlığa maruz kalan yapılardaki problemler daha kritik seviyelere ulaşmaktadır. Taş yüzeylerinde kararma, aşınma, tuzlanma, tozlanma ve kopmalar meydana gelmektedir. Ahşap malzemelerde de

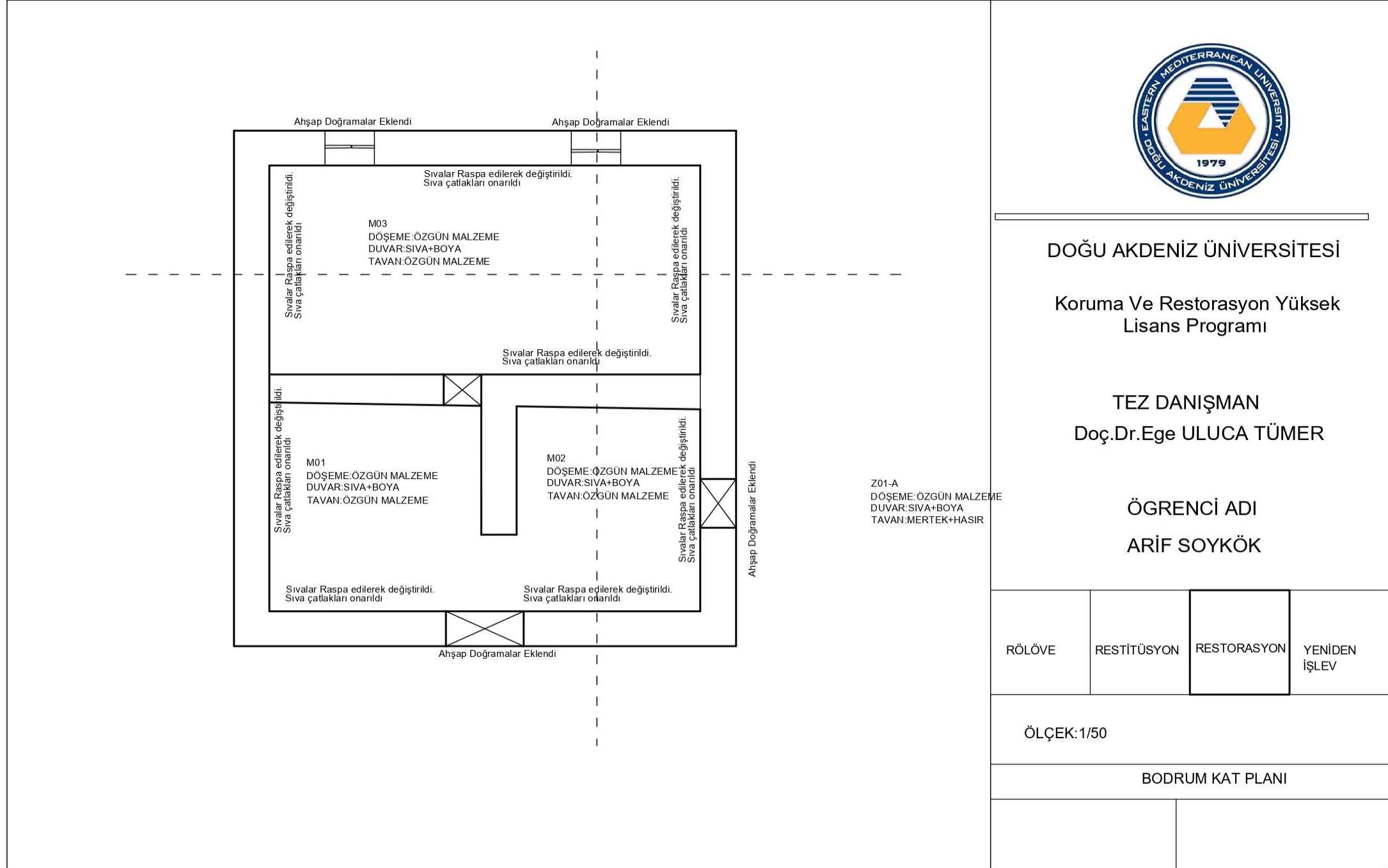
kararma, çatlama, renk değişimi ve yarıma gibi birçok farklı bozulma türü oluşmaktadır. Oluşmaktadır (Koroğlu-Kudde, 2011). Yenilenmesi gereken malzemelerin yapıya uygun olarak yapılabilmesi için malzeme laboratuvarında yapılan araştırmalar sonucunda belirlenen özgün taş ve harç türlerine en yakın malzemeler kullanılmalıdır. Aynı koşullar ahşaplar içinde geçerlidir. İç ve dış cephelerde görülen çimento içerikli harçlar, kaldırılarak yüzey temizlendikten sonra, derzlerin doldurulmasında da uygun harçların üretilmesi ve kullanılması gerekmektedir.

7.5 Yeniden Yapma (Rekonstrüksiyon)

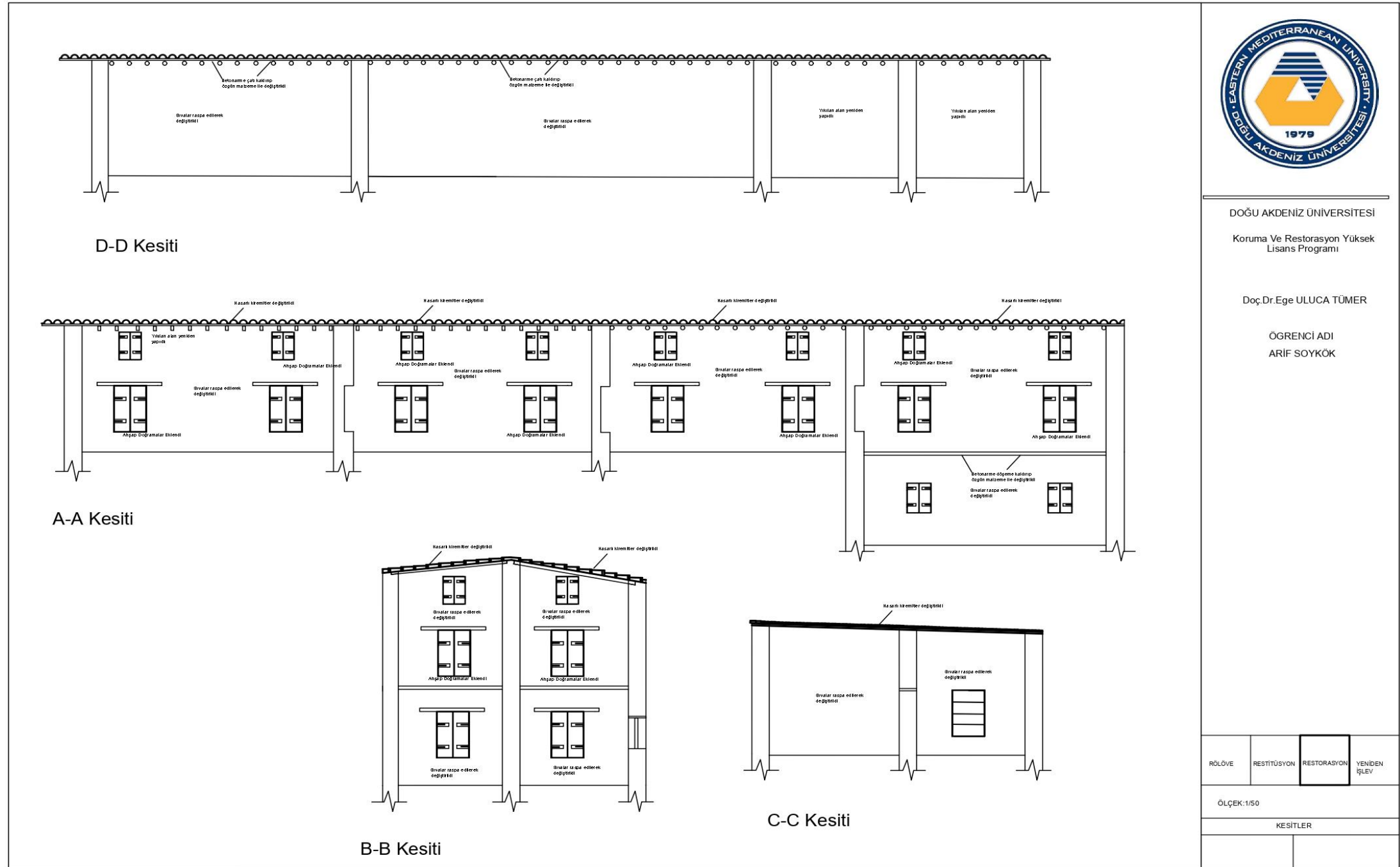
Yapıda mevcut olup zaman içerisinde yıkılan elemanlar mevcut fotoğraf, çizim ve tarihi belge arşivlerine ulaşarak elde edilen veriler doğrultusunda, gerekli görülen yerlerde yeniden oluşturulmalıdır. Ayrıca nitelsiz ek olarak tabir edilen betonarme çatılar yapıdan kaldırılıp, özgün görünümüne ilişkin verilere uygun yeni bir çatı inşa edilmelidir. Özellikle Z7-8-9 kod numaralı odaların üstlerinde bulunan betonarme plakalar kaldırılıp yerlerine yeni çatı yerleştirilmelidir. Z8 kodlu odanın önünde bulunan su deposu kaldırılmalı, yapı içerisinde de, yapının özellikleri uyum sağlamayan elemanlar yeniden yapılandırılmalıdır. Yapının ana çatısına bakıldığı zaman kiremit sayısının çok az olduğu ve saptanmıştır. Bu çatıda eksiklerin ve özelliklerini yitirmiş olan malzemelerinin tamamlanması gerekmektedir.

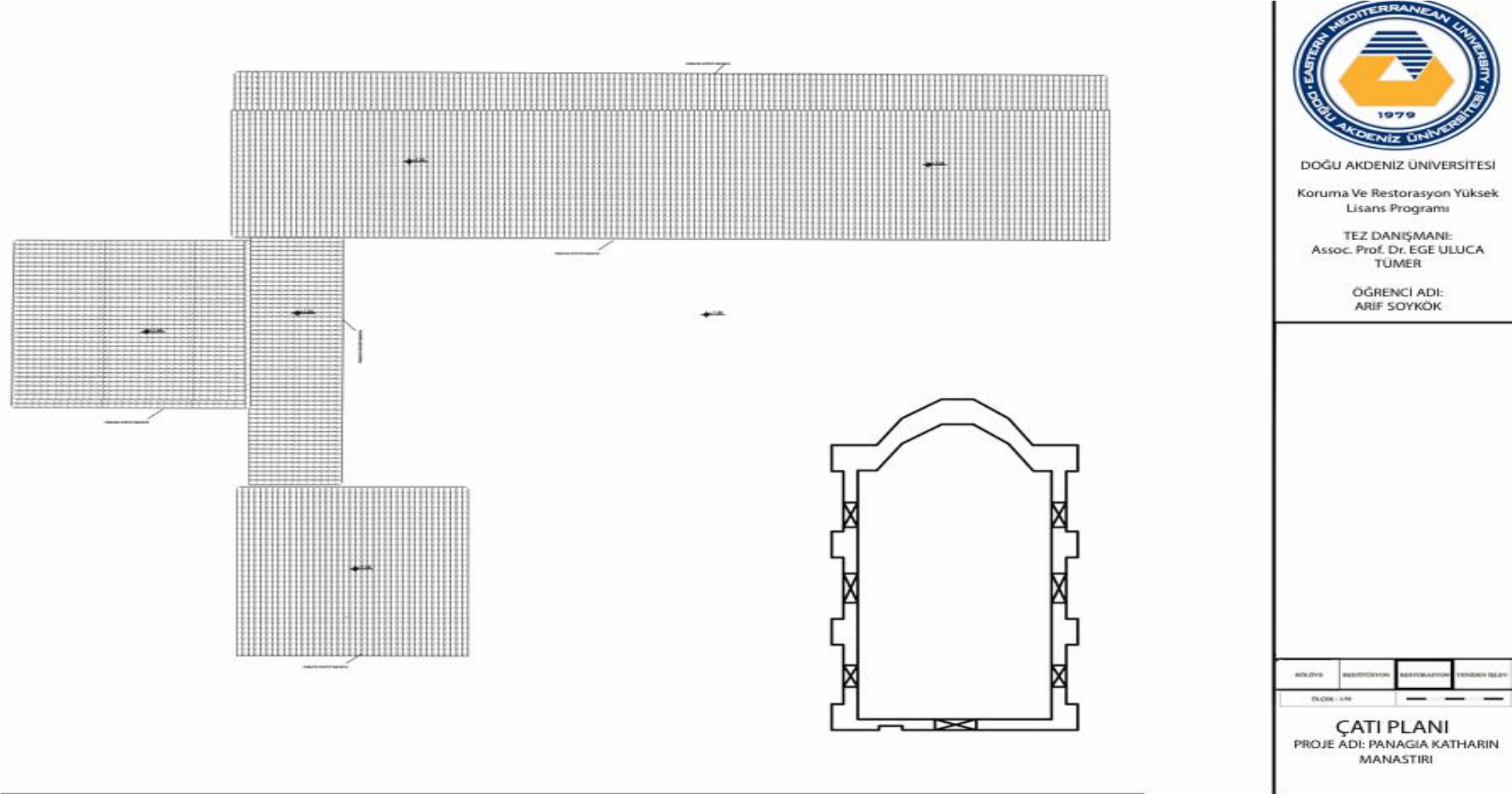


Şekil 102: Zemin Kat Restorasyon



Şekil 103: Bodrum Kat Restorasyon





Şekil 105: Çatı Rölöve

Bölüm 8

YENİDEN İŞLEVLENDİRME KRİTERLERİ

Yeniden işlevlendirme, koruma ve restorasyonun bir parçası olarak kabul edilmekte, tarihi yapıların ayakta kalabilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Panagia Katharon Manastırı'nın tarihsel niteliklerini önemi dolayısıyla, özelliklerine uygun bir mimari program dahilinde kullanılması, hem düzenli olarak bakım ve onarımının sağlanmasına, hem de dönemine ilişkin mimari ve tarihi bilgilerin aktarılmasına olanak tanıyacaktır. Yapı çok uzun yıllar boyunca kullanılmamış olması, dolayısıyla Vandalizm ve yanlış kullanımlara maruz kalmıştır, halen de yapının bir kısmı köy bölgesindeki çobanlar tarafından mandıra olarak kullanılmaktadır. Yapı konum olarak Güney'den gelen Ortodoks Rumlar tarafından gerçekleştirilen Pazar ayinleri için uzak ve erişilmez durumdadır. Panagia Katharon Manastırı'nın tarihine bakıldığı zaman etrafında kaliteli üzüm bağlarının bulunmuş olduğu ve şarap üretimi konusunda aktif bir manastır olduğu izlenmektedir. Günümüz şartlarında bu kullanımın yeniden güncellik kazanmasının çeşitli sebeplerle söz konusu olabileceği düşünülmüştür. Öncelikle manastırın yüksek bir noktadaki konumu gereği oldukça etkileyici bir manzarası bulunmaktadır. Ayrıca mahzen kısmı şarap depolamak için uygun koşulları sunmaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla yapının bir şarap üretim, tadım ve satış mekanı olarak kullanılabileceğine ilişkin bir görüş oluşmuştur. Bu kullanım doğrultusunda mahzen mekanının, gerekli rafların eklenmesiyle, şarap depolama mekanı olarak kullanılması, Z09 numaralı odanın uygun bir iç düzenleme ile mutfığa dönüştürülmesi, Z08- numaralı odanın ise eşya deposu olarak kullanılması

önerilmiştir. Zemin katta bulunan diğer odaların ise Şarap Evi'nin şarap üretim ve tadım odaları olarak değerlendirilmesi ve işlevsellik bakımından yapının sürekli kullanılması sağlanması hedeflenmiştir. Bu plan doğrultusunda ise Kilise'nin de kilitli olarak tutulmak yerine Şarap Evi'nin kullanıcılarının kontrolünde ziyaretlere açılması mümkün olabilecektir.

Bölüm 9

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bizans Mimarisi yıllar süren ve çok fazla esere sahip bir imparatorluğun özgün yapısının bir parçasıdır. İlk zamanlarında Roma Mimarlığı'nın bir uzantısı olan Bizans Mimarlığı daha sonraki yüzyıllarda ise kendi özünü bulmuş ve etkin olduğu yıllar boyunca dünya üzerinde birçok farklı bölgede örnekler bırakmıştır. Üç dönemi ele alındığında değişen mimari teknikler doğrultusunda her dönemde geliştirilen farklı stiller ile diğer uygarlıkların mimarilerinede rehberlik yapmıştır. Taş ve tuğlanın çok fazla içi içe kullanıldığı Bizans Mimarlığı'nda oldukça büyük ve ihtişamlı yapılara yaygın olarak rastlanır.

Kıbrıs adası ise jeopolitik konumu gerekçesi ile her zaman birçok farklı imparatorluğun gözdesi haline gelmiş bir adadır. Akdeniz bölgesindeki konumundan ötürü tüm ticaret yollarının durak noktası olan Kıbrıs adası ayrıca kendisine sahip olan imparatorluğada bir güç katmıştır. Roma Dönemi'nin sona ermesi Bizans İmparatorluğunun ilan edilmesi ve resmi dinini Hristiyanlık olarak kabul etmesi ile Kıbrıs adasında artık bir Hristiyan adası olarak anılmaya başlamıştır. Bu yüzden Bizans İmparatorluğu ada içerisinde kalıcı bir kültür bırakabilmek için birçok farklı dinsel yapı inşa etmiştir. Ada içerisindeki taş ocaklarına ulaşımın kolaylığından dolayı çoğu Bizans yapısı taş yığma sistemi ile inşa edilmiştir. Genellikle küçük bölgelerde yığma moloz taş örgü sistemi kullanılarak yapılan yapıların birçoğu, yıllar süren dış etkilere dayanarak günümüze kadar ulaşmışlardır. 1963 yılı ve sonrasında ada içerisinde

Kıbrıslı Türk ve Rumlar arasındaki süregelen çatışmalar sonucunda 1974 yılında gerçekleşen Türkiye'nin Barış Harekatı sonrası ada ikiye bölünmüş ve adanın Kuzeyine Kıbrıslı Türkler yerleşmiştir. Bu durum kırsal bölgelerdeki birçok Tarihi Hristiyan yapısının bakımsızlıktan dolayı yıpranmasına sebebiyet vermiştir. Panagia Katharon Manastırı ise tam olarak bu durumda kalan tarihi bir Bizans Mimarisi yapısıdır. Kozanköy'ün dağlık alanlarında bulunan tarihi yapı uzun yıllar boyunca kendi haline, yok olmaya bırakılmıştır. Günümüze kadar uzanan Bizans yapılarının merkezlerde, kentsel alanlarda bulunanlarının birçoğu yakın tarihlerde restore edilmiş fakat kırsal alanlardakiler kendi haline bırakılmıştır. Çoğu tarihi yapının duvarları veya çatıları çökmüş, sıvaları çatlamış ve ciddi anlamda zarar görerek özgün yapıları bozulmuştur.

Tez kapsamında projeleri hazırlanan Bizans Mimarisi örneği olan Panagia Katharon Manastırı Kozanköyde bulunan dağlık bir alanda konumlanmıştır. Arka tarafında Beşparmak dağları önünde ise Kozanköy ovaları bulunmaktadır. Yapı uzun yıllar içinde bakımsızlıktan dolayı oluşan bozulmalar hakkında gözlem yapıp veriler toplanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda malzemelerdeki bozulmalar çizimlere aktarılmıştır. Ayrıca yapılan gözlemler rapor halinde yazılmış ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Yapının bozulmalar tespit edilmiş ve iyileştirme yöntemleri, bakım ve onarım önerileri geliştirilmiştir. Böylece yapının ayakta kalabilme ömrünün uzatılması hedeflenmiştir. Ön inceleme gözle yapılmıştır sonrasında ise çekilen fotoğraflar ile daha detaylı bir inceleme yapılmıştır. Panagia Katharon Manastırının malzeme, strüktür bozulmaları ve sebepleri araştırılmıştır. İç ve dış duvarlar maruz kaldığı etkilere göre ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Anıtsal yapı için restorasyon önerisi geliştirilirken, tarihi yapının mimari değerlerinde herhangi bir kayıp oluşmadan, gelecek yıllarda ayakta kalabilen bir yapıya dönüştürülmesi hedefi gözetilmiştir. Bu yüzden Bizans mimarisi özelliklerine bağlı kalarak bir restorasyon önerisi projesi hazırlanmıştır. Yıllar boyunca geçirdiği yıpranma ve bozulmalara rağmen halen büyük bir kısmı ayakta olan yapının konumu itibarıyla dinsel aktivitelere elverişsiz oluşu farklı bir işlev belirlenmesinde etkili olmuştur. Tarihsel geçmişiden yeniden işlevlendirmenin bir gerekliliği olarak kabul edilmesinden yola çıkarak yapının Şarap evi'ne dönüştürülmesi uygun bulunmuştur.

KAYNAKLAR

Akçay, E. Y. (2018). Roma Dönemi'nde Kıbrıs'ın Yaşadığı Dönüşüm. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler* , 137-148.

Akyürek, E. (2002). Kalkedon'lu Azize Euphemia ve Sultanahmet'teki Kilisesi.

Aydın, A. (2019). Dağlık Kilikia'daki Geç Antik Dönem Kırsal . *Sanat Tarihi Dergisi*, 521-547.

Boardman, J., & Griffin, J. &. (1995). *The Oxford History of the Classical* . Oxford New York: Oxford University Press. .

Bouras, L. M. (2008). Lighting in the Early Byzantium.

Çakmak, Ş. A. (2008). *The Structural Configuration of the First Dome of Justinian's Hagia Sophia (A.D. 537-558): An Investigation basedon Structural and Literary Analysis*. Retrieved from Soil Dynamics and Earthquake Engineering:

Ceylan, B. (2001). *Geç Antik Dönem Batı Anadolu Bazilikaları*. Mersin: Kaan Yayınları.

Charola, A. (1984). 'Characterization of Ancient Mortars, Chemical and Instrumental Methods. , *Proceedings of the International Symposium on Scientific Methodologies Applied to Works of Art*, 28-33.

- Ching, F. D. (2007). *A global History of* . New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Cormack, R. (2000). *Byzantine Art. Oxford History of Art Series*. New York : University Press.
- Curl, S. J. (1999). *Oxford Dictionary of Architecture*. Oxford: University Press.
- Demir, T. (2003). “Antik Çağda Çatı Kiremitleri”. *III. Uluslar arası Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler*, 315-320.
- Eczacıbaşı. (1997). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. Yem Yayınları.
- Erdin, N. K. (1997). “Ağaç Malzemenin Açık Hava Etkilerine, Yanmaya ve Böceklerle Karşı Korunması. *Ulusal Mobilya Kongresi*, 291-304.
- Ersen, A. (1986). Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerin Niteliği.
- Esra Yıldız, G. Y. (201). Tarihi Taş Yiğma Konutların Güçlendirilmesinde Kullanılan Yöntemler: *New World Sciences Academy*, 1033-1052.
- Eyice, S. (1963). Son Devir Bizans Mimarisi,
- Eyüpgiller, L.Z. (2015). *Mimari Restorasyon: Koruma* . İstanbul.
- Hackett, J. (1901). *A History of the Orthodox Church of Cyprus*. London.

- Hanworth, R. (1993). *The Heritage of North Cyprus*. . Nicosia: Ministry of .
- Şentürk, H. (2017). İstanbul’da Bulunan Son Dönem Bizans Yapılarında . Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 763-772.
- Hill, G. (1949-52). A History of Cyprus. 257-329.
- Hunt, S. D. (1982). Footprints in Cyprus. An illustrated History.
- Kutlu, İ. B. (2021). Tarihi Yapıların Yeniden İşlevlendirilme Süreci . Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 199-213.
- Ward, J. - Perkins, B. (1912). *Roman Architecture*. New York: Harry N. Abrams, Inc.
- Kaminiates, I. (2000). Kaminiates. The Capture of Thessaloniki. *İngilizce trc. David Frendo ve Athanasios Fotiou*.
- Kolay, İ. A. (1999). *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*. Atatürk kültür merkezi başkanlığı yayınları.
- Korkmazer, S. (2021). Osmanlı Kıbrıs’ında Gayrimüslim ve Kilise Vakıfları. *ATEBE Dergisi* , 35-57 .
- Krautheimer, R. (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. London: Yale University Press.

- Küçükkaya, A. G. (2004). *Taşların Bozulma Nedenleri, Koruma*. İstanbul.
- Mango, C. (1974). Byzantine Architecture.
- Mango, C. (1950). Byzantine Brick Stamps. *American* , 19-27.
- Megaw, A. H. (1974). Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial. *Dumbarton Oaks Papers*,, 57-88.
- Mercangöz, Z. (1985). Batı Anadolu’da Geç Dönem Bizans Mimarisi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı*.
- Mergen, M. E. (2010). *Kuşadası, Kadikalesi’nde Bizans Dönemine ait Duvarlarda* . İzmir: Ege Üniversitesi.
- Middendorf, B. (2005). Investigative methods for the Characterisation of historic mortars- Part I Mineralogical characterisation. *Materials and Structures/Materiaux et Constructions*, 771-780.
- Ö. Bakırer. (1981). Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Sonrası .
- Ödekan, A. (2010). 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye’de Bizans / "The Remnants": .
- Ötüken, Y. (1990). “Bizans Duvar Tekniğinde Tektonik ve . *Vakıflar Dergisi V*.
- Ousterhout, R. (2008). *Master Builders of Byzantium*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of .

Ousterhout, R. (n.d.). Master Builders of Byzantium. *Princeton Universty Press*, 1999.

Öztaşkın, G. K. (2020). Erken Bizans Dönemi Mimarisinde Az Bilinen Bir Düzenleme: Thalassidionlar. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 300-313 .

Öztürk, M. (2022). Bizans İmparatorluğu ve İslâm Hilâfeti Arasında . *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies*, 267-304.

Papadatos, S. P. ((1997). The Byzantine Style, New York Landmarks .

Parry, K. M. (2002). *The*. Oxford: Blackwell.

Pırlanta, G. (2014). Hellenistic, Byzantine and Gothic Influences in.

Sayın, B. (2016). Tarihi yığma yapıların malzeme özelliklerinin belirlenmesi ve uygulama önerileri .

Skylitzes, J. (2010.). A Synopsis of Byzantine History. *İngilizce trc. John Wortley. Cambridge*, 811-1057.

Tabasso, M. (1984). Evaluation of Mortars for Use in Conservation from the Standpoint of Release of Soluble Salts. *ICOM Committee for Conservation*, 84.10.8-84.10.11.

Tanyeli, M. S.-U. (1999). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.

Toraman, A. (2012),). *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*. Retrieved from <http://www.genelturktarihi.net/wp-content/uploads/2012/04/>

Hasbay,U. (2017). *Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri*.
Tunceli: Munzur Üniversitesi.

Ware, T. (1999). *The Orthodox Church. New Edition*. London: Penguin Books. .

Yiannis, J. ((2003). Orthodox Art and Architecture. *Greek Orthodox Archdiocese* ,
3.

Zenbilci, İ. K. (2020). Orta Bizans Dönemi'nde Başkent Konstantinopolis'ten
Taşraya Aktarılan Mimari Anlayış:. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi –Journal
of Medieval Studies*, 193- 215.